

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАФУРОВ»

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809.155.0+802.0
ТКБ 81.2 тоҷ+81.2 анг
Э – 98

ЭШОНҚУЛОВА МУСЛИМА БАХТИЁРОВА

КАТЕГОРИЯИ ТАРЗ ДАР НИЗОМИ ТАСРИФӢ ВА
ҒАЙРИТАСРИФИИ ФЕЪЛИ ЗАБОНҲОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи
ихтисоси 6D 021300 – Забоншиносӣ (6D 021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои филологӣ,
дотсент Юсупова Манзураҷон
Ибрагимҷонова

ХУЧАНД – 2025

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	4
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ.....	9
БОБИ I. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ КАТЕГОРИЯИ ТАРЗИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	15
1.1. Роҷеъ ба моҳияти категорияи тарзи феълӣ ва намудҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	15
1.2. Алоқаи категорияи тарз бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвӣи феълҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	34
1.3. Алоқаи категорияи тарз бо валентнокии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	52
Хулосаи боби якум.....	60
БОБИ II. БАҲАРАСИИ КАТЕГОРИЯИ ТАРЗ ДАР НИЗОМИ ШАКЛҲОИ ТАСРИФИИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	63
2.1. Маъно ва вазифаи шаклҳои тарзи феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	63
2.2. Шаклҳои замонию намудии тарзи мафъул дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	87
2.3. Вазифаи коммуникативии шаклҳои мафъули феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	99
Хулосаи боби дуюм	109
БОБИ III. ТАҶОДИ ТАРЗ ДАР НИЗОМИ ШАКЛҲОИ ҒАЙРИТАСРИФИИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	113
3.1. Маълумоти умумӣ оид ба вербалияҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва масъалаи категорияи тарз дар онҳо.....	113
3.2. Категорияи тарзи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	123

3.3. Категорияи тарзи герундий ва воситаҳои ифодаи он ба забони тоҷикӣ.....	137
3.4. Категорияи тарз дар сифатҳои феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	146
Хулосаи боби сеюм.....	159
ХУЛОСА.....	163
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	172
РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ.....	173
ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶҲИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	191

МУҚАДДИМА

Муҳимияти мавзуи таҳқиқот. Дар забон феъл ҳиссаи нутқест, ки шумораи бештари шаклҳои грамматикиро дорад. Феъл ҳиссаи мустақили нутқ буда, амал ё ҳолати предмет, инчунин модалият ва муносибатҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунад. Он вазифаи синтаксисии хабарро адо менамояд. Аз ин рӯ, феъл дар ташкили таркибии ҷумла яке аз ҷойҳои марказиро ишғол мекунад. Дар байни категорияҳои грамматикӣ феъл категорияи тарзи феълӣ падидаи мураккабтарин ва гуногунҷабҳа ба шумор меравад, зеро он бо воҳидҳои морфологӣ, лексикӣ, синтаксисӣ ва мантикӣ робитаи ногузастанӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки дараҷаи мураккабии ин падидаи грамматикӣ дар забонҳои гуногун фарқ мекунад. Чунончӣ, дар забони гурҷӣ «тарзи феълӣ бо тақсим кардани феълҳо ба статикӣ ва динамикӣ, гузаранда ва монда, бо сохти мустақим ва инверсияшудаи феъл ва мутаносибан, бо категорияҳои замон ва сифа, бо категорияи қатор (ряд) ва категорияи нусха (версия) алоқаманд аст» [101, с. 235]. Дар забони англисӣ инчунин, категорияи тарзи феълӣ ба қатори ҳодисаҳои грамматикӣ гуногунҷабҳа дохил мешавад. Бесабаб нест, ки забоншиноси англис Р.А.Якобс чунин навиштааст: «Тааҷҷубовар нест, ки категорияи тарзи мафъул барои мардуми ғайрианглис ва дар баъзе мавридҳо ҳатто барои англисзабон низ мушкilot пайдо мекунад» [146, с. 169]. Дар забони муосири тоҷикӣ категорияи тарзи феълӣ мисли забони англисӣ мураккаб нест. Дар забони русӣ низ ин як падидаест, ки дарк кардани он душвор аст. Аз ҷумла, дар забони русӣ мушкilotи азимро фарқи маъноии калимашаклҳои феълӣ бо морфемаи “-ся” ба миён меоранд, ки дар як ҳолат маънои самти муштарак, дар ҳолати дуум маънои тарзи мафъул ва дар ҳолати сеюм маънои тарзи нафсиро ифода меkunанд.

Мавриди зикр аст, ки категорияи тарзи феълӣ дар забони муосири тоҷикӣ дар муқоиса бо забонҳои англисӣ ва русӣ дар сатҳи ниҳоят кам омӯхта шудааст. Инчунин, ягон рисолаю монография, ки ба муқоисаи ин

падидаи мазкур дар забонҳои тоҷикию англисӣ омода гардидааст, дида нашуд. Дар қорҳои илмӣ эроншиносони шӯравӣ В.С. Расторгуева ва А. Керимова [94] дар бораи категорияи тарзи феълӣ ба ҷуз маълумоти мухтасар дар бораи шаклҳои самти феълии масдар ва сифати феълӣ дигар маълумот дода нашудааст. Профессор В.С. Расторгуева инчунин дар очеркҳоиаш [93, с. 551-563] дар бораи шаклҳои замонӣ-намудии феъли мафъули тоҷикӣ мухтасар маълумот медиҳад.

Муҳаққиқ А.З. Розенфелд дар китоби худ [97, с. 62] чор тарзи феълиро ҷудо мекунад: фоил, мафъул, бавосита ва нафсӣ.

Андешаҳои Н.Маъсумӣ роҷеъ ба масъалаи тарзи феълӣ дар “Грамматикаи забони адабии муосири тоҷик” барои мактабҳои олии ҷумҳурӣ низ инъикос ёфтааст [33]. Дар китоби мазкур ба категорияи тарзи феълӣ ҳамагӣ 4,5 саҳифа бахшида шудааст, ки дар муқоиса бо он чизе, ки дар сарчашмаҳои грамматикӣ забони англисӣ оварда шудааст, ниҳоят нокифоя мебошад. Масалан, дар китоби Г.Н. Воронсова [28] барои ин категория 18 саҳифа ҷудо карда шудааст.

Сарчашмаҳои дигар нуқтаи назари Н.Маъсумиро [76], ки дар забони тоҷикӣ ду намуди самти феълиро ҷудо мекунад, такрор мекунанд. Дар ин маъхаз ба категорияи тарз унвони номуносиби “**тарзҳои феъл**” дода шудааст, ки ба забони русӣ чун “способы глагола” тарҷума шудааст. Инчунин, аз рӯи ақидаи профессор М.М.Гухман тарзи феълӣ на ба тарзи иҷрошавӣ амал, балки ба қадом қониб самт ё майл гирифтани амалро ифода менамояд [34, с. 189-211]. Беҳуда нест, ки А.И.Смирнитский тафовути байни шаклҳои фоилӣ ва мафъулии феълро дар гуногунии раванди амал (направленность процесса) дарёфтааст [104, с. 265]. Шояд ҳамин ақидаи А.И.Смирнитскийро ба инобат гирифта, профессор М.Я.Блох ба ин категория чунин таърифро раво донистааст: Ин категорияи феълӣ самти амалро нисбати иштироки воқеот, ки дар қолаби синтаксисӣ мунъакис гардидааст, ифода менамояд [139, с. 176]. Бо назардошти номувофиқии ин истилоҳ

К.Усмонов ин паидаро категорияи самти амал меномад [113, с. 48]. Профессор А.В. Бондарко низ тафовути байни фоил ва мафъулро дар самти гуногуни хусусияти феълӣ нисбат ба ичрокунандаи он мебинанд [20, с. 45].

Чунонки аз тафсири мухтасари боло маълум мешавад, тарафдорони ақидаи алоқамандии категорияи тарз бо самти (направленностью) амал кам нестанд. Мо низ дар муайян кардани категорияи тарз бо он забоншиносон, ки фарқи байни маъноҳои самтиро дар табиати самти амал мебинанд, ҳамроҳ мешавем, зеро ин мафҳум самтро чун падидаи тартиби грамматикӣ дида мебарояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Оид ба назарияи умумии тарзи феълӣ ва мафҳуми марбути диатеза панҷ асари махсус таълиф гардидааст [38; 56; 61; 101; 120]. Калимаи “диатеза” аз забони юнонӣ гирифта шуда, мафҳуми самтро ифода мекунад. Дар ин китобҳо инчунин сохторҳои тарзи феълӣ дар бисёр забонҳои гуногунсохт таҳлил карда шудааст.

Дар мавриди категорияи тарзи феълӣ дар забони англисӣ, мо осори зиёди таҳқиқотиро дарёфт намудем, ки ҷанбаҳои гуногуни ин категорияи грамматикӣ бисёрҷабҳаро меомӯзанд.

Ба ин асарҳои М.И. Абакова [1998], О.В. Алексеева [2001], О.Л. Бодягин [2003], Е.С. Брусевич [1948], Р.В. Басова [1971], М.М. Болдирева [1971], А.А. Винокурова [1973], М.А. Дмитриева [1965], Т.А. Кузнечик [1977], Т.Ф. Лапоногова [1947], Л.Ф. Тертус [1946], М.С. Шапиро [1947], Е.П. Завражина [1985], Е.В. Киланова [1981], Т.В. Куликовская [1976], И.К. Лихачёва [1955], Н.И. Пушина [1981], З.Г. Складанюк [1980], Н.В. Соловей [1988], Я.Е. Шаханова [1978], Е.Г. Шубной [1973], А.Л. Резникова [1984], А.М. Ключина [2012] ва дигарон дохил мешаванд. Инчунин, мақолаҳои сершумор оид ба омӯзиши категорияи тарз дар забони англисӣ бахшида шудаанд. Номе онҳо дар феҳристи адабиёти рисолаи илмӣ мо оварда шудааст.

Ин падидаи забони англисӣ дар муқоиса бо баъзе забонҳои дигар мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла, дар ин ҷо асарҳои диссертатсионии Ф. Мурсалов [1984], Г.Б. Воронина [1973], М.М. Гухман [1955], Н.А. Қодимбекова [1973], А. Ерагулов [1974], И.Н. Сипакова [1987], Х.Х. Хайдаров [1962] ва дигаронро қайд кардан мумкин аст.

Дар мавриди таҳқиқи муқоисавии ин категорияи грамматикӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бошад, баъзе маълумотҳоро оид ба ҷанбаҳои алоҳидаи ин падида дар осори К. Усмонов [2011], К. Усмонов ва Р. Иброҳимова [2009], Г. Расулова [2016], П. Ҷамшедов [1978] ва дигарон дарёфт карда метавонем.

Соли 2012 рисолаи номзодии А.Ю.Тошев дар мавзӯи «Таҳлили муқоисавӣ ва тазодии самти мафъул дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ» ҳимоя карда шудааст [111]. Ошноӣ бо рисолаи масуф, ба хулосае овард, ки дар асари мазкур адабиёти зарурӣ оид ба ҷанбаҳои мухталифи категорияи тарзи феълӣ дар забони англисӣ оварда нашуда, баръакс, қариб сад асаре нишон дода шудааст, ки ба категорияи тарзи феълии забонҳои муқоисашаванда бевосита алоқаманд нестанд.

Дар боби якуми диссертатсия “Заминаҳои назариявии муаммои категорияи тарзи феълӣ дар забоншиносии муосир” ягон ҷиҳати назариявии ин категория инъикос наёфтааст. Дар фасли якум омӯзиши робитаи мундариҷаи самти мафъул дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ пешбинӣ шудааст. Фасли дуюм “Воситаҳои лексикӣ-грамматикӣ ифодаи самти мафъул дар забонҳои муқоисашаванда” номида мешавад. Дар фасли сеюм масъалаи ифодаи самти мафъул дар сатҳи морфологӣ инъикос ёфтааст. Бояд қайд кард, ки мазмуни ин се фасл унвонҳояшонро нокифоя инъикос менамоянд. Гузашта аз ин, ба фасли дуюм номи нодуруст дода шудааст, зеро дар бораи воситаҳои луғавӣ ифодаи мафъул дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сухан рондан мумкин нест, зеро дар ин забонҳо ҷунин воситаҳо мавҷуд нестанд. Аз ин рӯ, мо дар ин фасл дар бораи ин масъала ягон маълумот пайдо накардем. Ҷунонки маълум аст, ба забони русӣ воситаҳои луғавӣ ифодаи

муносибатҳои тарзи феълӣ хос мебошанд. Масалан, постфикси “-ся” дар “**мыться**” воситаи калимасоз аст. Муаллиф ин хосияти феъли русиро ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат дода, ба ин фасл чунин ном додааст [111, с. 2].

Боби дуюм ба воситаҳои лексикӣ-морфемикии ифодаи самти мафъул дар ин се забон бахшида шудааст, вале дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, чунонки дар боло қайд карда шуд, ягон воситаи луғавии ифодаи мафъул вучуд надорад. Аз ин бармеояд, ки муаллиф ба фаслҳои дуюму сеюми боби дуюм номҳои қариб якхела додааст. Илова бар ин, чунонки аз сарлавҳаҳои се фасли боби II маълум аст, мафъулии ҳар се забон ба таври дистактикӣ таҳлил карда мешавад, ки истифодаи хеле кам дорад, зеро муқоисаи мустақими мафъулии се забон вучуд надорад.

Дар асари А.Ю. Тошов ба омӯзиши системаи самти феълии забони русӣ бештар диққат дода шудааст. Таҳлили муқоисавӣ ва тазодии маводҳои фактологӣ ба се забон ба дараҷаи нокифоя гузаронда шудааст. Тибқи мутолиаи рисола тақрибан 20 саҳифаи диссертатсия [111, с. 116-135] ба маълумоти ба ин фасл номувофиқ бахшида шудааст, ки баъзеи онҳо мустақиман ба мавзӯи диссертатсия алоқаманд нестанд ё такрори андешаҳои қаблан баёнкардаи муаллиф мебошанд.

Ба ақидаи мо мувофиқи унвони рисола, муҳаққиқ мебоист ба самти мафъул дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ бештар таваҷҷуҳ диҳад. Аммо дар саҳифаҳои асар дар бораи ҳамаи самтҳои феълӣ, аз ҷумла самти нафсӣ-таъкидӣ, мутақобил ва миёна сухан меравад, ки фаъолияти онҳоро аксарияти кулли олимони англис ва тоҷик рад мекунанд. Аз ҷумла, дар саҳифаи 40 фаъолияти самти нафсӣ-таъкидиро дар забони англисӣ тасдиқ менамояд ва дар саҳифаи 84 чунин тарзи феълӣ ба забони тоҷикӣ нисбат дода шудааст [111, с. 40-80].

Дар умум, мутолиаи рисолаи муаллифи мазкур моро ба хулосае меорад, ки то ҳол зарурати тафсири муқоисавии амиқтар ва ҳамаҷонибаи категорияи

тарзи феълӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, аз ҷумла муаммои тарзи феълӣ дар системаи шаклҳои ғайритасрифӣ феъл вучуд дорад, зеро ин мавзӯ ҳанӯз мавзӯи омӯзиши махсус нагардидааст.

Ҳамин тавр, аз сабаби ҳамаҷониба таҳқиқ нашудани категорияи тарзи феъли тоҷикӣ, зарурати амалияи тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръакс, инчунин эҳтиёҷоти таълими забони англисӣ ҳам дар мактаби миёна ва ҳам олии интихоби мавзӯи кори диссертатсионии моро асоснок мекунад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсияи мавриди назар бо “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” робитаи зич дорад. Инчунин, дар доираи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисии МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” барои тақмили фанҳои типологияи муқоисавӣ, забоншиносии умумӣ, грамматикаи муқоисавӣ ва назария ва амалияи тарҷума кумак менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти мазкур аз ҳамаҷониба омӯхтани категорияи тарзи феъли забони тоҷикӣ ва таҳлили муқоисавии ин категорияи феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, аз ҷумла категорияи тарзи шаклҳои ғайритасрифӣ феъл ба шумор меояд.

Вазифаи таҳқиқот. Баҳри расидан ба мақсади зикргардида бояд вазифаҳои зеринро ҳал намуд:

- тавсифи моҳияти категорияи тарзи феълӣ ва алоқаи он бо назарияи диатеза;
- муайян сохтани робитаи категорияи тарзи феълӣ ва таснифи хусусиятҳои луғавӣ-наҳвӣ феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- нишон додани муносибати категорияи тарзи феълӣ бо хосиятҳои валентнокии феълҳо дар забонҳои муқоисашаванда;

- муайян намудани хосиятҳои қолабҳои тарзи феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- нишон додани муносибати байни навъҳои шаклҳои замонӣ-намудии тарзи мафъули феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;
- таҳлили нақши қолабҳои тарзи феълӣ дар таҷзияи актуалии ҷумла;
- омӯхтани хусусиятҳои зухури муқобилгузори тарзи феълӣ дар системаи масдар ва сифати феълии забонҳои муқоисашаванда;
- ошкор намудани воситаҳои ифодаи категорияи тарзи феълӣ дар системаи герундии англисӣ ва муайян сохтани роҳу воситаҳои ифодаи он ба забони тоҷикӣ.

Объекти тадқиқот. Объекти тадқиқотро омӯзиши категорияи тарзи феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фаро мегирад.

Предмети тадқиқоти мазкур аз муқоисаи категорияи тарзи феълӣ ва сохтори он дар системаи феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ иборат аст.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар рафти кор мо ба принципҳои назариявии муҳаққиқон М.М. Гухман [33; 34], А.И.Смирнитский [104], Л.С. Бархурдаров [9], М.Я. Блох [139], Г.Г. Почепсова [90], В.Е. Шевякова [133], А.В. Бондарко [19;20;21], Н.Маъсумӣ [76] оид ба категорияи тарзи феълӣ таъя намудем. Инчунин, ақидаҳои А.А. Холодович [118], В.С. Храковский [119; 120; 121; 122; 123; 124; 125; 126; 127] дар бораи тарзи феълӣ ва диатезҳо ва таҳқиқоти диссертатсионии Н.И. Пушина [92], ки ба категорияи тарзи феълӣ дар системаи шаклҳои ғайритасрифӣи феъли забони англисӣ бахшида шудааст, ба назар гирифта шуданд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Категорияи тарзи феълӣ дар забони тоҷикӣ дар партави назарияи диатеза ва самтҳои феълӣ, инчунин дар натиҷаи ба маводҳои тоҷикӣ татбиқ намудани ақидаҳои нави ба миёнгузоштаи олимони англис ва рус мавқеи нав пайдо кард, ки дар нуктаҳои зерин аён гардидаанд:

1. Нуқтаи назар дар бораи умумӣ набудани назарияи диатеза ва тарзҳои феълӣ аз он сабаб асоснок карда мешавад, ки он баъзан ҳангоми таҳлили шаклҳои алоҳидаи феъли англисӣ дар мисолҳои “The book sell swell”, инчунин дар сатҳи масдари ретроактивӣ (истифодаи шакли фоили масдар дар маънои мафъул), сифати феълӣ ва герундий дар забонҳои муқоисашаванда қор намеояд.

2. Категорияи тарзи феълӣ бо назарияи валентнокии феъл ва таҷзияи актуалии ҷумла алоқаманд аст.

3. Муносибати байни навҳои шаклҳои замон-намудии мафъул дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муайян карда шудааст. Маъноҳои асосӣ ва иловагӣ ва вазифаҳои шаклҳои самти феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷамъбаст карда шудаанд.

4. Хусусиятҳои изоморфӣ ва алломорфии сохторҳои тарзи феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда ошкор карда шудаанд.

5. Дар забоншиносии тоҷик бори нахуст категорияи тарзи феълии феълҳои ғайритасрифӣ мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор гирифта, дар забони англисӣ донишҳо дар ин самт васеъ гардиданд. Хусусиятҳои шабеҳ ва фарқкунандаи маъноҳои тарзи феълӣ бо шаклҳои ғайритасрифии феъл дар забонҳои муқоисашаванда ошқор гардиданд.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Ҳангоми таҳқиқи категорияи тарз диққати худро бояд танҳо ба самти амали феъл равона кард. Назарияи диатеза ва самтҳо мавқеи иловагиро мебозад, зеро дар баъзан ҳолатҳо он наметавонад чун сохтори мафъулии алоҳида дар доираи феълҳои тасрифшаванда ва махсусан тасрифнашавандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шавад;

2. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ду тарзи феълӣ арзи вучуд дорад: самти фоил ва мафъул. Аз сабаби он ки дар забони тоҷикӣ танҳо феълҳои гузаранда дар шакли мафъул мавриди истифода қарор мегиранд, доираи истифодашавии самти мафъул дар ин забон назар ба забони англисӣ

душвортар аст. Дар забони англисӣ бошад, ҳамаи феълҳои объектӣ ва баъзе аз феълҳои ғайриобъектии мафъулшуда метавонанд ду шакли самтҳои феълӣ дошта бошанд;

3. Категорияи тарз дар ин забонҳо бо хусусиятҳои валентнокии феъл алоқаи зич дорад ва бо ин хусусият дар забони англисӣ се навъи сохторҳои мафъулӣ амал мекунанд: *якаъзогӣ*, *дуъзогӣ* ва *сеъзогӣ*. Дар забони тоҷикӣ бошад, танҳо *якаъзогӣ* ва *дуъзогӣ* ба назар мерасанд. Категорияи тарз ба масдар ва сифатҳои феълии ҳар ду забон ва инчунин, ба герундий хос аст, ки ба се омил вобастагӣ дорад: 1) Хусусиятҳои луғавӣ-нахвии феълҳо; 2) вазифаи нахвии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар ҷумла; 3) сохтори нахвие, ки ба таркиби он вербалияҳои забони англисӣ дохил мешаванд:

4. Дар забони тоҷикӣ дар баъзе ҳолатҳо самти мафъули англисӣ вазифаи ҷумлаҳои номуайяншахс ва тартиби калимаҳоро дар ҷумла иҷро мекунад. Дар забони англисӣ самти мафъули феъл даҳ шакли замонӣ-намудӣ дорад, вале дар забони тоҷикӣ миқдори онҳо ҳаштто мебошад. Шакли фоили вербалияҳои забонҳои муқоисашаванда метавонад маънои мафъулро зохир намояд ё он дар забони тоҷикӣ метавонад ду маъно дошта, тавассути истифодаи морфемаҳои соҳибӣ ифода гардад. Шаклҳои мафъули герундийи англисӣ бештар тавассути шакли мафъули масдари забони тоҷикӣ таҳвил дода мешавад.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот. Натиҷаҳое, ки дар соҳаи назарияи диатеза ва тарзи феълӣ ба даст оварда шудаанд, инчунин як қатор истилоҳҳои нави забоншиносие, ки дар диссертатсия истифода шудаанд, забоншиносии назариявиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бой мегардонанд. Онҳоро ҳангоми такмили грамматикаи академии забони тоҷикӣ истифода бурдан мумкин аст. Бисёре аз нуктаҳои асосие, ки дар диссертатсия пешниҳод шудаанд, дар рушди забоншиносии типологӣ ва муқоисавии кишварамон саҳмгузор хоҳанд буд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот. Хусусиятҳои изоморфӣ ва алломорфии муносибатҳои тарзи феълӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ки дар рафти кор муайян карда шудаанд, дар раванди таълими забони англисӣ дар мактабҳои миёна ва олии кишвар, инчунин дар тарҷумаи маводи гуногун аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръакс ҳамчун маводи арзишманд хизмат мекунад. Маводҳои тадқиқотиро ҳангоми таълими курси назариявии «Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» дар факултети филологӣ истифода бурдан мумкин аст. Онҳо, инчунин дар навиштани корҳои курсӣ ва дипломӣ дар мактабҳои олии ҷумҳурӣ ёрии калон мерасонанд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар мавзӯи “Категорияи тарзи феълӣ дар системаи шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣи феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” бо шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020500 – Филология (10.02.20 - Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқобилавӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии доғалаби дараҷаи илмӣ аз он иборат аст, ки бори аввал дар асоси маводди забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ категорияи тарзи феълӣ ва сохтори он дар системаи феълҳои забонҳои муқоисашаванда ҳамаҷониба мавриди пажӯҳиши диссертатсионӣ қарор гирифта, вижагиҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо нишон дода шудаанд.

Ҳамзамон, саҳми бевоситаи доғалаб дар он зоҳир мегардад, ки ӯ дар роҳи пурмашақати илму таҳсилот солҳои зиёд машғул шуда, мавзӯи таҳқиқоти интихоб намуда, дар ин замина таҳқиқоти ҷудогона анҷом додааст. Инчунин, дар самти забоншиносии муқоисавӣ дар чорабиниҳои илмӣ сатҳи гуногун бо маъруза баромад намуда, мақалаҳои илмӣ низ таҳия ва chop кардааст, ки ин заҳмати ҷандинсола ва зиёдро талаб мекунад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Нуқтаҳои асосии тадқиқот дар давраҳои гуногуни иҷроӣ дар шаклҳои маъруза дар

семинарҳои назариявии кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисӣ ва дар шакли маъруза дар конфронсҳои анъанавии илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорони МДТ-и “ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров” (солҳои 2018-2024) арзёбӣ шудаанд. Инчунин, мухтавои диссертатсия дар маърузаҳои дар конференсияҳои илмии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ироа гардидаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи якҷояи кафедраҳои забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ ва тарҷума ва грамматикаи забони англисии МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” (Протоколи №8, 28.03.2025) мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор гирифта, пас аз ислоҳи эродҳои ҷойдошта барои Ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 6 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи КОА-и Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 4 мақола дар маҷмуаи конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ минтақавӣ ба нашр расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, даҳ зербоб, хулоса, тавсияҳои оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия иборат буда, матни он 192 саҳифаи ҷопи компютериеро дар бар мегирад.

БОБИ I. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ КАТЕГОРИЯИ ТАРЗИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Категорияи тарзи феълӣ яке аз мушкилтарин муаммоҳои сохти грамматикӣи забонҳои хиндуаврупоӣ маҳсуб меёбад. Бесабаб нест, ки академик В. Виноградов ҳанӯз дар соли 1947 оид ба категорияи тарзи феълӣ чунин навишта буд: “Категорияи тарз (агар мо ин истилохро барои ифодаи маҷмуи томи ҳодисаҳои гуногуни лексикӣи грамматикӣ истифода барем) дар сохти забони муосири рус хусусияти мураккаби худро басо равшан нишон медиҳад. Дар категорияи тарз роҳҳои инкишофи ҳодисаҳои гуногуни грамматикӣи луғавӣ оид ба феъл ба ҳам муқобил омадаанд” [24, с. 501]. Аз ин рӯ, забоншиносон ба категорияи мазкури феъл таърифҳои мухталиф медиҳанд.

Соли 1948 профессор Б.А. Илйиш оид ба категорияи тарзи феълӣ чунин ибрази ақида кардааст: “Самт муносибати хабарро ба мубтадо ва пурқунанда ифода мекунад” [21, с. 191].

Чӣ хеле ки аз таърифи боло бармеояд, Б.А. Илйиш ҳангоми муайян кардани категорияи тарз муносибати синтаксисии байни ду аъзои ҷумларо (мубтадо ва пурқунанда), ки ифодаи худро дар шакли феъл пайдо мекунанд, ба назар мегирад.

1.1. Роҷеъ ба моҳияти категорияи тарзи феълӣ ва намудҳои он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Категорияи тарз муносибати амалро нисбат ба предмет ва объекти он дар назар дорад. Забоншиносон Л.П. Винокурова [26] ва И.К. Лихачёва [73] зери истилоҳи “субъект” мафҳуми мантиқӣи иҷроқунандаи амалро дарк менамоянд, на мафҳуми грамматикӣи мубтадоро. Истилоҳи “объект” предмети таҳти таъсири субъект мондари шарҳ медиҳад.

Б.С. Хаймович ва Б.И. Роговская мазмуни ин муносибатро ошкор намуда чунин менависанд: “Категорияи тарз сохти дуаъзогии ба ҳам тазоде

аст, ки аз тарафи субъект иҷро шудани амал ё ба объект нигаронида шудани онро тавзеҳ медиҳад” [15, с. 125].

Чӣ хеле ки аз таърифҳои боло бармеояд, ин грамматистон категорияи тарзро аз лиҳози мантиқ таъриф дода, ду истилоҳи дар боло зикргардидаи илмӣ-мантиқро истифода мебаранд.

Ба ақидаи профессор А.И. Смирнитский [104, с. 286] категорияи тарз муносибати амалро нисбат ба иҷрокунандаи он, ба предмети бо ин амал муайяншуда ифода мекунад.

Ин забоншинос чиҳати онтологӣ ин категорияро ба назар гирифта, онро бо предмети олами моддӣ ва амали он алоқаманд мекунад.

Ба фикри профессор Г.Н. Воронцова [28, с. 223-224] ин категория муносибати амалро ба хусусияти иштироки шахс ё предмети бо ин амал муайяншуда ифода мекунад.

Чӣ хеле ки аён мегардад, Г.Н. Воронцова дар таърифи худ ақидаи профессор А.И. Смирнитскийро такмил дода, предмети дар амал иштироккунандаро ба шахс ва ғайришахс чудо мекунад. Инчунин, ба хусусияти иштироки шахс ё предмет дар иҷроиши амал диққати махсус медиҳад. Таҳти калимаи “хусусият” ӯ, яқинан, дарк менамояд, ки оё предмет иҷрокунандаи амал аст ё таҳти таъсири амалҳои дигар мондааст. Дар ҳолати аввал ӯ самти фоил ва дар ҳолати дуюм самти мафъулро дар назар дорад.

Р.В. Басова [13, с. 27] чунин мешуморад, ки категорияи тарз хусусиятҳои амалро нисбат ба пайдоиши он аз нуқтаи назари шахсе (объект), ки ин амал ба он равона карда шудааст, ифода мекунад.

Дар ин таъриф низ чиҳати онтологӣ масъалаи категорияи тарз ба назар гирифта шудааст. Муаллифи он диққати худро ба пайдоиши амал ва оқибатҳои он ҷалб менамояд, яъне дар як маврид иҷроиши ягон амал аз ҷониби касе нисбат ба чизе ё касе (фоил) дарк карда мешавад ва дар мавриди дигар натиҷаи он таъкид мегардад.

М.А. Беляева [14, с. 82] исбот менамояд, ки дар категорияи тарз мубтадо ичрокунандаи амал аст (фоил) ё он зери таъсири амали беруна мондааст (мафъул). Дар ин таъриф танҳо ҷанбаи грамматикӣ ин категория ба назар гирифта шудааст.

Муҳаққиқи оламшумул Р. Якобсон категорияҳои грамматикӣро таҳлил намуда, мафҳуми далели (воқеа) хабардиҳанда, далели хабар ва иштирокчиёни ҳар ду далелро фарқ мекунад. Категорияи тарз, ба ақидаи ӯ, «муносибати байни далели гузоришшаванда ва иштирокчиёни онро, новобаста аз далели хабар ё шахси суҳанвар тавсиф мекунад» [146, с. 101]. Дар ин таърифи абстрактӣ Р.Якобсон таваҷҷуҳи хонандаро ба он ҷалб мекунад, ки касе дар бораи ин ё он лаҳзаи олами моддӣ хабар медиҳад, ки дар он предметҳои муайян иштирок меkunанд ва онҳо баъзе амалҳоро ба вуҷуд меоранд ва дар натиҷаи ин амал дар байни иштирокчиёни он муносибатҳои муайян ба вуҷуд меоянд. Дар натиҷаи ин муносибат як иштирокчӣ ба иштирокчӣ дигар таъсир мерасонад, ки боиси тағйирёбии мақоми иштирокчӣ дигар дар ин вазъият мегардад. Тавре ки мебинем, Р.Якобсон дар таърифи худ омили онтологӣ ин категорияро ба назар мегирад.

Аз ин шарҳи мухтасар бармеояд, ки самт на танҳо бо шакли феъл ва мафҳумҳои нахвӣ мубтадо ва пуркунанда, балки бо мафҳумҳои мантиқӣ субъекту объект ва муносибати байни предметҳои олами моддӣ алоқаманд аст.

Яқинан, бо назардошти мушкилотҳои алоҳидаи ин падидаи забонӣ, гурӯҳи сохторӣ-типологии омӯзиши забонҳо дар шӯъбаи ленинградии Институти забоншиносии Академияи илмҳои ИҶШС дар охири солҳои 60-уми асри XX ба таҳияи консепсияи умумӣ - типологии категорияи тарз ва мафҳумҳои ба он алоқаманд шуруъ кард. Пас аз як сол, ин гурӯҳ конфронс баргузор кард, ки дар он муқаррароти ибтидоии назарияи категорияи тарз пешниҳод карда шуда буд. Маърузаҳои асосӣ дар шакли китоби алоҳида

таҳти унвони “Категорияи тарз” ба таъб расидаанд (маводҳои конференсия) [55].

Соли 1974 аъзоёни ин гурӯҳ монографияи дастаҷамъонаро таҳти унвони “Типологияи сохторҳои мафъулӣ. Диатезҳо ва тарз”-ро [35] аз нашр бароварданд.

Дар соли 1975 конференсияи дигар бо номи “Усулҳои сохторӣ-типологӣ дар наҳви забонҳои гуногунсохт” барпо гардид. Дар ин конференсия ғайр аз олимони Иттифоқи Шӯравӣ, забоншиносони як қатор мамлакатҳои сотсиалистӣ низ иштирок доштанд ва 75 маъруза ироа гардид. Тезисҳои ин маърузаҳо дар ҳамон сол дар маҷмуаи “Диатезаҳо ва тарзҳо” ба таъб расидаанд [35]. Маърузаҳо таҳрир карда шуда, дар шакли китоби алоҳида бо номи “Масъалаҳои назарияи тарзи грамматикӣ” нашр гардиданд [91].

Аз ҷиҳати таркиб ин китоб аз ду фасл иборат аст: Фасли якум ба масъалаҳои назариявии мафҳуми диатеза ва тарз бахшида шудааст. Дар мақолаҳои ин фасл ба назарияи диатеза ва тарз ақоди мусбат дода шуда, баъзе ғояҳои муҳимми назариявие низ пешниҳод мешуданд, ки мафҳуми диатеза ва тарзро инкишоф меоданд ва ё ҳилофи ин консепсия буданд. Дар фасли дуюм баъзе масъалаҳои назариявие, ки ба тавсифи қолабҳои мафъулӣ, нафсӣ ва муштарақ дар як қатор забонҳои славянӣ, балтикӣ, германӣ, романӣ, кавказӣ, тибетӣ чинӣ, малайӣ полинезӣ ва финӣ уғорӣ дахл доранд, инъикос ёфтаанд.

Шиносоии сатҳӣ бо мазмун ва мундариҷаи маводҳои ин китоб моро ба чунин ҳулоса меорад, ки ҷиҳатҳои алоҳидаи назарияи категорияи тарз то ҳол баҳсталаб аст.

Моҳияти асосии назарияи ба амал овардаи ин гурӯҳ аз он иборат аст, ки категорияи тарз ҳамчун падидаи забонӣ на танҳо бо ҳодисаҳои хусусияти забонидошта, балки бо мафҳумҳои мантиқӣ ва экстралингвистӣ низ алоқаманд аст.

Рохбари ин гурӯҳ А. Холодович категорияи тарзро таҳқиқ намуда, онро бо мафҳуми диатеза алоқаманд мекунад. Худи калимаи “диатеза” аз забони юнонӣ гирифта шудааст. Он мафҳуми самтро ифода мекунад, аммо дар асарҳои ин гурӯҳи забоншиносон фаҳмиши васеътар пайдо кардааст. Ба гуфтаи А.А. Холодович, “Диатеза тарҳи мувофиқати байни воҳидҳои сатҳи наҳвӣ (синтаксисӣ) ва воҳидҳои сатҳи маъноӣ (семантикӣ). Аз ин ҷо, чунин таърифи одии категорияи тарз бармеояд: самт мувофиқати байни воҳидҳои сатҳи наҳвӣ ва воҳидҳои сатҳи маъноӣ дар ифодаи доимии феъл мебошад. Хуллас, тарз диатезаи аз лиҳози грамматикӣ дар феъл ишорашуда маҳсуб меёбад” [118, с. 284].

Ин таърифи диатеза ба шарҳ ниёз дорад. Муаллифи ин мақола таҳти истилоҳи “воҳиди сатҳи наҳвӣ” мубтадо ва хабарро мефаҳмад. Ба ақидаи ӯ, истилоҳи “воҳидҳои сатҳи маъноӣ” мафҳумҳои мантикии субъект ва объекти амалро ифода мекунад. Субъект он предмет ё шахсе мебошад, ки амалро иҷро мекунад ва объект он предмет ё шахсест, ки амали субъект ба он равона карда шудааст. Дар ҷумлаи “The hunter killed the lion — Шикорчӣ шерро кушт” вожаи “hunter” иҷрокунандаи амали куштан» мебошад ва аз ин рӯ, «hunter» (шикорчӣ) субъекти он дониста мешавад. Калимаи “lion” (шер) предметро ифода мекунад, ки худ амал намекунад, балки амали шикорчӣ ба он нигаронида шудааст. Дар натиҷаи ин амал шер зарар мебинад ва аз ин рӯ, шер объекти амали “куштан” маҳсуб мешавад. Калимаи “кушт” амалро ифода мекунад, ки аз ҷониби субъект “hunter (шикорчӣ)” иҷро шуда, ба объект “шер” нигаронида шудааст. Ҳамаи ин се истилоҳ (субъект, объект ва предикат) мафҳумҳои тартиби мантикӣ буда, А.А. Холодович онҳоро воҳидҳои сатҳи маъноӣ меномад.

Ҷумлаи боло аз лиҳози грамматика, яъне наҳв низ таҳлил мешавад. Аз нуқтаи назари синтаксисӣ “the hunter” - мубтадо, “killed (кушт)”- хабар ва “the lion (шер)” - пуркунанда аст. Ин се истилоҳ мафҳумҳои тартиби наҳвиянд.

Агар мафҳумҳои сатҳи маъноӣ (субъект, предикат, объект)-ро бар дӯши мафҳумҳои сатҳи наҳвӣ (мубтадо, хабар, пурқунанда) вогузор кунем, пас маълум мешавад, ки субъект ба мубтадо, объект ба пурқунанда ва предикат ба хабар мувофиқат мекунад. Ин навъ муносибатро сохти мувофиқии байни воҳидҳои сатҳи маъноӣ ва наҳвӣ меноманд.

Чумлаи болоро метавон ба чумлаи зерин табдил дод: The lion was killed by the hunter - Шер аз тарафи шикорчӣ кушта шуд, ки дар он мубтадо на калимаи “hunter (шикорчӣ)”, балки калимаи “lion (шер)” аст, ки объекти амали «куштан»-ро ифода мекунад. Бар хилофи навъи якуми ин чумла, дар навъи дуюми он мубтадо ба объект мувофиқат мекунад. Таркиби пешоянддори “by the hunter (аз ҷониби шикорчӣ)” аз лиҳози наҳвӣ пурқунанда буда, аз нуктаи назари маъноӣ ин таркиб субъекти амали “куштан”-ро ифода мекунад. Дар ин ҷо мафҳуми наҳвии пуррақунанда ба мафҳуми маъноии субъект мувофиқат мекунад.

Тавре ки мебинем, дар навъи якуми чумлаи боло як қолаби мувофиқат ба назар мерасад, яъне мубтадо ба субъект ва пурқунанда ба объект мувофиқат мекунад. Дар навъи дуюми чумла бошад, тамоман дигар қолаб ба мушоҳида мерасад, яъне мубтадо ба объект ва пурқунанда ба субъект мувофиқат мекунад. Ва агар ба шакли феъл таваҷҷуҳ кунем, дар мавриди аввал он шакли “killed – кушт”-ро дорад ва дар навъи дуюм он дар шакли “was killed – кушта шуд” қарор дорад. Ин ду шакл барои ифодаи қолабҳои гуногуни мувофиқати байни мафҳумҳои сатҳи маъноӣ (мантиқӣ) ва наҳвӣ хизмат мекунанд. Бинобар ҳамин, А.А. Холодович таҳти категорияи тарз ифодаҳои бо ёрии шаклҳои феълӣ ифодаёфта, ки дар он мувофиқии гуногуни байни воҳидҳои сатҳи маъноӣ ва наҳвӣ мавҷуд аст, мефаҳмад. Вақте ки мубтадо бо объект ва пурқунанда бо субъект мувофиқат мекунад, феъл дар шакли мафъул истифода мешавад.

Дар байни мафҳумҳои сатҳи маъноӣ ва наҳвӣ дигар навъҳои мувофиқат низ мавҷуданд. Агар бигӯем, ки “Онҳо бўсобӯсӣ карданд”, пас мубтадои

“Онҳо” дар як ҳолат чун субъект ва дар ҳолати дигар чун объект амал мекунад, яъне онҳо (ду дугонаҳо) нисбати ҳамдигар амали ҳамгунро анҷом доданд, яъне духтараки якум дуюмашро бўсиду дуюмаш якумашро. Чунин мувофиқат ретсипрок (анг. reciprocal-муштарак) ё категорияи тарзи муштарак номида мешавад.

Дар мисоли дигар: “Ў ришашро гирифт” - амали риш гирифтани аз субъекти ў бармеояд, ки мубтадои ҷумла махсус мешавад ва он (амал) баргашта ба худ иқдони ў равона мегардад. Дар ин маврид ў ҳам субъект ва ҳам объект амалро ифода мекунад. Чунин маъноро категорияи тарзи рефлексивӣ (англ. reflexive- нафсӣ) ё нафсӣ меноманд.

Агар гӯем, ки: “The door opened – Дар кушода шуд” субъекти амали “кушодан” номмаълум боқӣ мемонад, яъне дар худ аз худ кушода шуд ё касе онро кушод. Чунин маъно медиалӣ (анг. medial - миёна) номгузорӣ мегардад.

Дар забонҳои ҷаҳон кӯшиши муайян кардани воқеаҳои зуҳури қолабҳои дар боло зикршуда оид ба мувофиқати байни мафҳумҳои сатҳҳои маъноӣ ва наҳвӣ сурат мегардад. Аммо, ин панҷ маъно (муштарак, нафсӣ, медиалӣ, фоил, мафъул) на дар ҳама забонҳои ҷаҳон аломатҳои худро доранд. Аз ин рӯ, дар баъзе забонҳо панҷ наҳви тарзи феълӣ, дар дигар забонҳо ҷаҳор, дар севум се ва дар чорум ду тарзи феълӣ ба назар мерасанд. Дар ҷаҳон забонҳои алоҳидае низ мавҷуданд, ки умуман категорияи тарз надоранд.

Вале дертар дар асари яке аз ходимони пешқадами ин гурӯҳи забоншиносон В. Храковский таърифи диатеза андаке дигаргун дода шудааст. Ў чунин менависад: “Диатезаро бояд чун мувофиқати воҳидҳои на ду сатҳ: маъноӣ ва наҳвӣ, балки се сатҳ фаҳмид: референтӣ ё сатҳи иштирокчиёни ҳолатҳои абстрактӣ (маънӣ) (дигар истилоҳҳо: иштирокчиён, иҷрокунандагон), маъноӣ ё сатҳи нақшҳо ва сеюмин – наҳвӣ ё сатҳи актантиҳо” [123, с. 14].

Тавре ки мебинем, В. Храковский ба сохти диатезаҳо сатҳи сеюмро илова карда, онро референтӣ меномад. Ба ақидаи ӯ, бидуни ба назар гирифтани сатҳи референтӣ тавсифи кофии табдили сатҳи рефлексивӣ ва ретсипрокӣ ғайриимкон аст. Дар интиҳо вай ба чунин хулоса меояд: «Диатезаро метавон мувофиқати воҳидҳои се сатҳ номид: 1) сатҳи референтҳо, ки воҳидҳои онҳо ҳамчун А, В, С, ... ифода карда мешаванд; 2) сатҳи хулосавии нақшҳои семантикии референтҳо, ки воҳидҳои онҳо чун Sb (subject), Ob1 (object), Ob2, Ob3, ... ифода мегарданд; 3) иштирокчиёни сохтори забонӣ (=номҳои референтҳо), яъне актантҳо, ки воҳидҳояшон бо Р, Дпр, Дк, Даг ишора мешаванд» [123, с. 36].

Чунонки аз ин шарҳи мухтасари ақидаҳои асосии мутахассисони варзидаи гурӯҳи структуралӣ-типологии омӯзиши забонҳои шуъбаи ленинградии Институти забоншиносии Академияи илмҳои СССР маълум мегардад, назарияи пешниҳодкардаи онҳо хеле мураккаб буда, бештар на ҷабҳаҳои грамматикӣ категорияи тарз, балки мафҳумҳои тартиби мантиқӣ ва онтологиро ба назар мегирад, ки ғайр аз ин, онҳо мухолифони ақидаи худро доранд. Аз ин рӯ, ба консепсияи онҳо комилан таъяқ қардан нашояд. Зиёда аз он, чунонки В. Храковский менависад, “ҳолатҳои дигар низ маълуманд, ки дар он диатезаҳои гуногуни як лексема тавассути як калимашакли феълӣ ифода мегарданд, ки дар ин маврид онҳоро самт номидан мумкин нест” [120, с. 58].

Ҳамчун тасдиқи ин фикр метавон ду мисол аз забони англисӣ овард: John opened the door – The door opened. Дар ҳолати аввал “opened” самти фаъолро ва дар ҳолати дуюм ҳамон калимашакли “opened” самти миёнаро (медиалиро) ифода мекунад.

Ду мисоли дигар аз забони тоҷикӣ меорем: 1) Маҳбуба ва Мақсуда якдигарро бўсиданд. 2) Маҳбуба ва Мақсуда кӯдакро бўсиданд.

Дар мисоли аввал калимашакли “бӯсидан” ду амали алоҳидаи ду шахсро, ки ба якдигар таъсир мерасонанд, ифода мекунад, яъне «бӯсиданд»

маънои самти муштаракро дорад. Дар мисоли дуом ҳамин калимашакли “бӯсиданд” маънои самти фаъолро дорад.

Чунин думаъногии як калимашакли феълӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ моро ба ақидае водор мекунад, ки назарияи категорияи тарз ва диатезҳо баъзан дар ин забонҳо амал намекунад. Он баъзан ба маводи забони русӣ низ мувофиқат намекунад. Аз ҷумла, феълҳои русӣ бо пасванди «-ся» дар як маврид маънои самти нафсиро ифода намуда, дар мавриди дигар дорои маънои самти мафъул аст. Масалан: 1) Этот карандаш сломается быстро (Ин қалам зуд мешиканад). 2) Этот дом строится нашими рабочими (Ин хонаро коргарони мо сохта истодаанд). Дар ин ду калимашаклҳои ҷумлаҳои боло бо постфикси “-ся” диатезаҳои гуногун мавҷуданд. Дар ҳолати аввал, диатезаи зеринро мо мушоҳида мекунем:

Субъект	Объект
_____	Мубтадо

Диатезаи ҷумлаи дуом ба назар чунин менамояд:

Мубтадо	Пуркунанда
Объект	Субъект

Аз ин рӯ, забоншиноси дигари рус Е.В. Падучева менависад, ки “бо ҷудо кардани актантҳои маъноӣ ба субъект ва объект мавқеи онҳо дар вазъият пурра муайян карда намешавад” [85, с. 219]. Ин изҳороти Е.В. Падучева ва далелҳои дар боло зикршуда аз забонҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ ва истифодаи истилоҳоту мафҳумҳои мантиқ дар шарҳи падидаи грамматикӣ самт моро ба ақидае меоварад, ки назарияи мавҷудаи диатеза ва

самт бенуксон нест. Он хеле мураккаб буда, баъзан ба далелҳои забонӣ муҳолиф аст ва ба ғайр аз ин, фаҳмидани он душвор аст. Таҳсили мо дар донишгоҳ ва таҷрибаи таълими забони англисӣ дар мактаби олий аз он гувоҳӣ медиҳад, ки аксарияти донишҷӯён моҳияти мафҳумҳои диатеза ва самтро дарк карда наметавонанд. Ин, эҳтимол, аз он сабаб рӯй медиҳад, ки истилоҳи “субъект” дар забони англисӣ чун “subject” садо медиҳад, ки мафҳуми мубтадоро ифода мекунад. Истилоҳи “объект” бошад, дар забони англисӣ мисли “object” садо дода маънои пуркунандаро дорад. Аз ин ҷост, ки ҳангоми шарҳ додани мафҳуми диатеза ба донишҷӯён чунин таркибҳои нутқӣ ба монанди “мувофиқати мубтадо ба субъект” ва “мувофиқати пуркунанда ба объект” аҷоиб менамояд. Дар фаҳмиши онҳо ин таркибҳои нутқӣ дорои маънои “мувофиқати мубтадо ба мубтадо” ва “мувофиқати пурракунанда ба пурракунанда” мебошад.

Чунин иштибоҳ моро водор мекунад, ки ҳангоми тафсири категорияи тарз бо назарияи диатезаҳо ва самтҳо эҳтиёткор бошем ва истилоҳоти мантиқро ба мисли “субъект” ва “объект” камтар истифода бурда, ба ҷойи онҳо истилоҳоти грамматикӣ “мубтадо” ва “пуркунанда”-ро бештар мавриди истифода қарор диҳем, зеро ҳангоми шарҳ додани дигар ҳодисаҳои грамматикӣ забон дар китобҳои дарсӣ истилоҳоти мувофиқи грамматика, на мантиқ истифода мешаванд. Ақидаи Ф.С. Мурсалов дар ин бобат дуруст аст, ки чунин менависад: “ҳангоми муқаррар намудани маънои грамматикӣ ва шакли грамматикӣ категорияи тарз бояд ба феъл ва танҳо ба феъл таваҷҷуҳ кард” [81, с. 9]. Ҳануз пеш аз коркарди назарияи диатеза ва самтҳо А. Холодович ва ҳамгурӯҳи ӯ профессор А.В. Исаченко соли 1960 навишта буданд: “Он чизе, ки барои тавсифи тарзи феълӣ ба маънои дурусти ин истилоҳ муҳим аст, ин фарқи табиати муносибати байни мубтадо (S) ва феъл (V) мебошад, аз ин рӯ, барои фарқ кардани самти мафъул аз фоил ӯ мафҳуми синтаксисии “самти амал”-ро пешниҳод мекунад [53, с. 354].

Бояд гуфт, ки истилоҳи А.В. Исаченко “самти амал” низ нав нест. Ҳанӯз дар миёнаи солҳои 50-уми асри XX М.М. Гухман дар рисолаи докториаш категорияи тарзи амалро таҳқиқ намуда, амалро ба амали марказгурез ва марказшитоб ҷудо мекунад [34, с. 189].

Ӯ чунин амалеро, ки аз мубтадо баромада, ба пурқунанда нигаронида шудааст, марказгурез меномад. Ва амалеро, ки аз пурқунандаи бавосита баромада ба мубтадо равона карда мешавад, марказшитоб медонад. Инро дар мисолҳои тоҷикию англисӣ дида мебароем: Самад мӯзаро гирифт (154) - Samad took the boots. Дар ин мисол амали “took” (гирифт) марказгурез аст, зеро мубтадо маркази ҷумла маҳсуб ёфта, аз он амал аз чап ба рост равона мешавад. Ва дар ҷумлаи “Мӯза аз тарафи Самад гирифта шуд” – “The boots were taken by Samad” амали “гирифта шуд” – “were taken” марказшитоб аст, зеро он аз пурқунандаи “аз тарафи Самад” (by Samad) баромада, аз рост ба чап ба самти мубтадои “мӯза” (the boots) мешитобад.

Ин нуқтаи назарро профессор М.Я. Блох [139, с. 176] низ ҷонибдорӣ намудааст. Профессор А.И. Смирнитский ҳам тафовути байни шаклҳои мафъул ва фоили самтро дар хусусияти самти (направленности) амал меҳисобад [104, с. 265].

Ақидаи мазкурро К. Усмонов дастгирӣ намуда, чунин мешуморад, ки ҳангоми самти фоил амал марказгурез ва дар ҳолати мафъул амал марказшитоб аст [114, с. 131].

Профессор А.В. Бондарко низ тафовути байни фоил ва мафъулро дар самти гуногуни хусусияти феълӣ нисбат ба иҷроқунандаи он мебинад [20, с. 45].

Чунонки аз тафсири мухтасари боло маълум мешавад, тарафдорони ақидаи алоқамандии категорияи тарз бо самти амал кам нестанд. Мо низ дар муайян кардани категорияи тарз бо он забоншиносон, ки фарқи байни маъноҳои самтиро дар табиати самти амал мебинанд, ҳамроҳ мешавем, зеро ин мафҳум самтро чун падидаи тартиби грамматикӣ дида мебарояд.

Акнун ба муайян кардани миқдори самтҳо ва дараҷаи ташаккули онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мегузарем.

Оид ба категорияи тарз дар забоншиносии тоҷик маълумоти хеле кам оварда шудааст. Дар ҳамаи сарчашмаҳои грамматикаи забони тоҷикӣ нуктаи назари Н.Маъсумӣ оид ба категорияи тарзи феъл такрор шудааст, ки дар шаш саҳифаи осори мунтахаби ӯ баён шудааст [76, с. 214-220]. Мавсуф ду тарзи феълиро чудо мекунад: тарзи фоилӣ ва тарзи мафъулӣ. Ӯ инчунин дар бораи феълҳои бевосита ва бавосита сухан меронад. Таҳти ин истилоҳот ӯ феълҳои каузативӣ ва ғайрикаузативиро мефаҳмад. Феъли “хондан”-ро ғайрикаузативӣ ва феъли “хонондан”-ро каузативӣ мешуморад. Ӯ дар доираи ин ду навъи феълҳо шаклҳои фоил ва мафъулро фарқ мекунад. Дар мисоли “Ӯ китобро хонд” калимашакли “хонд” шакли тарзи фоили феъли бевосита маҳсуб меёбад. Ва дар мисоли “Китоб хонда шуд” ӯ калимашакли “хонда шуд”-ро шакли тарзи мафъули феъли бевосита меҳисобад. Дар ҷумлаи “Ӯ китобро хононд” калимашакли “хононд”-ро шакли тарзи фоили феъли бавосита меномад. Дар ҷумлаи “Китоб хононда шуд” калимашакли “хононда шуд”-ро ӯ ба тарзи мафъули феъли бавосита дохил мекунад [76, с. 215-216].

К. Усмонов истилоҳоти “феълҳои бавосита” ва “феълҳои бевосита”-ро ғайри қобили қабул медонад. Ӯ таклиф менамояд, ки ин навъ феълҳо ғайрикаузативӣ ва каузативӣ номида шаванд. Ба ақидаи Н. Маъсумӣ, феълҳои бевосита иҷрои амалро аз тарафи субъект ба манфиати ӯ ифода мекунанд [76, с. 216]. Ба фикри К. Усмонов бошад, ин навъ феълҳо иҷрои амалро ба манфиати субъект ифода намекунанд. Масалан, дар ҷумлаи “Ӯ маро зад” амали “зад” мафҳуми иҷрои амалро барои ҳуди субъект ифода намекунад [115, с. 134]. Аз ин рӯ, ӯ бо таърифи Н. Маъсумӣ оид ба “феълҳои бавосита” ҳамфикр буда наметавонад. Дар он таъриф чунин омадааст: “Чунин феълҳо иҷрои амалро барои субъект ифода мекунанд ё иҷроиши он ғайримустақим аст” [76, с. 214]. Ба андешаи К.Усмонов дар ҷумлаи “Модар кӯдакашро макконд” амали “макконд” на барои субъект иҷро шудааст ва на

аз ҷониби касе сурат гирифтааст [115, с. 135]. Мавсуф феълҳои каузативиро на шаклҳои тарзи феълӣ, балки воҳидҳои мустақили луғавӣ мешуморад, ки маънои худро доранд ва ин онҳоро аз феълҳои мувофиқи ғайрикаузативӣ ҷудо мекунад. Ё феълҳои “хӯрдан” ва “хӯронидан”-ро ду феъли гуногуни дорои сохти маъноии ба худ хосбуда мешуморад. Аз ин рӯ, феълҳои каузативӣ ва ғайрикаузативӣ шаклҳои самти мафъул ва фоили худро доранд [115, с. 135].

Мо дар таҳқиқоти худ ба ин ақидаи К. Усмонов таъя намуда, феълҳои каузативии забони тоҷикиро шакли тарзи феълӣ намешуморем. Онҳо як навъи махсуси семантикии феълҳоро ташкил медиҳанд, ки маъно ва вазифаи махсуси худро доранд. Чунонки В.В. Богданов менависад, каузатив дар он забонҳое, ки дар онҳо арзи вуҷуд дорад, чун воситаи инкишофи валентнокии иловагӣ дар предикати мувофиқ баромад мекунад [16, с. 40].

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки феълҳои каузативӣ чунин воҳидҳои луғавие мебошанд, ки сабаби пайдошавии ягон далел ҳастанд ва он далел метавонад барои табдил додани шакли фоил ба мафъул хизмат кунад. Масалан: Ман гиристам. Дар ин ҷо феъл монда буда, шакли самти мафъулро дошта наметавонад. Ва дар ҷумлаи “Ман кӯдакро гирёндам” феъли каузативии “гирёндам” мавҷуд аст, ки пурқунандаи худро дорад ва он пурқунанда метавонад мубтадои самти мафъул бошад: “Кӯдак аз тарафи ман гирёнда шуд”. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки феълҳои каузативӣ гузаранда буда, қодиранд дар шакли самти мафъул истифода шаванд. Маҳз бо ҳамин хусусият онҳо бо категорияи тарз алоқаманданд, аммо шаклҳои категориалии он нестанд.

Бо ақидаи А.З. Розенфелд оид ба мавҷудияти тарзи бавосита ва нафсии феъл дар забони тоҷикӣ (ғайр аз тарзҳои фоил ва мафъул) низ розӣ шудан ғайриимкон аст [97, с. 8]. Морфемаи “-он” шакли тарзи бавоситаи феълро намесозад, он воситаи сохтани феълҳои каузативӣ маҳсуб меёбад. Ҷонишини “худ” ва пасоянди “-ро” шакли аналитикии тарзи нафсиро намесозад, зеро

“худ” на морфема, балки калимаест, ки вазифаи синтаксисии пуркунандаи бевоситаро иҷро мекунад ва пасоянди “-ро”, ки нишондиҳандаи ин навъи пуркунанда аст, аз он гувоҳӣ медиҳад.

Дар забони тоҷикӣ баъзе феълҳое ҳастанд, ки маънои тарзи нафси роифа мекунад. Чунончи, феълҳои “занозанӣ кардан”, “гуфтушунӣ кардан”, “рафтуомад кардан”, “бӯсобӯсӣ кардан”, “мулоқот кардан”, “саломуалейк кардан” ва ғайра на бо шакл, балки бо маънои луғавии худ, чунин амалро роифа мекунад, ки аз як шахс баромада, ба шахси дигар равои карда шудааст ва ин шахси дуюм ҳамин гуна амалро нисбат ба шахси якум иҷро мекунад. Масалан: Нодираю Сафина бӯсобӯсӣ карданд. Мо ҳамдигарро дида бӯсобӯсӣ кардем. Роҳбарони ду давлат оид ба масоили иқтисодӣ гуфтушунӣ карданд. Ҷузъи аввали ин навъ феълҳо аз ду воҳиди луғавӣ иборат буда, ду ҳодисаи ба ҳам алоқамандро роифа мекунад. Масалан: Дар мисоли “гуфтушунӣ кардан” ҷузъи аввал аз шакли замони гузаштаи феълҳои “гуфт” ва “шунӣ” иборат буда, бинобар он феъли мазкур ду ҷараёни аз ҷониби ду ё зиёда шахс иҷрошударо роифа мекунад. Чунин таркибҳоро ба самти муштарак мансуб кардан мумкин аст, аммо мавҷуд набудани нишондиҳандаи грамматикӣ маънои тарзи феълӣ имкон намедиҳад, ки онҳоро шаклҳои махсуси самтӣ феълӣ баррасӣ кунем. Ин феълҳо мафҳуми муштаракро ба тӯфайли маънои луғавии худ роифа мекунад.

Ҳамин тавр, феъли забони тоҷикӣ дорои ду самт — фоил ва мафъул аст. Фаъолияти ин ду шакли тарзи феълӣ бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвӣ феъл алоқаи зич дорад, ки дар боби навбатии рисола таҳлилу баррасӣ хоҳад шуд.

Дар мавриди шумораи тарзи феълӣ дар забони англисӣ байни забоншиносон ақидаи ягона вучуд надорад. Олимон аз ду то панҷ навъи самти феълро пайдо мекунад ва бо далелҳои гуногун андешаҳои худро асоснок мекунад, ки дар поён ин масъаларо баррасӣ хоҳем кард.

Асосгузори грамматикаи назариявии забони англисӣ Г. Суит дар феъли забони англисӣ ду шакли категориалии самтро муайян кардааст [152, с. 112-113]. Дигар забоншиноси англис Г. Поутсма се навъи самти феълиро дарёфт менамояд. Вай дар баробари самтҳои фоил ва мафъул самти нафсиро низ чудо мекунад ва ин самтро бо мисоли зерин тасвир мекунад: Did you enjoy yourselves at the party? Ба фикри ӯ чонишини нафсии “yourselves” якчоя бо феъли “to enjoy” шакли самти нафсиро ташкил медиҳад [150, с. 86].

В.Н. Жигadlo, И.П. Иванова ва Л. Иофик низ се самти феълиро чудо мекунанд: фоил, мафъул ва нафсӣ. Онҳо чунин меҳисобанд, ки чонишинҳои нафсии, “myself”, “yourselves” ва ғайра пас аз феъл-хабар истифода шуда, маънои луғавии худро суст менамоянд ва ба нишондиҳандаи самти нафсӣ мубаддал мешаванд [48, с. 137].

Англисшиноси машҳури шуравӣ Б.А. Илйиш дар баробари самтҳои фоил ва мафъул кӯшиш мекунад, ки дар феъли забони англисӣ маҷудияти самтҳои муштарак ва миёнаро исбот кунад. Дар мисолҳои навъи “We greeted each other” якчоягии феъли “to greet” ва чонишини “each other” амалеро ифода мекунад, ки аз як шахс ба шахси дигар ва баръакс равона шудааст, яъне ду шахс як намуди амалро нисбат ба якдигар иҷро мекунанд. Аммо оид ба маҷудияти самти муштарак шубҳа мекунад, зеро “each other” ва “one another” ҳамчун чонишинҳои муштарак маънои луғавии худро то андозае нигоҳ медоранд ва онҳоро якчоя бо феъл сохтори аналитикӣ шуморидан амри маҳол аст [145, с. 116-122].

Б.А. Илйиш дар мисолҳои “The door opened (Дар кушода шуд)”, “The paper burnt (қоғаз сӯхт)” калимашаклҳои “opened” ва “burnt”-ро шаклҳои самти миёнаи феъл мешуморад. Ба ақидаи ӯ, дар ин ҷо мубтадоҳои “the door” ва “the paper” амалро иҷро намекунанд ва маълум нест, ки ин амалҳо аз чониби кӣ иҷро шудаанд [145, с. 118].

Ин ду нуктаи назари профессор Б. Илйиш дар фарҷоми ин фасл таҳлил карда мешавад.

Забоншиноси англиси дигар И.Б. Долинина андеша дорад, ки дар катори самтҳои фоил ва мафъул дар феъли забони англисӣ самтҳои муштарак ва миёна арзи вуҷуд доранд. Дар мисолҳои нави “The book reads easily” ва “His hands clasped when he saw her” калимашаклҳои “reads” ва “clasped”-ро ӯ шаклҳои самти миёна медонад. Дар ҷумлаҳои нави “John dressed himself” ва “Don’t repeat yourself!” бошад, ӯ самти рефлексив, яъне муштаракро дарёфт менамояд.

Ҳангоми таъриф додани тарзи феълӣ И.Б. Долинина, пеш аз ҳама, мавҷудияти тафовутҳои воқеиро дар тағйирёбии маъноҳои фарзиявӣ ба асос мегирад, ки ин вобастагии онро аз нақшаи маъноии ин категория аён менамояд. Ғайр аз ин, вай мавҷудияти самтҳои муштарак ва миёнаро дар забони англисӣ бо он асоснок мекунад, ки имконияти асосӣ ва воқитаҳои ташаққули қолаби самтҳои миёна ва муштарак ба дараҷаи зиёд бо маънои луғавӣ ва воҳидҳои луғавии онҳо алоқаманд мебошанд [38, с. 164].

Ҳамин тавр, аз омӯзиши мухтасари адабиёт оид ба самт бармеояд, аксари забоншиносон танҳо ду нави самти феълиро фарқ мекунанд: мафъул ва фоил. Баъзе олимон роҷеъ ба мавҷудияти се нави самтҳои дигар ақида доранд: ресипрокӣ (самти нафсӣ), рефлексивӣ (самти муштарак) ва медиалӣ (самти миёна). Бархе аз олимон мавҷудияти ин самтҳои феълиро бо итминони комил тасдиқ намеkunанд, дигарон бо далелҳои мухталиф кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки фаъолияти ин се самти феълии дар боло зикршударо собит мекунанд.

Ба фикри мо, дар забонҳои муқоисашаванда фарқи самтҳои фоил ва мафъул далели раднопазир аст, зеро ҳар кадоми онҳо дорои шакл ва маънои грамматикӣ ба худ хос мебошанд. Масалан: 1) Arthur suddenly threw the letter aside [188, с. 8] – Артур якбора хатро ба замин партофт [155, с. 8].

Дар ин мисолҳо феълҳои «threw» ва «партофт» маънои самти фоилро доранд, зеро амалҳои «threw» ва «партофт», ки аз мубтадоҳои «Arthur» ва «Артур» бармеоянд, ба пурқунандаҳои “the letter” ва “хатро” нигаронида

шудаанд. Аз ин рӯ, мубтадоҳои мазкур иштирокчиёни ғаёли ин амалҳо маҳсуб меёбанд, бинобар ин, дар ин ҷо калимашаклҳои синтетикӣ «threw» ва «партофт» граммемаҳои (Граммема маънои хурдтарини грамматикӣ мебошад) самти фоиланд.

Дар мисолҳои наватӣ ин ду феъл дар шакли гуногун қарор дошта, маънои гуногунро ифода мекунанд: The letter was suddenly thrown aside by Arthur – Хат якбора аз тарафи Артур ба замин партофта шуд. Дар ин ҷо ба сифати мубтадо вожаҳои “the letter” ва “мактуб” баромад мекунанд. Ин предметҳо амалҳои бо феъл-хабарҳои “was thrown” ва “партофта шуд” ифодашударо иҷро намекунанд. Ин амалҳо ба мубтадохое нигаронида шудаанд, ки мафъул (заиф) мебошад. Тавре ки мебинем, дар байни ин ду ҷумлаҳо фарқи ҷиддӣ вуҷуд дорад. Гузашта аз ин, аз рӯи самти худ низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар ҳолати аввал, амал аз ҷап ба рост равона карда шудааст ва дар ҳолати дуюм, тамоман баръакс. Ин феълҳо аз лиҳози шакли худ дар ду навъи ин ҷумла фарқ мекунанд. Дар навъи дуюм калимашаклҳои “was thrown” ва “партофта шуд” шаклҳои аналитикӣ буда, дар ҷумлаи аввал дар шакли синтетикӣ қарор доранд.

Ҳамин тавр, шакли якум (фоил) аз шакли дуюм (мафъул) ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам аз ҷиҳати намуди зоҳирии худ фарқ мекунад, бинобар ин, онҳоро ба таври анъанавӣ ба парадигмаи категорияи тарз дохил мекунанд. Б.А. Илӣш ва И.Б. Долинина дар мисолҳои навъи “We hugged each other” (Мо якдигарро ба оғӯш гирифтем) боз як самти феълии дигарро ёфта, онро самти муштарак меноманд. Ба назари мо, ин шакли самти муштарак нест. Аввалан, дар ҷумлаи “I hugged my mother” (Ман модарамро ба оғӯш гирифтам) калимашакли “hugged” (ба оғӯш гирифтам) аз калимашакли “hugged”-и ҷумлаи “They hugged each other” (Мо якдигарро ба оғӯш гирифтаем) ягон фарқ надорад. Дуюм, ҷумлаи дуюмро метавон ба таври зайл тафсил дод: We hugged each other and the child (Мо якдигарро ва кӯдакро ба оғӯш гирифтем). Тавре ки мебинем, ҷонишини “each other” бо исми “the

child”, ки бешубҳа пуркунанда аст, ба алоқаи ҳамоҳангӣ (координативӣ) ворид шудааст. Азбаски пайвандаки “and” барои муқаррар намудани алоқаи байни аъзоҳои чидаи ҷумла хизмат мекунад, бешубҳа маълум мешавад, ки “each other” пуркунанда аст, на калимаи ёридиҳандае, ки шакли аналитикии самти муштаракро ташкил медиҳад. Ин ду далел гувоҳи онанд, ки якҷояшавии феъл бо ҷонишини муштарак граммемаи ретсипрока ҳисобида намешавад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар забони англисӣ барои фарқ кардани самти махсус бо номи “ретсипрок”, яъне муштарак ягон асос вуҷуд надорад.

Ҳамин тариқ, бо нуқтаи назари И.Б. Долинина оид ба дохил шудани таркибҳои навъи “dressed himself” дар ҷумлаи “John dressed himself” ба парадигмаи категорияи тарз розӣ шудан имконнопазир аст, зеро ин ҷумларо метавон бо илова кардани пайвандаки “and” ва ибори “the sick father” васеъ кард: John dressed himself and his sick father. Азбаски “the father” пуркунанда аст, вожаи “himself” бояд ба таври автоматӣ пуркунандаи чида ҳисобида шавад, на ҷузъи шакли аналитикӣ.

Дар ин маврид маънои нафсият ба воситаи ҷонишини нафсии “himself” зоҳир мешавад. Аз ин рӯ, дар ин ҷо бояд оид ба рефлексиви лексикӣ сухан ронем. Расман феъли “dressed” дар ин ҷумла аз ҷумлаи “John dressed quickly and left the room” фарқе надорад. Бинобар ин, ҳам дар ҷумлаи мо ва ҳам дар ҷумлаи И.Б. Долинина калимашакли “dressed” бояд шакли самти фоил ҳисобида шавад. Бо ақидаи дигари ин англис низ оид ба он, ки ҳангоми интиҳоби рефлексив бояд танҳо ба меъёри маъноӣ таъйин кард, розӣ шудан нашоёд, зеро ҳар як категорияи грамматикӣ бояд ду тараф дошта бошад: шакл ва мазмун. Агар ҳангоми ҷудо кардани категорияҳои грамматикӣ танҳо ҷиҳати маъноиро ба назар гирем, пас мо бояд аз таърифи мавҷудаи категорияи тарз даст кашем.

Аз ин рӯ, ба андешаи мо дар забонҳои муқоисашаванда самтҳои нафсӣ ва муштарак ба назар намерасанд.

Дар хусуси фаъолияти самти миёна низ, ки аз ҷониби Б. Илйиш ва И.Б. Долинина чудо карда шудаанд, розӣ шудан душвор аст. Дар ҷумлаҳои “The book reads easily” (Китоб ба осонӣ хонда мешавад) ва “He reads the book easily” (Ӯ китобро ба осонӣ мехонад) феъл як шакл дорад. Аз ин рӯ, вожаи “reads”-ро дар ҷумлаи аввал граммемаи самти миёна ҳисобидан мумкин нест. Тавре ки қайд гардид, дар ҳар як маънои грамматикӣ, аз ҷумла дар самти миёна бояд шакли махсуси грамматикӣ мавҷуд бошад. Азбаски чунин шакл на дар мисоли Б.А. Илйиш ва на дар мисоли И.Б. Долинина ба назар мерасад, калимашаклҳои дар мисолҳои ин олимон овардашударо граммемаҳои самти миёна ҳисоб кардан мумкин нест.

Аз ин рӯ, бинобар мавҷуд набудани граммемаҳои махсуси худ дар самтҳои навъи муштарак, нафсӣ ва миёна, дар бораи амал кардани ин самтҳо дар забони англисӣ ҳарф задан ғайриимкон аст. Азбаски шакли онҳо аз шакли самти фоил фарқ надорад, онҳоро шакли самти фоил ҳисобидан лозим аст, ки ҳам мазмуни муштарак, ҳам нафсӣ, ҳам миёна (медиум) ва ҳам ҳуди самти мафъулро доранд. Аз ин бармеояд, ки самти фоил дорои якчанд маънои грамматикӣ мебошад, ки ба маънои мафъул муҳолифанд. Маънои умумии ин ду самт самти амал аст, ки метавонад ё марказгурез (актив) ё марказшитоб (пассив) бошад. Дар асоси гуфтаҳои боло ба категорияи тарз таърифи зеринро медиҳем: Категорияи тарз хусусияти самти амалро ба иштирокчиёни худ ифода карда, аксентуатсия ё барҳам додани ин ё он ҷузъи лаҳзаи тасвиршударо дар ҷараёни нутқ пайгирӣ мекунад.

Ҳамин тариқ, дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ду навъи тарзи феълӣ амал мекунад: самти фоил ва мафъул. Онҳо бо самти амал дар таркиби ҷумла алоқаи зич доранд. Дар як ҳолат, амал марказгурез (фоил) ва дар дигараш - марказшитоб (мафъул) аст. Азбаски самти амал ба гузаранда ва монда будани феъл ва хосиятҳои валентнокии он зич алоқаманд аст, ин ду масъала дар ду фасли минбаъда мавриди таҳлил қарор дода мешаванд.

1.2. Алокаи категорияи тарз бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвиӣ феълҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Чун категорияи грамматикӣ феъл тарзи феълӣ на танҳо бо сарф, балки бо самти амал нисбат ба иҷрокунандаи он, инчунин бо категорияҳои наҳвиӣ пуркунанда ва мубтадо алокаи зич дорад.

Алокаи категорияи тарз бо сарф дар он аён мегардад, ки ҳар як тарзи феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои шаклҳои категориалии худ мебошанд:

1. I had seen the captain [186, с. 58]. - Ман капитанро во хӯрда будам.

2. The paper had been sealed in several places in a thimble by way of seal [186, с. 50]. - Ба якчанд ҷойҳои конверт мӯҳри сурғучӣ зада шуда буд.

Дар мисоли аввал вожаи “had seen” дар забони англисӣ шакли фоилро дар замони Past Perfect ва “во хӯрда будам” - “замони гузаштаи дур”-ро дар ва забони тоҷикӣ ифода мекунанд. Дар мисоли навбатӣ “had been sealed” ва “зада шуда буд” шаклҳои самти мафъул дар шаклҳои замони замонҳои дар боло зикргардидаи забонҳои муқоисашаванда маҳсуб меёбанд. Фарқи байни шаклҳои фоил ва мафъул дар муқобилгузори “to be + Participle II” [дар заб. англ.] ва “сифати феълии замони гузашта + шудан” [дар заб. тоҷ.] бо шаклҳои фоили феъл, яъне шаклҳои ғайри боло ҳувайдо мешавад.

Алокаи самт бо мафҳумҳои мубтадо ва пуркунанда дар он зоҳир меёбад, ки ҳангоми шакли фоил мубтадо ҳамчун иҷрокунандаи (агенс) амале, ки бо феъл-хабар ифода ёфтааст, баромад мекунад. Дар шакли мафъул бошад, мубтадо чунин вазифаро бар дӯш надорад, он баръакс таҳти таъсири амали беруна мондааст:

1) The Gadfly spread his arms on the table [188, с. 206]. - Вай аз ин хаёло даст кашида, боз ручкаро ба даст гирифт [161, с. 56].

2) At seven o'clock a dull meal was served in an oakpanelled dinning room [175, с. 256]. - Дар рӯи дастархони сап-сафед ду шиша арақ, колбаса,

панир, рафғани зард, помидору бодаринги шӯр, нони булка, ду куттӣ консерваи моҳӣ гузошта шуда буд [161, с. 526].

Дар ду ҷумлаи аввали забонҳои муқоисашаванда феълҳои “spread” ва “ба даст гирифтани” шаклҳои самти фоил мебошанд. Иҷрокунандагони ин амалҳо “The Gadfly” ва “Вай” махсуб меёбанд. Дар мисоли дуюм шаклҳои калимаи “was served” ва “гузошта шуда буд” маънои категориалии самти мафъулро таҷассум менамоянд. Дар ин ҷо муқаблаҳои “a meal” (дар заб. англ.) ва “арақ, колбаса...” (дар заб. тоҷ.) иҷрокунандагони ин амалҳо ба ҳисоб намераванд. Дар ҷумлаҳои мазкури забонҳои муқоисашаванда субъектҳои ин амалҳо, ки муҳим нестанд, зикр нагардидаанд. Дар ҷумлаҳои поёни забонҳои мазкур субъектҳои амал мавҷуданд:

1. You have been led away by bad companions [188, с. 73].

2. Ту аз тарафи ҳамсафони бадрафтор бераҳ карда шудӣ [155, с. 79].

Дар мисоли якум ибораи “bad companions” агенс мебошад, ки вазифаи наҳвии пурракунандаро дар дӯш дорад. Дар мисоли дуюми тоҷикӣ ибораи “ҳамсафони бадрафторат” субъекти амал ба ҳисоб рафта, чун забони англисӣ вазифаи наҳвии пуркунандаи бавоситаро адо мекунад.

Дар фасли мазкур масъалаи алоқаи категорияи тарз бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвии феълҳо дар забонҳои муқоисашаванда таҳлилу баррасӣ хоҳад шуд. Бояд қайд кард, ки дар дарккунӣ ва тафсири категорияи луғавӣ-наҳвии феълҳои гузаранда-монда дар адабиёти забоншиносӣ ягонагии афкор вучуд надорад. Аз ҷумла, ба ақидаи М.А. Ганшина ва Н.М. Василевская ҳам феъли “to see” дар ҷумлаи “I see the boy (him) – Ман писарбачаро (ӯро) мебинам” ва ҳам феъли “to help” дар ҷумлаи “I help the boy (him) – Ман ба писарбача (ба ӯ) ёрӣ мерасонам” гузарандаанд. Ин забоншиносони англис андешаи худро бо он асоснок мекунанд, ки исми “boy” дар ҳар ду ҷумла дар шакли падежи умумӣ ва ҷонишини “he” дар шакли падежи объектӣ қарор доранд [142, с. 131-132].

Ба андешаи мо, бо ин акида розӣ шудан на он қадар дуруст аст, зеро гузаранда - монда будани феъл на категорияи морфологӣ, балки категорияи луғавӣ-наҳвӣ маҳсуб меёбад. Шаклҳои падежии исм ё ҷонишин бевосита ба гузаранда - монда будани феъл алокамандӣ надоранд. Дар ҳолати эътироф кардани алоқаи категорияи гузаранда - монда бо категорияи падеж, муносибатҳои мавҷуда байни феълҳои “to help” ва “to see” бо объектҳои онҳо яхела намегарданд. Дар ибораи “to see the boy” муносибати самти амали тавассути феъли “to see” ифодагашта нисбат ба объект ба чашм мерасад. Мазмуни чунин муносибат идроки ҳисси ба шумор меояд. Дар забонҳои муқоисашаванда ҳолатҳои низ ба чашм мерасанд, ки дар онҳо феъли гузаранда объекти таҳти таъсири амал мондари тақозо мекунад:

1. Мамарачаб гап назада, аробаро аз роҳи калон ба тарафи ҷӯйбор гардонд [162, с. 196].

2. The young man had opened the drawer in his writing table [188, с. 96].

Дар мисоли “I help the boy (him)” (Ман ба писарбача (ба ӯ) кӯмак мекунам) байни амал ва объектҳои он муносибати тамоман дигар ба назар мерасад. Дар ин ҷо на самти амал ба объект, балки ирсоли амал ба шахси муайян ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ба қатори феълҳои гузаранда мансуб кардани феълҳои наҳви “to help” ба ҳеҷ ваҷҳ имконнопазир аст, зеро ин гуна феълҳо амали бевосита ба предмет гузарандари ифода намекунанд.

Дар китоби дарсии забони тоҷикӣ барои макотиби олии Тоҷикистон омадааст, ки дар асоси муносибати байни субъекту объект ва муносибати амал ба онҳо тамоми феълҳои забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: гузаранда ва монда [31, с. 259]. Поёнтар омадааст: “Феълҳои гузаранда пуркунандаи бевоситаро талаб мекунанд, ки он бо исм ё ҷонишин ифода меёбад” [31, с. 260]. Ба назари мо, дар ин тафсиrot ду хато ба назар мерасад. Бояд қайд кард, ки гузарандаву монда будани феъл бо муносибати байни субъект ва объект ягон вобастагӣ надорад, инчунин, дар байни объект ва субъект алоқаи бевоситаи синтаксисӣ ё лексикӣ ба назар намерасад.

Робитаи объект ва субъект метавонад ба воситаи амали бо ёрии қолабҳои самтӣ сохташуда амалӣ гардад ва ин дар як адабиёти забони русӣ чунин оварда шудааст: “Қолабҳои актив ва пассив воситаҳои синтаксисии ифодаи муносибати байни субъект ва объекти амал ба ҳисоб мераванд” [99, с. 613]. Ҳолатҳое низ ба назар мерасанд, ки дар онҳо феълҳои гузаранда бе пуркунандаи бевосита мавриди истифода қарор мегиранд:

1. Агар ҳар як колхозчизан ва духтар монанди Озода кор кунад, хонад, хононад, ин колхозии пешқадами мо дар Тоҷикистон ҷои якӯмро мегирифт [158, с. 42].

2. Биёед, барои муваффақиятҳои ҷангии гузашта ва ояндаи шумо нӯшем. Елена қадаҳи худро бардошта аввал бо Сафар, баъд бо Воҳидов ҷанг андохт. Ҳар се нӯшиданд [161, с. 117].

3. With a deep sigh he rose from the table and walked from the room, the fork with which he had been eating still held in his hand [189, с. 127].

4. “Can’t you read and write?” asked the newcomer [189, с. 158].

Вожаҳои “хонад” ва “хононад” ва инчунин “нӯшем” дар мисолҳои тоҷикӣ шаклҳои аористӣ аз феълҳои гузаранда ба ҳисоб рафта, бе пуркунандаҳои бевосита истифода шудаанд. Дар ҷумлаи аввал феъли “хондан” “дарк карда тавонистани чизи навишташуда”-ро маънидод мекунад. Дар ҷумлаи дуюм бошад, калимаи “нӯшем” бидуни пуркунанда омада, диққати гӯянда ба ҳуди ҷараёни амал нигаронида шудааст, яъне зикри объект дар ин ҷумла муҳим нест.

Мисолҳои 3 ва 4-уми боло собит менамоянд, ки чунин истифодаи феълҳои гузаранда танҳо ҳоси забони тоҷикӣ нест, зеро дар забони англисӣ низ феълҳои “to eat, to read, to write” гузаранда бошанд ҳам, бе пуркунандаҳои бевосита ба истифода мераванд. Феълҳои “to read, to write” чун дар забони тоҷикӣ амалҳои мазкурро ифода карда, феъли “to eat”, дар ин ҷумла мафҳуми “аз объект таҷрид (абстрактсия) кардан”-ро дорост. Гуфтаҳои боло аз он дарак медиҳанд, ки мафҳуми гузарандагӣ истифодаи доимии

феълҳои мазкури қатори луғавӣ-наҳвиرو бо пурқунандаи бевосита ифода мекунад.

Бояд қайд кард, ки таърифҳои дигар низ оид ба категорияи гузаранда – монда дар забоншиносӣ арзи вуҷуд доранд. Билхоса, аз рӯи ақидаи О.С. Ахманова мафҳуми “гузаранда” дар забоншиносӣ чунин категорияе мебошад, ки дар асоси он феълҳои амали предметро фарогиранда, ки объекти ин амал мебошад, аз ҳамдираг фарқ карда мешаванд. Ва феъли монда бошад, амали феълиро чун ифодакунандаи предмет, ки ба он ин амал равона карда мешавад, ифода намекунад [7, с. 263-320].

Аз таърифи О.С. Ахманова бармеояд, ки мафҳуми вусъатёбии амал ба предмет бо мафҳуми самт нагирифтани амал ба предмет ба ҳам тазод мебошанд, аммо ба ақидаи мо, муттаҳид кардани ин ду мафҳуми ба якдигар на он қадар мувофиқ: “вусъатёбӣ” ва “ғайрисамтӣ” ба дарки ин категорияи забонӣ муҳолиф аст. О.С. Ахмонова дар таърифи худ, вусъатёбии амал бо мафҳуми объект ва самт нагирифтани амалро бо мафҳуми предмет вобаста мекунад. Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст, предмет метавонад ҳам объект ва ҳам субъекти амал бошад. Масалан: Ҷо-ҷо гурӯҳ-гурӯҳ одамон ба назар менамоянд [161, с. 180]. Дар ҷумлаи мазкур калимаи “одамон” предмет маҳсуб ёфта, вазифаи наҳвии мубтадоро адо менамояд. Шакли калимаи “ба назар менамуданд” дар шакли самти мафъул набошад ҳам, хабари ҷумла буда, амали ба предмет (people) равона шударо мефаҳмонад,. Аз ин лиҳоз, мисоли мазкур собит менамояд, ки бар ҳилофи ақидаи О.С. Ахмонова, амал метавонад ҳам ба объект ва ҳам ба предмет (субъект) равона карда шавад.

Гузашта аз ин, ин фаҳмиши зикршудаи гузаранда ва монда будани феъл ба муқаррароте, ки дар “Грамматикаи русӣ” омадааст, муҳолиф аст, ки дар он чунин омадааст: “Феълҳои гузаранда амали ба объект нигаронидашударо тавсиф медиҳанд, ки он бо исми вобасташуда дар шакли падежи винительный ифода шудааст.

Феълҳои монда амали ба объект равона нашударо дар шакли падежи винительный ифода мекунад” [99, с. 614].

Дар луғати проф. О.С. Ахмонова калимаи “направленность-самт” бо калимаи “распространённость – вусъатёбӣ” омезиш ёфтааст, ки таҳти он мавсуф муносибати нахвӣи феълро бо шаклҳои ҳама падежҳои бавосита мефаҳмад ва мувофиқи ин гузаранда будани феълро ба гузариши бевосита ва бавосита чудо мекунад. Дар луғати мазкур, калимаи “гузариш” аз лиҳози маъно бо шарҳи он “вусъатёбии амал ба объект” рост намеояд. Аз рӯи таърифи охирони худ, О.С. Ахмонова мебоист оид ба “вусъатёбии бевосита” ва “вусъатёбии бавосита” сухан ронад, ки вазъияти воқеии предметҳоро инъикос намекунад ва аз ҳамин лиҳоз, зарур донист, ки ба таърифҳои “гузариши бавосита” ва “гузариши бевосита” рӯй оварад. Таҳти “гузариши бевосита” мавсуф самти амалро ба объект мефаҳмад, ки бо аъзои вобаста дар шакли падежи винительный ифода шудааст. Ва таҳти ибораи “гузариши бавосита” ӯ объектеро дар назар дорад, ки бо дигар шаклҳои падежҳои бавосита (ба истиснои винительный) ифода ёфтааст [99, с. 164].

Дар забоншиносии муосири англис маънои паҳншавии амал ба объект (ҳам бевосита ва ҳам бавосита) ба таври дигар ифода ёфтааст. Инчунин, аз рӯи пешниҳоди профессор М.Я. Блох мафҳумҳои “объектӣ – ғайриобъектӣ» (objectivity – non-objectivity) ва “гузаранда–монда” (transitivity–intransitivity) чудо карда шаванд. Таҳти гузарандагӣ ӯ қобилияти пуркунанда қабул кардани феълро мефаҳмад, яъне чунин пуркунандае (объект), ки бевосита зерӣ таъсири амале мондааст. Мутаносибан, феълҳои монда равона нашудани амалро ба объект ифода менамоянд [139, с. 99]. Чунин шарҳи гузаранда – монда будани феъл бо тавзеҳи дар “Грамматикаи забони русӣ” овардашудаи категорияи мазкур мувофиқат мекунад.

Дар забоншиносӣ ба ғайр аз мафҳуми “гузаранда–монда” боз як таснифоти луғавӣ – нахвӣи феълҳо низ пешниҳод шудааст. Аз ҷумла, М.Я. Блох вобаста ба омӯзиши категорияи тарз феълҳоро ба объектӣ ва

ғайриобъектӣ чудо мекунад. Ба ақидаи М.Я. Блох, объективияти феълӣ ин қобилияти ҳамгуна пуркунанда – бевосита ё бавосита қабул кардани феъл ба шумор меояд. Мутаносибан, ғайриобъективияти феълӣ ин имконнопазирии истифодаи пуркунанда бо феъл мебошад [139, с. 99]. Ба сифати мисол чуфтҳои зерини ҷумлаҳои аз забонҳои муқоисашаванда овардан мумкин аст:

1) Ў суп-сурх шуда, дар чаккаю атрофи лабонаш ва биниаш майда-майда донаҳои арақ пайдо шуданд [162, с. 224].

2) Сафар хурсандона ба ҷанговар изҳори миннатдорӣ карду ўро гусел намуд [162, с. 293].

3) She went into her room and remained silent for two hours [181, с. 529].

2) She did not put the book on the table, but gave it to the old lady [181, с. 1017].

Дар мисолҳои якум ва сеюм калимаҳои “went” ва “remained” ва ҳамчунин “шуд” ва “пайдо шуданд” феълҳои ғайриобъектӣ мебошанд, зеро бо онҳо ҳар гуна навъи пуркунандаро истифода кардан мумкин нест. Баръакс, дар мисолҳои рақами дуюм феълҳои англисии “put” ва “gave”, инчунин феълҳои забони тоҷикӣ “ташаккур хонд” ва “гусел намуд” феълҳои объектӣ ба шумор меоянд, зеро дар паҳлуи феълҳои “gave” ва “ташаккур хонд” пуркунандаи бавосита буда, феълҳои “put” ва “гусел намуд” бошанд, бо пуркунандаи бевосита мавриди истифода қарор дода шудаанд. Феълҳои англисии “put” ва “gave” ва феълҳои тоҷикӣ “гусел намудан” гузаранда буда, боқимонда феълҳои ҷумлаҳои боло ба қатори феълҳои монда мансубанд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ феълҳои гузаранда ду ё сеактанта буда метавонанд. Аз ҷумла, феълҳои “to give – додан” ва “to send – фиристодан” сеактантаанд, зеро онҳо дар ҷумла ба ғайр аз субъект ҳам бо объект ва ҳам бо адресат алоқаманд шуда метавонанд: I hope you noticed that I gave you the grander buttonhole [189, с. 151]. Дар ҷумлаи мазкур “the buttonhole” – объекти бевосита, “I” - субъект ва “you” – адресат мебошанд. Ҳамин тариқ, дар ҷумлаи тоҷикӣ “Ҷонишини командири полк ин мактубро ба шумо дод”

[162, с. 45] ибораи “ҷонишини командир” – субъект, “мактубро” – объекти бевосита, “ба шумо” – адресат ба ҳисоб мераванд. Таъкид бояд кард, ки адресат дар забони англисӣ метавонад бо пешоянд ё бе пешоянд омада бошад, аммо дар забони тоҷикӣ он бо амал танҳо бо ёрии пешоянд робита барқарор мекунад: Мо дардамонро танҳо ба шумо мегуфтем [162, с. 68]. I am able to help you in thinking out your plan [188, с. 188]. I may give a piece of advice to you [189, с. 160]. Агар адресат пас аз феъл ҷойгир бошад, пас он дар паҳлуи худ пешоянд надорад, аммо дар сурати ҷойгиршавии адресат пас аз пуркунандаи бевосита он тавассути пешоянди “to” ворид карда мешавад.

Феълҳои навъи “to write – навиштан”, “to help – ёрӣ додан”, “to send – фиристондан” ва дигарҳо феълҳои дуактантаи гузаранда мебошанд. Онҳо метавонанд бо объект ва субъекти бевосита алоқаманд бошанд: Гулбӣбӣ онҳоро таъкид кард [162, с. 69]. = Gulbibi warned them (тарҷумаи хабаррасон).

Феълҳои монда бошанд метавонанд як ё дуактанта бошанд:

I have been thinking about them (189, с. 211). = Ман дар бораи онҳо фикр карда истодаам (тарҷумаи хабаррасон).

Онҳо дар сари столи дароз рӯ ба рӯ нишастанд (162, с. 223). – They set down at a large table opposite each other (тарҷумаи хабаррасон).

Дар ин мисолҳо феъли “to think – фикр кардан” дар ҳар ду забон дуактанта аст, зеро он, аз як тараф, бо мубтадо – субъекти “I – ман” ва аз тарафи дигар, бо объект – пуркунандаи бавоситаи “about them – дар бораи онҳо” алоқаманд аст. Феълҳои “нишастанд ва “set down” бошанд, якактантаанд, зеро онҳо танҳо бо мубтадо – субъектҳои “they – онҳо” алоқаманданд.

Дар забонҳои муқоисашаванда феълҳои гузаранда қодиранд, ки ҳамчун феълҳои монда ба кор раванд. Ин ҳодиса дар забоншиносии тоҷик ба назар мерасад, вале сабаби чунин гузариш мавриди шарҳ нагардидааст. Аз ҷумла,

дар китоби дарсии морфология барои донишгоҳҳо омадааст, ки баъзе феълҳо вобаста ба маъно, мавқеъ ва муносибати худ бо аъзоҳои ҷумла баъзан чун монда ва баъзан чун гузаранда истифода мешаванд: шикастан, пухтан, рехтан: Коса афтоду шикаст. (монда). – Вай косаро шикаст (гузаранда) [31, с. 261].

Дар мисолҳои англисии “the book reads well” ва “The door closed with a crack” феълҳои “to read” ва “to close” бе пуркунандаи бевосита мавриди истифода қарор дода шудаанд, гарчанде ки онҳо ба гурӯҳи феълҳои гузаранда тааллуқ доранд. И.Б. Долинина дар ин ҳолат ин шаклҳои феълиро ба қатори самти миёна дохил мекунад ва чунин мешуморад, ки “диққат на ба он далел, ки *ӯ* (иштирокчии дуум) таҳти таъсири агент қарор дода мешавад, балки ба қобилияти шахсии *ӯ* барои иштирок дар амал равона мегардад” [38, с. 166].

Ба назари мо, истифодаи феълҳои гузаранда дар маънои монда бо нисбат додани ягон аломат, хосият ё ҳолати псевдосубъект алоқаманд аст. Дар мисолҳои тоҷикии навъи “Табақча шикаст”, “Ин корд нағз мебурад” ва ғ. ғӯянда меҳаҳад ҳолати табақча ва хосияти тез будани кордро таъкид кунад. Дар ҷумлаҳои англисии навъи “The knife cuts well”, “The book reads easily” диққати шунаванда ба хусусияти тезии корд ва диққатҷалбкунанда будани китоб равона карда шудааст, ки ин бо истифодаи нишондиҳандаҳои феълии навъи “well” дар забони англисӣ ва “нағз” дар забони тоҷикӣ низ аниқ карда шудааст. Онҳо барои тақвияти ин аломат ё ҳолат хизмат мекунанд. Аз ин рӯ, дар чунин ҳолатҳо дар забонҳои муқоисашаванда феъл-хабарҳо барои ифодаи аломат ё вазъияти псевдосубъект истифода мегарданд. Корбасти феълҳои квалификативӣ ва статалӣ (квалификативные и статальные) дар шакли мафъул дар забонҳои муқоисашаванда ғайриимкон аст.

Дар забони англисӣ ҳолатҳои баръакс мавҷуданд, яъне феълҳои монда дар ҳолатҳои муайяни луғавӣ-наҳвӣ метавонанд ҳамчун гузаранда истифода шаванд. Дар ин бора Ю.А. Левитский менависад: “Дар забони англисии

муосир, таҳвили пассивӣ дар ҳолатҳое низ имконпазир аст, ки дар ҷумла умуман ягон пуркунанда вучуд надошта бошад, лек ҳоли макон, ки номи предметро ифода карда барои амали муайян (ҷараён, ҳолат) пешбинӣ шудааст, ҷой дошта бошад”. Муқоиса кунед:

1) Nobody slept in this bed – This bed is not slept in.

2) Nobody lived in this house – This house was not lived in [70, с. 228].

Дар ин мисолҳо феълҳои мондаи “to sleep” ва “to live” дар шакли мафъул истифода шуда, ба феълҳои гузаранда табдил ёфтаанд.

“Истисноҳо аз қоидаҳо”-и дар боло зикршуда дар соҳаи хосиятҳои луғавӣ-наҳвӣ феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо таркиби маъноии калимаҳои протсессуалӣ зич алоқаманд мебошанд, ки аз он бисёрмаъноии аксари феълҳо вобаста аст. Дар як ҳолат ба мадди аввал як семаи он мебарояд, дар ҳолати дигар семаи дуюм, ки ба таркиби маъноии феъли полисемантикӣ дохил мешавад ва ин бештар аз маъноии актантҳои ин гурӯҳи калимаҳо вобастагӣ дорад.

Дар баробари феълҳои гузаранда ва монда дар забони англисӣ баъзе феълҳое мавҷуданд, ки мисли феълҳои гузаранда пуркунандаи бевосита қабул мекунад. Ба ин гурӯҳ феълҳои “to weigh”, “to equal”, “to measure”, “to lack”, “to fit”, “to possess”, “to suit”, “to resemble” ва ғ. шомиланд. Чунин пуркунанда метавонад на танҳо бо исм, балки бо ҷонишини шахсӣ дар шакли падежи объектӣ ифода карда шавад, ки ин бори дигар собит менамояд, ки ҷонишини мазкур вазифаи наҳвии пуркунандаро иҷро мекунад. Мисол: This costume suits her perfectly.

Аммо чунин феълҳоро дар шакли самти мафъул истифода бурдан мумкин нест. Мо наметавонем бигӯем: She is suited by this costume. Аз ин рӯ, Р.А. Якобс онҳоро феълҳои миёна (middle verbs) меномад. Ба ақидаи ӯ, феълҳои ин гурӯҳ дар байни феълҳои гузаранда ва монда ҷойгир шудаанд. Ҳамаи онҳо бештар ба ҳолат на ба амал ишора мекунанд [146, с. 163].

Баъзан чанде аз ин феълҳо метавонанд дар шакли мафъул бошанд: The custom's officials weighed twenty pounds of rice – Twenty pounds of rice were weighed by the custom's officials. Her assistants measured the younger children – The younger children were measured by her assistants.

Дар чунин ҷумлаҳо бештар амал ё рӯйдодҳо нисбат ба ҳолатҳо ифода мегарданд. Дар ин ҳолат ишора ба натиҷаи амали касе, ки дар натиҷаи амали чизе рух додааст, меравад.

Муодилҳои тоҷикии ин феълҳо низ ғайр аз “to weigh – баркашидан”, “to measure – муқоиса кардан”, наметавонанд дар шакли самти мафъул истифода шаванд: Мо гӯсфандро баркашидем – Гӯсфанд аз тарафи мо баркашида шуд. Онҳо себҳоро муқоиса карданд – Себҳо аз ҷониби онҳо муқоиса карда шуданд.

Аз ин лиҳоз, Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг фикр мекунанд, ки дар забони англисӣ фарқи байни феълҳои гузаранда ва монда нисбат ба забони русӣ он қадар аён нест. Аз рӯйи қоида, гузаранда ё монда будани феъли мувофиқ аз контекст, дар таркиби ибора ошкор карда мешавад [9, с. 143].

Аз ин рӯ, мувофиқи муносибати онҳо ба самти мафъул, ҳамаи феълҳои забони англисиро М.Я. Блох ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунад: 1) гурӯҳи феълҳои мафъулшуда 2) гурӯҳи феълҳои мафъулнашуда (фоил) [139, с. 177]. Дар самти мафъул танҳо феълҳои пассивизатсияшуда истифода мешаванд. Дар рисолаи мазкур мо ба ин нуқтаи назари М.Я. Блох ҳангоми таҳлили категорияи тарз дар забони англисӣ пайравӣ мекунем.

Дар забони тоҷикӣ байни феълҳои гузаранда ва монда муаммои пегидаи дар боло зикршуда вучуд надорад. Феълҳои гузаранда пурқунандаи бевоситаро талаб мекунанд, ки ба саволҳои “киро”, “чӣ, чиро” ҷавоб медиҳад. Ғайр аз ин, феълҳои гузаранда ҳеҷ гоҳ бо пешоянд истифода намегарданд. Самти мафъул дар забони тоҷикӣ маҳз бо ин ду хосияти феъл, ки дар рафти кори мо ба назар гирифта мешаванд, зич алоқаманд аст. Дар

забони англисӣ бошад, ду самт феъли объектӣ ва инчунин феълҳои пасивизатсияшудаи монда доранд.

Ба феълҳои объектӣ он феълҳое дохил мешаванд, ки қобилияти қабул кардани ҳама гуна пуркунанда- бевосита ва бавоситаро доранд:

1) However we had better write a letter to him [188, с. 4] - Дар ҳар сурат мо бояд ба ӯ мактубе нависем [155, 7].

2) He pulled another handful of bells off the foxglove [188, с. 6] – Ӯ аз шукуфа боз як гулро канда гирифт [155, с. 9]

3) She got thinking about the books [188, с. 5] - Вай дар бораи китобҳо фикр мекард [155, с. 8].

Дар ҷумлаи аввал феълҳои муодилии “навиштан”, “write”, ки сеактанта мебошанд, дар паҳлуи худ ду пуркунанда доранд: бевосита “мактуб – a letter” ва бавосита “ба ӯ– to him”, инчунин бо субъектҳои “мо” ва “we” алоқаманданд.. Феълҳои “кандан” ва “to pull” дар мисоли дуюм дуактанта буда бо субъекти “He – ӯ” ва объекти бевоситаи “гулро–bells” алоқаманд мебошанд. Дар ҷумлаи сеюм феъли дуактантаи “to think – фикр кардан” мавҷуд буда, аз як тараф бо субъекти “She – вай” ва аз тарафи дигар бо объекти бавоситаи “about the books – дар бораи китобҳо” дар муносибати наҳвӣ қарор дорад.

Феълҳои ғайриобъектӣ бошанд, ягон пуркунанда қабул карда наметавонанд: He sat in the library of theological seminary at Pisa [188, с. 3]. Ӯ дар китобхонаи семинарияи динии шаҳри Пиза менишаст [155, с. 6]. Феълҳои мазкур яктактанта буда амали аз тарафи онҳо ифодашаванда ба субъект алоқаманд мегардад.

Ҳамин тавр, категорияи тарз дар забонҳои муқоисашаванда бо гузаранда ва объектӣ будани феъл зич алоқаманд аст. Барои амал кардани тазоди самтӣ дар забони англисӣ таснифи феълҳо ба объектӣ ва ғайриобъектӣ аҳаммияти муҳим дорад. Дар забони тоҷикӣ бошад, категорияи тарз аз гузаранда ва монда будани феъл вобастагӣ дорад.

Дар забони англисӣ фақат феълҳои объектӣ дорои ду шакли самтӣ буда, феълҳои ғайриобъектӣ бошанд, шакли самти мафъул дошта наметавонанд. Дар забони тоҷикӣ танҳо феълҳои гузаранда қодиранд, ки дар ду шакли тарзи феълӣ мавриди истифода қарор гиранд ва феълҳои монда бошанд, шакли самти мафъул дошта наметавонанд. Мисол:

1) Soon he was marched back to the prison. The police marched him back to the prison [189, с. 179]. – Ба зудӣ ӯ ба маҳкама баргардонида шуд. – Ёро полис ба маҳкама баргардонид.

2) She was attended by the local doctor [189, с. 243]. - The local doctor attended her. – Духтури маҳаллӣ ёро аёдат кард. Ё аз ҷониби духтури маҳаллӣ аёдат карда шуд.

Феълҳои англисии “to march back” (баргардонидан), “to attend” (аёдат кардан) дар ҷумлаҳои боло, ки феълҳои объектӣ гузаранда маҳсуб меёбанд, дар мавриди аввал дар шакли самти мафъул ба истифода рафта, сониян ба шакли самти фоил баргардонида шудаанд. Феълҳои мазкур, ки гузаранда мебошанд, дорои муодили тоҷикии худ буда дар ду шакли тарзи феълӣ истифода гаштаанд.

Дар мисоли дуёми англисӣ феълҳо объектӣ буда танҳо пуркунандаи бавоситаро ба худ қабул меkunанд. Ба ин нигоҳ накарда, онҳо дорои шакли самти мафъул мебошанд. Муодили тоҷикии ин феълҳо бошанд, феълҳои монда маҳсуб меёбанд. Аз ҳамин сабаб, феълҳои мазкури забони тоҷикӣ шакли самти мафъул надоранд:

1) I am laughed at by the whole world [177, с. 192].

2) I was wired for [179, с. 164].

3) The next moment he was being introduced to the middle-aged woman [172, с. 164].

Ба забони тоҷикӣ ҷумлаҳои болоро метавон таҳтуллафзан чунин тарҷума кард: 1) Ман аз тарафи тамоми ҷаҳон хандида мешавам. 2) Ман телеграмма дода шудам. 3) Лаҳзаи дигар ӯ бо як зани миёнасол шинос карда

шуда истода буд. Чӣ хеле ки мебинем, ин тарҷумаҳо ба меъёри забони тоҷикӣ мувофиқ нестанд.

Саволе ба миён меояд: Чӣ тавр бояд шакли самти мафъули феълҳои мондаи англисиро, ки бо пурқунандаи бавосита истифода шуда метавонанд, ба забони тоҷикӣ дуруст тарҷума кард?

Ба ақидаи мо ин шакли самти феълҳои мондаи забони англисиро ба забони тоҷикӣ бо ду роҳ тарҷума кардан мумкин аст.

1) Пурқунандаи бавоситаи забони англисӣ (by the whole world) ба мубтадои забони тоҷикӣ мубаддал гашта, пеш аз хабар гузошта мешавад. Аз ин рӯ, ҷумлаи аввали англисӣ ба забони тоҷикӣ чунин сохторро мегирад: Ба ӯ мардуми тамоми ҷаҳон меҳанданд. Чунин ҳодиса ҳангоми тарҷумаи ҷумлаи дуёми англисӣ ба забони тоҷикӣ низ ба амал меояд: Ба онҳо хоҳарон ҳамроҳ шуданд. Чӣ тавре ки мебинем, ҳангоми чунин таҳвил хабари забони тоҷикӣ дар шакли самти фоил қарор дорад.

2) Тарҷумаи ҷумлаҳои боло собит менамоян, ки ҷумлаи дутаркибаи забони англисӣ бо феъли мондаи объектӣ дар шакли мафъул ба забони тоҷикӣ ба воситаи ҷумлаи номуайяншахс тарҷума мешавад: 2) Ба ман телеграмма доданд; 3) Лаҳзаи дигар ба ӯ як зани миёнасолро шинос карда истода буданд. Тавре ки аз ин тарҷумаҳо аён мегардад, дар ҷумлаҳои тоҷикӣ мубтадо оғз аст. Мубтадо дар забони тоҷикӣ ба пурқунандаи бавосита табдил меёбад, яъне калимашакли “I” бо сохтори пешояндии “ба ман” тарҷума мегардад. Мубтадои англисии “he” низ ба сохтори пешояндии “ба ӯ” мувофиқат мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар муқоиса бо феълҳои монда, ки пурқунандаи бавоситаро талаб мекунанд, феълҳои гузаранда танҳо бо пурқунандаи бавосита истифода мешаванд. Феълҳои гузаранда, бар хилофи феълҳои монда, ки дар паҳлуи худ пурқунандаи бавосита доранд, амалро ифода мекунанд, ки ба объект равона карда мешавад ва дар натиҷа чунин объект метавонад:

1) сохта шавад: Ў хонаро рӯбучин кард [165, с. 101]. “Then she pulled away her hand and ran into the house” [188, с. 102].

2) тағйир ёбад: Ҳаво то рафт хунук мешуд [188, с. 71]. “When the door had closed behind her he stooped and picked up the spray of cypress which had fallen from her breast”. [187, с. 178];

3) гум шавад: “Маълум гашт, ки ӯ шаҳро тарк кардааст” (169, с. 186). “She gave him a slice of cake and he soon ate it” [189, с. 84];

4) ба тағйироти чиддӣ дучор шавад: “The blossoming time of their hope was come, and the Padre would see it and believe” [188, с. 121]. “Барори корашонро орзу намуда, то дами дар гуселонд” [158, с. 66].

Феълҳои гузаранда инчунин идроки ҳисси ё муносибатҳоро номбар мекунанд [5, с. 614]:

“I shall be much obliged if you will allow him to continue using the library”. [186, с. 123].

“If she were not in love she would hate me for this [171, с. 222]. Ака, хо вай чароғҳоро дида истодед-мӣ?” [165, с. 40].

“Ман ӯро беандоза эҳтиром мекунам” [158, с. 18].

Ҷоиз ба қайд аст, ки феълҳои мондаи дорои пуркунандаи бавосита буда аз рӯйи қоида амалҳое, ки объектҳои онҳо ба тағйироти дар боло зикршуда дучор мешаванд, ифода намекунанд:

“When he stepped into the light in his new attire, the sailor looked at him with tipsy solemnity and gravely nodded his approval”.

“Ҷавон ба вай нигоҳ карду лавона задани руй ва шарорапош шудани чашмонашро дида, шарм кард, ба суроҳӣ нигарист” [165, с. 49].

Дар забонҳои муқоисашаванда ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки феъли гузаранда маъноӣ худро каме тағйир дода, метавонад ҳамчун феъли монда истифода шавад ва дар ин ҳол ягон пуркунанда қабул намекунад:

“It is not my affair, of course”, said he, “but if you ask me I should say that man had been drinking” [189, с. 85].

Агар Петя подаашро ронда, ба тарафи гвардиячиёни сурх намегузашт ва камар барои никоргирӣ намебаст, аз дасти ин ҷавонзан, ки шавҳари харомпешааш, зоҳиран, сару кори дуруст бо ӯ надошт, халос шуда наметавонист [169, с. 20].

Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг [11, с. 142] бар ин назаранд, ки дар чунин ҳолатҳо феълҳои ин навъи гурӯҳ гузаранда боқӣ мемонанд, ки бо ин розӣ шудан нашоёд. Тасдиқкунандаи ин далел он аст, ки дар ҷумлаи англисии дар боло овардашуда феъли гузарандаи “to drink” ҳамчун феъли монда истифода шудааст, зеро дар паҳлуи он объект вучуд надорад ва феъл-хабари ин ҷумларо бо шакли пассив тағйир додан мумкин нест. Ин аз он сабаб рух медиҳад, ки амали “had been drinking” қобилияти иҷрои ин амалро пешбинӣ менамояд. Дар ҷумлаҳои тоҷикӣ низ феълҳои гузарандаи “гузаштан” ва “бастан” дар паҳлӯи худ пуркунанда надоранд. Феъли “гузаштан” дар ин ҷо маънои худро андаке тағйир медиҳад. Феъли “бастан” дар маънои хулосавӣ, аз ҷумла дар маънои фразеологӣ истифода шудааст. Дар ҳолатҳои мазкур чунин феълҳо шакли категориявии мафъулро надоранд, ки ин аз гузариши онҳо ба гурӯҳи феълҳои монда шаҳодат медиҳад.

Дар забони англисӣ ҳодисаҳои низ мавҷуданд, ки дар онҳо феъли ғайриобъектӣ ба гурӯҳи феълҳои объектӣ гузашта ин имкон медиҳад, ки феълҳои мазкур дар шакли самти мафъул мавриди истифода қарор дода шаванд. М.А. Ганшина ва Н.М. Василевская роҷеъ ба феълҳои мавриди баҳс чунин менависанд: “Хусусияти хоси забони англисӣ дар он аст, ки баъзе феълҳои монда (субъективӣ) ба монанди “to lie”, “to sleep”, “to live” ба мисли феълҳои гузаранда (объектӣ) метавонанд дар сохторҳои мафъулӣ мавриди истифода қарор гиранд” [142, с. 195]. Масалан:

“So it was lain for hours, continually beaten to and fro upon the billows, now and again wetted with flying sprays, and never ceasing to expect death at the next plunge” [174, с. 78].

Чунин навъ ҳодиса дар забони муосири тоҷикӣ низ ба чашм мерасад, ки дар он морфемаи “-он (-ён)” ки ба асоси замони ҳозираи феъли монда пайваст шуда, онро ба феъли гузаранда мубаддал дода, дар шакли мафъул истифода шуда метавонад. Забоншиносони тоҷик чунин феълҳоро “феълҳои бавосита” меноманд [76, с. 211-212]. Феълҳои зерин ба сифати мисол оварда мешаванд: рафтан – равондан, чунбидан – чунбонидан, афтодан – афтонидан, гузаштан – гузаронидан ва ғ. Аксари чунин дериватҳо иҷроиши амалро маҳз барои объект ифода карда, бо ин хусусият аломатҳои феъли гузарандаро ба даст меоранд. Инчунин, феъли “гузаштан” дорои маънои “аз нав гаштан” буда деривати он “гузаронидан” ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи мо, истилоҳи мувофиқ барои ифодаи ин навъ дериватҳо “феълҳои каузативӣ” мебошад. Баҳри исботи ақида ду ҷуфт мисол меорем, ки дар онҳо феълҳои каузативӣ дар шакли самтҳои фоил ва мафъул мавриди истифода қарор дода шудаанд: Ҳукумати вилоят дар деҳаи аз заминларза зарардида хонаҳои нав сохта, даҳ оиларо кӯчонид (“Ҳақиқати Суғд”). (кӯчонид – шакли самти фоил). Дигар мардуми ин ҷо ба деҳаи навбунёд кӯчонида шуданд (ҳамон ҷо). (кӯчонида шуданд – шакли самти мафъул). Ҳамон вақт ҳам дар тағи коса нимкоса будагист гуфта, аз ҳаёл гузаронидам [169, с. 40]. (гузаронидам – шакли самти фоил). Дар арафаи Соли нав дар “Қоҳи Рӯдакӣ” як чорабиниҳои калони фарҳангӣ гузаронида шуд (“Тирози ҷаҳон”). (гузаронида шуд – шакли самти мафъул).

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҳам феълҳои монда ва ҳам феълҳои гузаранда қодиранд, ки деривати каузативӣ дошта дар ду шакли тарзи феълӣ истифода гарданд: Мо ўро фавран аз хонааш ҷеғ занонидем [158, с. 42].

Доруҳои аз хориҷа омада бо тезӣ ба мардуми ҷабрдида дастрас кунонида шуданд (“Минбари халқ”).

Дар маънои гузаранда истифода шудани феъли монда низ дар забони англисӣ ба чашм мерасад. Забоншиносони англис Л.С. Бархударов ва Д.А. Штеллинг [11, с. 141] бар он ақидаанд, ки феълҳои навъи to run, to fly, to sail

ва ғайраҳо ҳангоми касб намудани маъноӣ каузативӣ (касе ё чизеро барои иҷрои амали мувофиқ маҷбур кардан) гузаранда бошанд: to run a lathe, to fly a kite, to sail a ship. Чунин ҳодисаи англисӣ феълҳои каузативии тоҷикии аз феълҳои монда ташаккул ёфтара ба хотир меорад: to run a lathe – таҷҳизоти харротиро гардонидан, to fly a kite – бодбаракро паррондан, to sail a ship – киштиро шино кунидан.

Дар баъзе ҳолатҳо феълҳои дар маъноӣ асосӣ монда махсуб ёфта, дар маъноӣ сохта гузаранда мешаванд. Масалан феъли “to nod” дар ҷумлаи поён инро собит менамояд: “When he stepped into the light in his new attire, the sailor looked at him with tipsy solemnity and gravely nodded his approval” [188, с. 82].

Вобаста ба тақсимоташон як қатор феълҳои забони англисӣ метавонанд ҳам чун гузаранда ва ҳам чун монда хизмат кунанд. Бинобар ин, онҳо маъно ва тавъампазирии гуногун доранд. Масалан, феъли “to burn” маъноҳои “сӯхтан” ва “сӯзонидан”-ро дорад, феъли “to turn” маъноҳои “гаштан” ва “баргаштан” ифода мекунад, феъли “to change” маъноҳои “тағйир ёфтан” ё “тағйир (табдил) додан”-ро таҷассум мекунад. Дар маъноӣ гузарандаи худ, феълҳои ин гурӯҳ кодиранд, ки дар ду шакли самтӣ истифода шуда, дар маъноӣ монда дорои чунин имконият нестанд. Дар маъноӣ мондаи худ чунин феълҳо ба феълҳои ғайрикаузативии тоҷикӣ мувофиқат мекунанд ва дар маъноӣ гузарандаи худ бо феълҳои каузативии тоҷикӣ тарҷума карда мешаванд: to burn – сӯхтан (феъли ғайрикаузативӣ), to burn – сӯзонидан (феъли каузативӣ), to turn – баргаштан, гаштан (феъли ғайрикаузативӣ), to turn – баргардонидан, гардонидан (феъли каузативӣ), to change – тағйир ёфтан (феъли ғайрикаузативӣ), to change – тағйир додан (феъли каузативӣ).

Ҳамин тариқ, категорияи тарз дар забонҳои муқоисашаванда бо қудратҳои луғавӣ-наҳвӣ феълҳо, ки дар ҳар як забони таҳқиқшаванда ба таври худ зухуроти хос пайдо мекунанд, зич алоқаманд аст. Аз ҷумла, барои забони англисӣ таснифоти луғавӣ-наҳвӣ феълҳо ба феълҳои объектӣ ва ғайриобъектӣ нақши махсусро мебозад. Ин маъноӣ онро дорад, ки ҳар феъле,

ки қобилияти қабул кардани пурқунандаи бавосита ва бевоситаро дорад, метавонад дар ду шакли тарзи феълӣ истифода шавад. Таснифи луғавӣ-наҳвӣи феълҳо ба гузаранда ва монда дар забони тоҷикӣ муҳим аст, зеро дар шаклҳои самти фоил ва мафъул танҳо феълҳои гузаранда истифода шуда метавонанд.

Дар забони англисӣ ҳолатҳои гузариши феълҳои ғайриобъектӣ ба гурӯҳи феълҳои объектӣ ба назар мерасанд, ки ин ё бо бисёрмаъноии феъл ё бо таснифоти он алоқаманд аст. Дар забони тоҷикӣ чунин чараён бо дериватсия алоқаманд буда феълҳои ҳам гузарандаю ва ҳам монда тавассути пасванди “-он (-ён)” каузативӣ мегарданд. Дар ин ҳол онҳо ба феъли гузаранда табдил ёфта дар ду шакли тарзи феълӣ амал карда метавонанд. Феълҳои алоҳидаи англисӣ низ ин хусусиятро дар ҳолатҳои махсуси контекстуалӣ пайдо мекунанд, ки ин яқинан бо бисёрмаъноии онҳо алоқаманд аст.

Аз сабаби он, ки тазоди “актив-пассив” дар забони англисӣ бо объективӣ будани феълҳо ва дар забони тоҷикӣ бо гузаранда будани онҳо алоқаманд аст, шакли мафъул дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ бештар истифода мешавад, зеро феълҳои гузаранда, ки яке аз навъҳои феълҳои объектӣ мебошанд, тақрибан чоряки онҳоро ташкил медиҳанд.

1.3. Алоқои категорияи тарз бо валентнокии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Самт ҳамчун категорияи грамматикӣи феъл бо тартиботи зухуроти лексикӣ, морфологӣ ва синтаксикӣ дар алоқои зич қарор дорад. Аз ҷумла, он ба хосиятҳои валентии феъл, яъне бо актантҳои (иштирокчии ҳолат ё амал) амал ва самти он вобастагии зич дорад. Мафҳуми валентнокӣ, ки дар забоншиносии ҷаҳонӣ пас аз тадқиқоти забоншиносии фаронсавӣ Луи Тенйер [108] ва олими рус Д.Каснелсон [56] ба таври васеъ паҳн шудааст, мутаассифона, то ҳол дар забоншиносии тоҷик ба таври кофӣ истифода

нашудааст. Дар ҳамин ҳол, истифодаи ин назария ба маводи забони муосири тоҷикӣ барои ошкор кардани бисёр масъалаҳои тартиби сарфӣ-наҳвӣ, аз ҷумла категорияи тарз мусоидат хоҳад кард.

Вожаи “валентнокӣ” аз калимаи латинии “*valentia*” ибтидо гирифта, маънои “қувват” - ро дорад. Таҳти ин истилоҳ қобилияти (қувваи) ба алоқаи наҳвӣ даромадани калима бо дигар ҷузъҳои таркиби ибора дар назар дошта мешавад [29, с. 79]. Ин истилохро ба забоншиносии аврупоӣ ғарбӣ аз илми химия Л.Тенйер [108] ва ба забоншиносии русӣ С.Д. Каснелсон [56] ворид кардааст. Л.Тенйер валентнокиро танҳо ба феъл нисбат меод, зеро маҳз имкониятҳои эҳтимолии ин ҳиссаи нутқ бо актант ё актантҳо мувофиқат карда метавонад. Таҳти вожаи “актантҳо” иштирокчиёни ягон амал фаҳмида мешаванд. Агар феъли “*to take*” (гирифтани)–ро гирем, он ду иштирокчии ин амалро пешбинӣ мекунад: 1) касе, ки мегирад, 2) он чизе, ки гирифта мешавад. Бе зикри предмети амалкунанда ва объекти ин амал маънои феъли мазкур маҳфуз боқӣ мемонад. Аз ҷумла, партофтани номи объекти ин амал ба нотаом будани фикр оварда мерасонад: *I take* – Ман мегирам. Барои ҳамин пурсида мешавад: *What do I take?* – Ман чиро мегирам? Сабаб дар он аст, ки қудрати валентнокии феъли додашуда амалӣ гардонида нашудааст. Аз ин рӯ, феъли “*to take*-гирифтани” дувалентӣ ҳисобида мешавад, яъне он ду иштирокчиро пешбинӣ мекунад: касеро, ки мегирад ва он чизе, ки гирифта мешавад. Агар антоними ин феъл “*to give*” -доданро гирем, пас “додан” зикри се иштирокчии ин амалро талаб мекунад: 1) касе, ки медиҳад, 2) он чизе, ки дода мешавад, 3) чизе ба касе ё чизе дода мешавад. Агар гӯем, ки “*I give* – Ман медиҳам” пас, сарфи назар аз мавҷудияти мубтадои *I* (Ман) ва хабари *give* (медиҳам), ҷумла нотаом аст, зеро зарур аст, ки маънои ин феъл бо қайди номи объекти додашаванда пурра гардад: *I give the rose* – Ман садбаргро медиҳам. Ва дар ин ҳолат низ ҷумла нотаом боқӣ мемонад, зеро адресати амал номбар нашудааст, яъне ба кӣ тақдим гардидани гул номаълум аст. Аз ин лиҳоз, ба ҷумлаи мазкур бояд калимаи наҳвӣ (*to*) the girl (ба

духтар) илова карда шавад: I give the rose to the girl – Ман садбаргро ба духтар медихам. Аз ин рӯ, бе зикри иҷрокунанда, объект ва адресати ин амал маънои феъли “to give (додан)” нопурра боқӣ мемонад. Ин аз он дарак медихад, ки феъли “to give (додан)” се иштирокчии амалро талаб мекунад, яъне феъли "додан" севалентӣ маҳсуб меёбад.

Бо назардошти чунин хусусияти феъл, дар забоншиносӣ феълҳоро ба феълҳои авалентӣ (бешахс, масалан “мебояд”), яквалентӣ, дувалентӣ, севалентӣ ва ғайра ҷудо мекунам [114, с. 295]. Феълҳои русии “светает”, “моросит” ва ғайра ба авалентӣ тааллуқ доранд, зеро онҳо талаб намекунамд, ки ягон иштирокчӣ номбар карда шавад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мо ин навъ феълҳоро дарёфт накардем, ки хосиятҳои валентӣ надошта бошанд.

Дар забонҳои муқоисашаванда баъзе феълҳо яквалентианд: to go - рафтан, to hesitate – дудила шудан, қисми дигарашон ба дувалентӣ тааллуқ доранд: to take – гирифтан, to put – гузоштан, гурӯҳи сеюм бошад, севалентӣ маҳсуб меёбад: to give – додан, to show – нишон додан ва ғ.

Феълҳои яквалентӣ бо он тавсиф карда мешаванд, ки амали аз ҷониби онҳо ифодашаванда дар ҳуди субъект баста мешавад, яъне дар онҳо самти амал ба объекти дигар мавҷуд нест: Mrs. Beatrix advanced towards it [187, с. 211].

– Хонум Беатрикс ба сӯйи он ҳаракат кард (тарҷумаи хабаррасон). Очил саросемавор аз хоб бедор шуд [154, с. 129] – Ochil woke up hurriedly (тарҷумаи хабаррасон). Аз ин мисолҳои забонҳои қиёсшаванда аён мегардад, ки феъли англисии “advanced” (ҳаракат кард) ва феъли тоҷикии “бедор шуд” (woke up) амалхоро ифода мекунамд, ки дар ҳуди субъектҳо маҳдуд шуда (Mrs. Beatrix, Очил) ба дигар объектҳо намегузаранд, яъне онҳо пуркунанда қабул карда наметавонанд (на пуркунандаи бавосита ва на бевоситаро). Чунин феълҳоро Г.Г. Почепсов [90, с. 109] феълҳои амалашон равонанабуда меномад. Феълҳои амалашон равонанабуда дар матн муайян карда мешаванд.

Феълҳои дувалентӣ, баръакс, амалеро ифода мекунанд, ки аз субъект сарчашма мегиранд ва бевосита ё бавосита ба объект мегузаранд:

1) Michael brushed his hair [176, с. 109] – Микаел мӯйҳояшро шона кард (тарҷумаи хабаррасон).

2) Soams looked at his daughter [176, с. 110] – Соумс ба духтараш нигоҳ кард (тарҷумаи хабаррасон).

3) Мо ин хел духтараки хушрӯеро дар умрамон надидаем [169, с. 321] – We haven't seen such a beautiful girl in our life (тарҷумаи хабаррасон).

4) Ҳама ба ин қарор розӣ шуданд [156, с. 89] – Everybody agreed with this decision (тарҷумаи хабаррасон).

Дар ҷумлаҳои якум ва сеюм калимашаклҳои “brushed” (шона кард) ва “надидаем” (haven't seen) ду актант доранд: “Michael – мо” ва “hair – духтаракро”. Амалҳои аз ҷониби онҳо ифодашаванда бевосита ба актанти дуум (hair – духтаракро) мегузаранд. Дар ҷумлаҳои дуум ва чорум бошад, феълҳои “looked” (нигоҳ кард) ва “рози шуданд” (agreed) низ дуактантаанд: 1) “Soams” ва “ҳама”, 2) “daughter” ва “қарор”. Актантҳои аввал субъектҳои амал ва актантҳои дуум объектҳои амал мебошанд. Баръакси мисолҳои 1 ва 3 объектҳо гузарандаи бавосита махсуб меёбанд. Ҳардуи ин гурӯҳҳои феълҳоро Г.Г. Почепсов феълҳои амалашон равонабуда меномад [90, с. 16].

Дар баробари ин феълҳо феълҳои севалентӣ низ амал мекунанд. Онҳо кодиранд, ба ғайр аз субъект, ҳам объекти бевосита ва ҳам объекти бавоситаро ба худ ҷалб кунанд:

1) You give me those books [177, с. 165] – Ту ба ман он китобҳоро медиҳӣ (тарҷумаи муаллиф).

2) Фирӯза ба шумо роҳро нишон медиҳад [156, с. 201] – Firuza will show you the way (тарҷумаи муаллиф).

Дар ин мисолҳо феъли англисии “give”, ба ғайр аз субъекти “you”, ду актанти дигар дорад – объекти бевосита (books) ва объекти бавосита (me). Ба ҳамин тариқ, феъли тоҷикӣ дар калимашакли “нишон медиҳад” се актант

дорад: Фирӯза” – субъект, “рохро” – объекти бевосита, “ба шумо” – объекти бавосита. Бояд қайд кард, ки дар ҳар ду забон бидуни зикри ду актанти охир маънои чунин феълҳо нопурра ва нуксондор боқӣ мемонанд.

Маводи фактологӣ нишон медиҳад, ки ба феълҳои яквалентии ҳар ду забон танҳо шакли самти фоил хос аст. Онҳо дар шакли самти мафъул истифода шуда наметавонанд:

“He walked back to the hall” [175, с. 118] – Ӯ ба толор баргашта қадам зад (тарҷумаи муаллиф).

“Духтар дар кафои ароба менишаст” [170, с. 88] – “The girl was sitting at the back of the cart (тарҷумаи муаллиф). Феълҳои “walked back” ва “менишаст” –ро ҳеҷ гоҳ наметавон ба шакли мафъул гузаронид.

Бояд қайд кард, ки баъзе феълҳои ин гурӯҳ дар забони англисӣ бо тағйир додани маънои луғавии худ, метавонанд дар шакли самти мафъул истифода шаванд, ки ин ба муодили тоҷикии онҳо хос нест. Аз ҷумла, феъли англисии “to walk” дар маъноҳои “пиёда гаштан, қадам задан, сайругашт кардан” наметавонад шакли мафъул дошта бошад, аммо дар маънои “бурдан, сайругашт кунонидан” (сагро, аспро) метавонад дар шакли самти мафъул ба истифода равад:

“Esmond usually walked the dog in the morning” [187, с. 102]. The dog was usually walked in the evening by Esmond – Эсмонд одатан сагро пагоҳирӯзӣ сайругашт мекунонид. Саг одатан бегоҳирӯзӣ аз тарафи Эсмонд сайругашт кунонида мешуд (тарҷумаи муаллиф).

Тавре ки дида мешавад, маънои дуҷуми феъли “to walk” ба забони тоҷикӣ тавассути феъли каузативӣ бо морфемаи “-он” тарҷума карда мешавад, ки феъли мондаи “сайругашт кардан”-ро ба феъли гузарандаи “сайругашт кунонидан” табдил медиҳад ва чунин феъл дар забони тоҷикӣ метавонад дар шакли мафъул истифода шавад. Муқоиса кунед: was walked – сайругашт кунонида мешуд. Аз ин рӯ, дар ҳар ду забон ин феълҳо дар шакли самти мафъул мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Феълҳои дувалентӣ, ба истиснои субъект ҳамчун яке аз актантҳо, объектеро талаб мекунад, ки метавонад ё бавосита, ё бевосита бошад:

1) Sir Lawrence gazed at a bird [177, с. 118]. – Оғои Лоренс ба як паранда назар кард (тарҷумаи муаллиф).

2) Савор саллаашро аз сараш гирифт [154, с. 211]. - The housman took his turban of his head (тарҷумаи муаллиф).

Дар ҷумлаи аввал калимашакли “gazed” ва муодили тоҷикии он “назар кард” актанти дуҷумро талаб мекунад, ки ба сифати он пурқунандаи бавоситаи “a bird” (паранда) баромад мекунад. Дар ҷумлаи дуҷум актанти дуҷуми амали “гирифт” (took off) пурқунандаи бевоситаи “саллааш – his turban” маҳсуб меёбад.

Маводи фактологӣ забонҳои муқоисашаванда шояд онанд, ки дар забони англисӣ ҳар ду феъл (бевоситаи гузаранда, бавоситаи гузаранда) метавонанд дар шакли самти мафъул истифода шаванд:

1) A bird was gazed at by Sir Lawrence.

2) His turban was taken off his head by the houseman.

Аммо дар забони тоҷикӣ танҳо феълҳои навъи дуҷум шакли мафъул доранд: Саллааш аз тарафи соҳибхона гирифта шуд. Шакли мафъули ин ҷумла “як парандае аз тарафи оғои Лоренс назар кард шуд” ба қонуниятҳои забони тоҷикӣ рост намеояд, зеро танҳо феълҳои гузаранда (ки метавонанд пурқунандаи бевосита қабул кунанд) ду шакли самтӣ дошта метавонанд (фоил ва мафъул):

Ҳалимҷон ду чойник чой овард [156, с. 277]. – Halimjon brought two tearpots of tea (тарҷумаи муаллиф). (овард – шакли фоил).

Ду чойник чой аз тарафи Ҳалимҷон оварда шуд – Two tearpots of tea were brought by Halimjon (тарҷумаи муаллиф). (оварда шуд – шакли мафъул).

Аз сабаби он ки дар шакли мафъул истифода кардани феълҳои тоҷикии бо пурқунандаи бавосита истифодашаванда ғайриимкон аст, мушкилоти тарҷумаи шакли мафъули феълҳои зикршудаи забони англисӣ ба забони

точикӣ ба миён меояд. Маводи мо собит менамояд, ки дар забони тоҷикӣ ду роҳи ифодаи маънои мафъули чунин феълҳо вучуд дорад: 1) он бо ёрии тағйир додани тартиби калимаҳо таҳвил дода мешавад. Мубтадо аз ҷойи аввал ба наздикии хабар кӯчонида мешавад. Муқоиса кунед:

“Old Martin merely looked at him” [175, с. 102]. – Мартини кӯҳансол ба ӯ базӯр нигоҳ кард (тарҷумаи муаллиф).

“He was merely looked at by old Martin” – Ба ӯ Мартини кӯҳансол базӯр нигоҳ кард (тарҷумаи муаллиф).

Фарқи байни ду навъи ҷумлаи зикршуда дар он аст, ки дар ҳолати аввал “at him” ҳамчун ремаи гуфтор ва “Old Martin” ҳамчун темаи он баромад мекунад, дар ҳоле ки дар ҳолати дуюм ремаи гуфтор “by old Martin” махсуб меёбад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки шакли мафъул дар забони англисӣ барои табдил додани субъекти амал (old Martin) ба реми гуфтор ва объекти амал (at him) ба тема хизмат мекунад. “Тема” аз забони юнонӣ буда, маънои барқарор карданро дорад, яъне он чӣ ки барқарор мекунад (ҷумларо) ё худ таҳкурсии аст. Калимаи “рема” низ аз забони юнонӣ буда, маънояш “гуфтан” ё “нақл кардан” аст, яъне “рема” он чизест, ки гуфта мешавад, ё дар бораи он хабар расонида ё пурсида мешавад [114, с. 324]. Ин мақсад дар забони тоҷикӣ бо ёрии тағйир додани тартиби калимаҳо ба даст оварда мешавад. Дар навъи аввали тарҷума (дар шакли фоил) “Мартини кӯҳансол”, темаи гуфтор буда, дар ҷумла ҷойи аввалро ишғол мекунад ва дар навъи дуюм (дар шакли мафъул) “Мартини кӯҳансол” аз ҷойи аввал ба ҷойи дуюм гузаронида шуда, ҳамчун рема баромад мекунад ва вожаи “ба ӯ” ба темаи гуфтор табдил меёбад.

Аз таҳлилҳои боло, ба хулосае омадан мумкин аст, ки шакли мафъул дар забони англисӣ барои мақсадҳои таҷзияи актуалии ҷумла хизмат мекунад. Шакли мафъули феълҳои гузарандаи забони тоҷикӣ низ чунин вазифа дорад, ки мисолҳои зерин аз он шаҳодат медиҳанд: Солдат нокро пора кард [169, с. 121]. Нок аз тарафи солдат пора карда шуд. Дар ҷумлаи аввал

“пора кард” рема, “солдат” ва “нок” бошад, темаи гуфтор мебошанд. Ва қолаби “аз тарафи солдат” бо шакли мафъули феъл ҳамчун рема амал мекунад, ва “нок”-у “пора карда шуд” бошанд, темаи гуфтор махсуб меёбанд.

Самти мафъули феъли забони англисӣ дар вазифаи коммуникативӣ ба забони тоҷикӣ ба ғайр аз тағйир додани тартиби калимаҳо дар ҷумла, инчунин бо шакли номуайянӣ-тасрифии феъл ифода карда мешавад: “I’ll stay and be laughed at” [177, с. 155]. “- Ман дар ин ҷо мемонам ва ба ман механданд (тарҷумаи муаллиф)”. “Coffee was brought and she sat, smoking” [177, с. 114].– Каҳваро оварданд ва ӯ сигоркашон менишаст (тарҷумаи муаллиф).

Феълҳои севалентӣ дар забонҳои муқоисашаванда, ба ғайр аз субъект, ки хусусияти предикативӣ дорад, кодиранд ду объект: бевосита ва бавоситаро ба худ ҷалб намоянд:

“He had been ordered goat’s milk by the doctor” [180, с. 96].- Ба духтур шири буз таъин карда буд (тарҷумаи муаллиф).

“Goat’s milk had been ordered to him by the doctor”.- Шири буз ба ӯ аз тарафи духтур таъин карда шуда буд (тарҷумаи муаллиф).

“The doctor had ordered goat’s milk to him” – Духтур ба ӯ шири буз фармуда буд.

Тавре ки мебинем, дар забони англисӣ феълҳои севалентӣ дорои ду шакли мафъулӣ буда, ҳам объекти бевосита ва ҳам объекти бавосита кодиранд мубтадоро ба худ ҷалб намоянд ва субъекти самти фоилро ба пурқунандаи қолаби мафъулӣ мубаддал намоянд.

Ҳамин тариқ, категорияи тарз дар забонҳои муқоисашаванда бо хусусиятҳои валентнокии феълҳо зич алоқаманд аст. Феълҳои авалентӣ ва яквалентӣ аз ин категория фориғанд, яъне шаклҳои мафъул надоранд.

Дар забони англисӣ феълҳои дувалентӣ ва севалентӣ дорои ду шакли самтӣ мебошанд. Феълҳои дувалентӣ метавонанд дар паҳлуи худ субъект ва пурқунандаи бевосита ё бавосита дошта бошанд. Феълҳои севалентӣ бошанд,

метавонанд ба ғайр аз мубтадо, пуркунандаи ҳам бевосита ва ҳам бавоситаро қабул карда бошанд.

Дар забони тоҷикӣ дар ду шакли самтӣ танҳо он феълҳои дувалентӣ ё севалентие истифода бурда мешаванд, ки пуркунандаи бевоситаро қабул карда метавонанд.

Хулосаи боби якум

Категорияи тарз, дар ҳақиқат, заминаи грамматикӣ гуногунҷабҳа ва мураккаб дар ҳама забонҳои ҷаҳон мебошад. Он бо сарф, наҳв, луғат ва мантиқ алоқаманд аст ва илова бар ин, вазифаи махсуси коммуникативӣ дорад. Дарҷаи мураккабии он аз як забон ба забони дигар тағйир меёбад. Дар забони англисӣ истифодаи на танҳо феълҳои гузаранда, балки феълҳои монда дар шакли самти мафъул барои донандагони дигар забонҳо ғайриодӣ ва душворфаҳм аст. Илова бар ин, ифодаи маъноҳои самтҳои гуногун бо ҳамон як шакли феъли англисӣ муҳаққикро ба мушкилот дучор мекунад. Аз ин рӯ, баъзеҳо чунин шаклро ба парадигмаи самтҳои гуногун дохил мекунанд ва дигарон онро шакли самти фоил мешуморанд. Ба фикри мо чунин шакл ба самти фоил дохил мешавад, зеро забон системаи аломатхост, ки ду тараф доранд – шакл ва мундариҷа. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як мундариҷа бояд шакли худро дошта бошад ва ҳар як шакл дорои мундариҷаи муайян аст. Инчунин, тибқи назарияи категорияҳои морфологӣ, дар як шакл ду маънои ба ҳам муқобили як категорияи грамматикӣ мавҷуд буда наметавонад.

Фаъолияти самтҳои муштарак, нафсӣ ва миёнаро танҳо дар сурате эътироф кардан мумкин аст, ки агар ҳар кадоми онҳо шакли грамматикӣ худро дошта бошанд. Аз ин рӯ, мо он забоншиносони англис ва тоҷикро, ки дар ин забонҳо мавҷудияти ду самтро (фоил ва мафъул) собит мекунанд, дастгирӣ мекунем.

Категорияи мазкур бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвӣ феъл алоқаманд аст. Як қатор феълҳо амалро ифода мекунанд, ки аз мубтадо сар зада дар он боқӣ

мемонад: to go – рафтан, to arrive – баргаштан, to live – зистан ва ғ. Чунин феълҳо феълҳои монда ном доранд. Гурӯҳи дуҷуми феълҳо амалро ифода мекунанд, ки аз мубтадо сарчашма гирифта бевосита ба пуркунанда равона карда мешаванд. Дар натиҷаи ин амал денотати пуркунанда коҳиш меёбад, аз ин рӯ онро “патсиенс” (қабулкунандаи амал) ва иҷрокунандаи амалро “агенс” меноманд. Дар забони тоҷикӣ феълҳои ин қатор метавонанд ҳам дар шакли фоил ва ҳам дар шакли мафъул истифода шаванд. Гурӯҳи сеҷуми феълҳо амалро дар назар доранд, ки ба пуркунанда нигаронида шуда ба он бавосита таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, баъзе забоншиносон онҳоро гузарандаи бавосита ва дигарашон (аксар вақт тоҷикшиносон) монда мешуморанд. Дар забони англисӣ ҳам феълҳои гузарандаи бевосита ва ҳам гузарандаи бавосита ва ҳатто баъзе феълҳои монда семаи алоҳидаи худро, ки дар сохтори мундариҷаи онҳо мавҷуданд, аён намуда дар шароити муайяни дистрибутивӣ дар ду шаклҳои самт мавриди истифода қарор мегиранд. Аз ин рӯ, ҳақ бар И.Симмерманн, ки самтро категорияи аз феъли гузаранда сохташуда меҳисобад, ки бо ин феъл аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад [128, с. 74].

Бо мақсадҳои коммуникативӣ ва услубӣ барои таъкид кардани ин ё он аъзои ҷумла, самти амал метавонад тағйир ёбад. Дар як ҳолат, он аз мубтадо оғоз гардида ба пуркунанда равона мешавад, чунин амалро марказгурез меноманд. Дар ҳолати дигар, амал аз пуркунанда, ки ба сифати он агенс баромад мекунад сар зада ба мубтадо, ки патсиенсро (қабулкунандаи амал) ифода мекунад, самт мегирад ва чунин амал марказшито ба шумор меравад. Дар ҳолатҳои муайян иҷрокунандаи амал метавонад партофта шавад, аммо он ҳамеша дар назар аст, зеро ҳар як амал дар воқеият бо ин ё он предмет алоқаманд буда, он аз соҳиби худ ҷудо намешавад. Дар ин маврид В.С. Храковский чунин мешуморад, ки дар қолабҳои пасивӣ бе пуркунандаи агентивӣ субъект дар сатҳи абстраксии грамматикӣ ифода карда мешавад ва дар қолабҳо бо пуркунандаи агентивӣ бошад, субъект ду маротиба ишора мегардад [122, с. 19].

Ҳар як амал ба як ё якчанд предмет вобаста карда шудааст. Феъли “фикр кардан” ин амали танҳо инсон аст, аммо амали “дидан” ҳам ба инсон ва ҳам ба ҳайвон хос аст, амали “рафтан” бошад, бо бисёр предметҳо алоқаманд аст: бо инсон, ҳайвон, предмети ғайризинда ба монанди трактор, ё ҳатто вақт ва ғайра. Алоқамандии амал бо предмет валентнокии онро ташкил медиҳад. Баъзе амалҳои ба монанди “рафтан”, “мурдан” ва ғайра танҳо бо иҷрокунандагони худ алоқаманданд. Амалҳои дигар актантҳои дигарро талаб мекунанд, ки бе онҳо маънояшон маҳфуз боқӣ мемонад. Агар “Ў мурд” гӯем, ҷумла фикри тамошударо ифода мекунад, аммо вақте ки “Ў дод” мегӯем, ҷумла хусусияти нотамомиро дорад. Феъли “дод” талаб мекунад, ки предмети додашуда ва адресати он номбар карда шаванд ва пас аз он ҷумла маънои баохиррасидаро пайдо мекунад: Ў ба падари худ тухфа дод.

Талаботи мазкури феъл, ки барои пурра гардонидани маънои он равона карда шудааст, валентнокӣ номида мешавад. Як қатор феълҳо танҳо ба як иштирокчии амал ниёз доранд, қисми дигарашон ба иштирокчии дуҷуми амал эҳтиёҷ доранд ва гурӯҳи сеюм талаб мекунанд, ки иштирокчии сеҷуми амал номбар карда шавад. Он феълҳое, ки танҳо иҷрокунандаи худро талаб мекунанд, яквалентӣ маҳсуб меёбанд. Феълҳое, ки дар баробари иҷрокунандаи худ номи объектро талаб мекунанд, дувалентӣ номида мешаванд. Ва феълҳое, ки се иштирокчии амалро даъват мекунанд, севалентӣ ном доранд.

Дар забонҳои муқоисашаванда феълҳои яквалентӣ наметавонанд дар шакли самти мафъул истифода шаванд, аз ин рӯ онҳо дорои ин категория нестанд. Феълҳои дувалентӣ дар ҳар ду забон метавонанд ҳам дар шакли фоил ва ҳам дар шакли мафъул мавриди истифода қарор гиранд. Дар забони англисӣ феълҳои севалентӣ ду шакли мафъул доранд, ки ин барои феълҳои тоҷикии ин гурӯҳ хос нест.

БОБИ II. БАРАСИИ КАТЕГОРИЯИ ТАРЗ ДАР НИЗОМИ ШАКЛҲОИ ТАСРИФИИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Чӣ тавре, ки дар боби якум қайд гардида буд, ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони англисӣ тазоди дуъзогии шаклҳои тарзи феълӣ хос аст, яъне ба парадигмаи категорияи тарзи феълӣ граммемаҳои фоил ва мафъул дохил мешаванд. Вале баръакси категорияи замон, ҳудуд, сиға, шахс ва шумора категорияи тарзи феълӣ ҳамаи категорияҳои лексико-семантикии феълҳои забонҳои муқоисашавандаро дарбар намегирад. Шакли фоил ва мафъул дар забони тоҷикӣ танҳо ба феълҳои гузаранда хосанд. Дар забони англисӣ дар категорияи мазкур на танҳо феълҳои гузарандаро, балки ҳама феълҳои мондаро, ки метавонанд пуркунандаи бавосита қабул кунанд, истифода бурдан мумкин аст. Ҳатто чунин ҳолатҳо ба назар мерасанд, ки феълҳои субъектӣ дар самти мафъул истифода шудаанд. Мисол: This house has not been lived in for many years. Дар мисоли мазкур феъли “to live”, гарчанде ки феъли субъектист дар самти мафъул омадааст. Бинобар ин, дар забони англисӣ вақте суҳан дар бораи категорияи тарзи феълӣ меравад, феълҳои объектӣ ва ғайриобъектӣ дар назар дошта мешавад. Мутаносибан, дар забони англисӣ феълҳои амалашон ҳам бевосита ва ҳам бавосита, ки ба объект таъсир мекунанд, метавонанд шакли ҳам фоилӣ ва ҳам мафъулӣ дошта бошанд.

2.1. Маъно ва вазифаи шаклҳои тарзи феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забони англисӣ вақте суҳан дар бораи категорияи тарз меравад, метавон дар бораи феълҳои объектӣ ё мафъулгашта қайд кард. Ба феълҳои объектӣ феълҳои гузарандаи бевосита ва бавосита тааллуқ доранд. Алалхусус, амалҳои навъи “to go-рафтан”, “to live-зиндагӣ кардан”, “to stand-истодан” ва ғайраҳо аз субъект-мубтадо сар мезанад ва ба объект самт нагирифта, бо субъект маҳдуд мешавад, аз ин рӯ онҳо шакли мафъулӣ дошта наметавонанд.

Феълҳои мафъулгашта (ғайриобъектӣ) он лексемаҳои протсессуалие мебошанд, ки амалашон дар доираи мубтадо маҳдуд аст, вале дар шароити муайяни контекстӣ онҳо метавонанд дар шакли мафъул бошанд. Масалан, феъли “to stand” феъли объектӣ ба шумор намеравад, лекин метавон “Four candles were stood on the table” гуфт, ки дар ин ҷо феъли “to stand” маънои худро тағйир дода, дар шакли мафъул истифода бурда шудааст.

Бояд гуфт, ки ҳар як вожаи протсессуалӣ бо предмет ё предметҳои мушаххас алоқаи зич дорад ва ҳар як лексемаи феълӣ ягон хусусияти предикативии предметро, ки бо он алоқаманд аст, ифода мекунад. Худ ҳамоне хусусиятҳои динамикӣ, ки дар предметҳои муайян ба назар мерасанд, амалашон дар худ боқӣ мондаанд. Масалан: Сағ аккос мезанад, парандагон парвоз мекунанд, дарё равон аст. Дигар аломатҳои предикативии категорияҳои алоҳидаи предметҳо ба объектҳои дигар ё предмет нигаронида шудаанд, ки дар натиҷаи он дар байни ин объектҳо муносибатҳои муайян ба вуҷуд меоянд. Масалан: Ронанда мошин меронад; донишҷӯ вазифаи хонагии худро иҷро мекунад; ин дарахтон меваи хуб медиҳанд. Дар ин се мисол амали “ронанда” хоси ронанда ва амали “иҷро кардан” ба хонанда ва амали “додан” хоси дарахтон аст. Ин се амал бо интиқолдиҳандаи худ маҳдуд нестанд, балки ба объекти мувофиқ: мошин, вазифаи хонагӣ ва меваҳо мегузаранд. Амали аз субъект сарзада метавонад ба объект самт гирад ва ба он бевосита таъсир намояд, ки маҳз ҳамин ба категорияи тарзи феълӣ хос аст. Ин маънои онро дорад, ки категорияи тарзи феълӣ дар ҳар ду забон ба он феълҳое хосанд, ки амалашон ҳам бевосита ва ҳам бавосита ба объект равона карда шудааст. Хусусияти охирин (самти бавосита) танҳо ба феъли англисӣ хос аст.

Категорияи тарзи феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда парадигмаи дуазогӣ дорад: шакли аналитикӣ бо шакли синтетикӣ ва баъзан шакли аналитикӣ муқобил гузошта мешавад. Дар системаи ин муқобилгузорӣ аломатгузорӣ дар ҳар ду забон граммемаи самти мафъул, ки дар забони

англисӣ аз феъли ёвари «to be» ва сифати феълии дуюм ва дар забони тоҷикӣ феъли ёвари «шудан» ва сифати феълии қабليات таркиб меёбад, ба ҳисоб меравад. Қойи ишғоли феълҳои ёвари ду забон гуногун аст. “To be” пеш аз сифати феълӣ қойгир мешавад, “шудан” баъди сифати феълӣ меистад. Воҳиди маънодор дар таркиби ҷумла дар забони англисӣ қойи дуюмро ишғол мекунад ва дар забони тоҷикӣ ин воҳид дар охири ҷумла меояд: 1) Tom **was stopped** in these exclamations by the footman [175, с. 174]. 2) They **had been driven** to the valley by the superior Hollentos, and driven from the valley by the coming of the while man [171, с. 39]. 1) Суратҳое, ки дар Аврупо ва сониян дар асри мо аз тарафи рассомони советӣ ва эронӣ **кашида шудаанд**, ҳама тахминӣ мебошанд [167, с. 181]. 2) Хулоса, алангаи он оташи ҷанг, ки бо дасти Чемберлину ҳамраъйҳои вай **афрӯхта шуда** буд, имрӯз ба остонаи худи Англия ҳам расид [161, с. 181].

Дар мисолҳои таҳти рақами якум феълҳои ёвари “to be” ва “шудан” дар шакли тасрифии худ ва мисолҳои рақами дуюм феълҳои “to be” ва “шудан” дар шакли ғайритасрифӣ (been – шуда) истодаанд. Дар ин шакл ин феълҳо дар ҳолатҳое истифода мешаванд, ки шакли мафъул як ҷузъи сохтори аналитикии феълҳо ба монанди “will be written”, “had been written”, “is being written”, “would have been written” ба ҳисоб раванд.

Дар забони тоҷикӣ феъли ёвари “шудан” барои сохтани шакли мафъули аналитикӣ ба монанди “навишта шуда буд”, “навишта шуда истодааст”, “навишта шуда бошад” ва ғайраҳо хизмат мекунад.

Шакли фоил дар ҳар ду забон аломати махсус надорад, зеро дар таркиби он феъли ёридохандаи англисии “to be” ва феъли ёрирасони тоҷикии “шудан” ба назар намерасанд. Муқоиса кунед: “1) It was lighted by a dirty skylight [175, с. 342]. – (мафъул). – A dirtysky light lighted_it [175, с. 214]. – (фоил). 2) You will be taken by the police to the Tower of London, where your head will be cut off as a warning to other presumptuous flower girls” [185, с. 34]. – (мафъул). – The police will take you to the Tower of London where they will cut

your head off as a warning to other presumptuous flower girls – (фоил). 1) Як вақт дар аз тарафи сардори разведка сахт кӯфта шуд [161, с. 222] – (мафъул) – Як вақт сардори разведка дарро сахт кӯфт – (фоил). 2) Мухимтарин асарҳои ӯ дар Италия, Францияи ҷанубӣ аз ҷониби тарҷумонҳо аз асли арабиашон ба лотинӣ тарҷума карда шуда буданд [167, с. 193] – (мафъул). – Мухимтарин асарҳои ӯро дар Италия, Францияи ҷанубӣ тарҷумонҳо аз асли арабиашон ба лотинӣ тарҷума карда буданд – (фоил).

Чунонки аз ин табодулҳо дида мешавад, дар ҳолати мафъул будан хабар бо шакли аналитикии “to be + participle II” дар забони англисӣ ва “сифати феълии қабليات + феъли “шудан” дар забони тоҷикӣ ифода меёбад. Дар самти фоил ин сохторҳои забонҳои муқоисашаванда ба назар намерасанд.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи самти мафъули забони англисӣ дар он аст, ки дар ҷумлаҳои саволӣ феъли ёвари “to be” дар ҳолати дигар феъли ёридиҳанда набудан пеш аз мубтадо ҷой мегирад. Дар забони тоҷикӣ бошад, муодили он феъли “шудан” дар ҷумлаҳои саволӣ мавқеи худро дигар намекунад. Мисол: “1) The table was already spread for dinner (175, с. 225)” – Миз аллакай барои хӯроки нисфирӯзӣ густурда шуда буд (ҷумлаи ҳикоягӣ) – Was_the table already spread for dinner? – Миз барои хӯроки нимирӯзӣ густурда шуда буд (-мӣ)? (ҷумлаи саволӣ).

Агар пеш аз феъли “to be” дигар феъли ёридиҳанда бошад, дар вақти сохтани ҷумлаи саволӣ ин феъли ёвар пеш аз мубтадо ҷойгир мешавад. Дар забони тоҷикӣ ягон тағйирот ба миён намеояд. Мисол: It had been filled with sand (175,354) – Он бо қум пур карда шуда буд (ҷумлаи ҳикоягӣ) – Had it been filled by sand? – (Оё) Он бо қум пур карда шуда буд? (ҷумлаи саволӣ).

Бояд қайд кард, ки шакли мафъул дар забонҳои муқоисашаванда дар замонҳои гуногуни феълӣ ифода меёбад ва инчунин ба парадигмаи категорияи тартиб ва сифа дохил мушавад, ки дар бораи ин дар банди дуоми ин боб сухан хоҳад рафт.

Вобаста ба хусусияти валентнокии худ, ки дар боби якум сухан рафта буд мафъули якаъзоғӣ, дуаъзоғӣ ва сеаъзоғиро чудо мекунанд. Таҳти истилоҳи “аъзо” иштирокчии амал дар назар дошта мешавад. Чӣ тавре ки дар боло қайд гардида буд, феъл ҳамчун номинанти амал метавонад танҳо бо соҳиби худ ё бо объект ва соҳиби худ алоқаманд бошад: *Fleur smiled* [176, с. 151]. Вай дар Хоразм 12-13 сол зист [167, с. 178].

Дар ин мисолҳо дар амалҳои “*smiled*” ва “**зист**” танҳо як иштирокчии амал “*Fleur*” ва “вай” ба назар мерасад. Дар ин ҷо наметавон шакли мафъулро истифода бурд, зеро ин феълҳо амалро ифода мекунанд, ки ба соҳибаш маҳдуд аст. Мутаносибан, дар ин ҳолатҳо дар бораи фоили якаъзоғӣ сухан кард, ки шакли мафъули худро надорад. Дар мисолҳои “*Fleur took up the paper* [176, с. 157]; Ибни Сино, албатта, “Шоҳнома”-ро хондааст [167, с. 189] дар амалҳои “*took up*” ва “хондааст” ду иштирокчӣ ба назар мерасад “*Fleur*”, “Ибни Сино”, аз як тараф ва “*the paper*”, “Шоҳнома”, аз тарафи дигар.

Дар ин мисолҳо дар амалҳои “*took up*” ва “хондааст” аз мубтадоҳои “*Fleur*” ва “Ибни Сино” оғоз ёфта, ба пуркунандаҳои “*the paper*” ва “Шоҳнома” самт гирифтааст, яъне амал аз маркази ҷумла (мубтадо) “гӯрез” дорад. Бинобар он дар ин ҷумла амал марказгӯрез аст.

Мутаносибан, дар ин ҷо сухан бояд дар бораи фоили дуаъзоғӣ равад. Маҳз дар ҳамин ҳолат шакли фоилро наметавон ба шакли мафъул баргардонд: *The letter was taken up by Fleur*. “Шоҳнома” аз тарафи Сино хонда шудааст. Дар ин ҷо дар бораи мафъули дуаъзоғӣ гуфта мешавад, зеро амали “*was taken up*” ва “хонда шудааст” ду иштирокчиро (актант) дар бар мегирад. Дар ин ҷумлаҳо амал аз пуркунанда сар зада, ба тарафи мубтадо самт гирифтааст, яъне амал ба марказ “шитоб” дорад. Аз ин рӯ, чунин амалро марказшитоб меноманд.

Амалҳои дар боло зикршуда ҳамчун амалҳои марказгӯрезу марказшитоб бевосита ба объектҳои худ интиқол ёфта, мавқеи мубтадорро ишғол менамоянд. Феълҳое, ки чунин амалҳоро ифода мекунанд, мустақиман

гузаранда номида мешаванд ва дар ҳар ду забон онҳо метавонанд дар ду шакли тарзи феълӣ истифода шаванд.

Феълҳое низ мавҷуданд, ки се иштирокчӣ доранд. Масалан, *She wrote a letter to Francas* [177, с. 152]. Дилбар ба Шодӣ як мактубе навишт [157, с. 155].

Дар ин мисолҳо феълҳои “wrote” ва “навишт” амалеро ифода менамоянд, ки бо се актант алоқаманданд. Дар забони англисӣ онҳо: “she” (ичрокунандаи амал), “a letter” (пуркунандаи бевосита) ва “to Francas” (пуркунандаи бавосита) мебошанд. Дар забони англисӣ ичрокунандаи амали “навишт”, “Дилбар” ба шумор меравад ва ба сифати пуркунандаи бевосита “як мактубе” ва пуркунандаи бавосита “ба Шодӣ” баромад мекунад. Дар ин ду мисол фоили сеаъзогӣ ба назар мерасанд. Аз ин фоили сеаъзогӣ метавон ду қолаби мафъули дар забони англисӣ ва як қолаби мафъули дар забони тоҷикӣ сохт: 1) *A letter was written to Francas by her*. 2) *Francas was written a letter to (by her)*.

Мутаносибан, дар забони англисӣ дар бораи амал кардани мафъули дуаъзогӣ ва сеаъзогӣ қайд карда мешавад. Ҳолатҳои мафъули якаъзогӣ низ дар забони англисӣ ба назар мерасанд. Мисол: 1) “*They had been separated*” [175, с. 466]. 2) “*I was brought up in Large lady Park near Epsome*” [175, с. 18]. Дар мисоли якум феъли “seperate” танҳо як иштирокчии амал дорад, ки он “they” мебошад ва вазифаи синтаксисии мубтадоро иҷро карда истодааст. Дар мисоли дуюм низ як иштирокчӣ зикр шудааст, ки он ҷонишини “I” буда, объекти амали тарбия (to bring up) –ро ифода мекунад.

Ҳамин тавр, дар забони англисӣ мафъули якаъзогӣ, дуаъзогӣ ва сеаъзогӣ амал мекунад, ки бо ҳар яки он мисолҳо меорем: 1) *The hourse had been least injured* [175, с. 265] (мафъули якаъзогӣ). 2) *He was roused by the arrival of the couch* [175, с. 430] (мафъули дуаъзогӣ). *A great secret had been told to Esmond by his unhappy stricken kinsman* [187, с. 228] (мафъули сеаъзогӣ).

Пуркунандаи бевосита ва бавоситаи забони англисиро ба мубтадо табдил додан мумкин аст, аммо ба мубтадо табдил додани пуркунандаи бавоситаи забони тоҷикӣ имконнопазир аст. Ҳамин ки ҳар ду навъи пуркунандаи англисӣ чун мубтадо шуда меояд, феъл-хабар аз шакли фоил ба шакли мафъул баргардонида мешавад.

Дар забони тоҷикӣ бошад, танҳо ду хели қолаби мафъулӣ: мафъули якактанта ва мафъули дуактанта мавҷуданд. Бо мафъули якактанта мисол меорем: 1) Фақат дар аэропорти Хартум панҷ ҳазор кас ба навбат навишта шудааст [160, с. 125]. 2) Лаҷомҳо саҳле кашида шудаанд [160, с. 96].

Дар ҷумлаи якум танҳо як иҷрокунандаи амал “навиштан”, ки он “панҷ ҳазор кас” мебошад, мавҷуд буда, он вазифаи нахвии мубтадоро адо менамояд. Феъли “кашидан” дар мисоли дуюм низ дорoi танҳо як актанти (иштирокчӣ) “лаҷомҳо” буда, вазифаи нахвии мубтадоро бар дӯш дорад.

Дар мисолҳои навбати мафъули дуактанта мушоҳида карда мешавад: 1) Номи Носири Хусрав аз тарафи фотимиён хуччати “ҷазира”-и Хуросон таъин карда шуда буд [167, с. 47]. 2) Аҳолии меҳнаткаш боз ба воситаи ҳашарҳо ва дигар корҳои маҷбурӣ ҳам истисмор карда мешуд [167, с. 21].

Дар мисоли якуми боло ду актанти амали “таъин кардан” вучуд дорад. Актанти якум “номи Носири Хусрав” буда, он чун объекти ин амал вазифаи нахвии мубтадоро ба иҷро расонида истодааст. Вожаи “фотимиён” актанти дуюми амали ҳисоб рафта, он ба сифати субъекти амали “таъин кардан” ба вазифаи синтаксисии пуркунандаи бавосита омадааст.

Махсус бояд қайд кард, ки дар забони тоҷикӣ мафъули сеаъзогӣ дида намешавад, зеро дар мафъули сеаъзогӣ объекти бавосита бояд вазифаи синтаксисии мубтадоро иҷро намояд. Дар забони тоҷикӣ ин намуди объект ҳеҷ вақт ба вазифаи синтаксисии мубтадо истифода бурда намешавад.

Чадвали 1.

Сохторҳои мафъулӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Намуди сохторҳо	Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ

якаъзогӣ	+	+
дуаъзогӣ	+	+
сеаъзогӣ	+	-

Дар мисоли “Нависанда як кадаҳ шаробро ба котиби обком дароз кард” [157, с. 185], феъли “дароз кардан” дар шакли самти фоил омадааст. Дар мисоли мазкур амал се иштирокчӣ дорад, ки онҳо “нависанда” “як кадаҳ шароб” ва “котиби обком” мебошанд. “Нависанда” дар ин ҷо мубтадо, “як кадаҳ шаробро” – пуркунандаи бевосита ва “ба котиби обком” – пуркунандаи бавосита мебошанд. Ҳангоми табдили феъл хабари “дароз кардан” ба шакли мафъул пуркунандаи бевосита метавонад мавқеи мубтадорро ишғол намояд: Як кадаҳ шароб ба котиби обком аз ҷониби нависанда дароз карда шуд. Аммо пуркунандаи бавосита “ба котиби обком” ба ҳеҷ вачҳ мубтадо шуда наметавонад, зеро феъли мазкур дар ин маврид дар шакли мафъул истифода шуда наметавонад. Ҷумлаи “Котиби обком як кадаҳ шаробро аз ҷониби нависанда дароз карда шуд” аз лиҳози сохтори грамматикӣ хатост, дар ҳоле ки ин гуна ҷумла дар забони англисӣ комилан имконпазир аст: “The secretary of the regional Committee was handed a glass of wine by the writer”. Имконияти чунин вариант дар забони англисӣ бо он алоқаманд аст, ки дар шакли мафъул на танҳо феълҳои гузаранда, балки бавосита низ метавонанд истифода шаванд. Ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бо феълҳои сеактанта дар забони тоҷикӣ танҳо як сохтори шакли мафъул имконпазир аст ва дар забони англисӣ ду шакли мафъули феълӣ табдил ёфтааст. Ба сифати мисол мо аз луғати A.S. Hornby се варианти як ҷумларо бо феъли “to give” овардем:

1) I gave an apple to each of the boys. 2) Each of the boys was given an apple. 3) An apple was given to each of the boys [181, с. 522]

Дар ҷумлаи якуми дар боло овардашуда феъли “to give” дар шакли фоил истодааст. Пуркунандаи бевосита пеш аз пуркунандаи бавосита истодааст. Ҷумлаи мазкур ба забони тоҷикӣ ба таври зайл тарҷума карда

мешавад: Ман ба ҳар яке аз писарбаччагон себе додам. Дар ин ҷо низ муодили феъли “to give” – “додан” дар шакли фоил истифода гардидааст.

Дар варианти дуёми ин ҷумла пурқунандаи бавосита “each of the boys” вазифаи синтаксисии мубтадоро адо мекунад. Иҷроқунандаи амал партофта шудааст ва пурқунандаи бевосита “an apple” вазифаи синтаксисии худро тағйир намодааст, феъл-хабар дар шакли мафъул истодааст.

Дар варианти сеюми ин ҷумлаҳо пурқунандаи бевосита (an apple) мавқеи мубтадоро ишғол кардааст, иҷроқунандаи амал “I” бартараф карда шудааст ва пурқунандаи бавосита “each of the boy” ҷойи худро ҳамчун пурқунандаи бавосита нигоҳ доштааст. Феъл-хабар дар шакли мафъул истодааст. Ин варианти ҷумлаи англисӣ бо истифода аз ҷумлае, ки хабари он дар шакли мафъул аст, ба забони тоҷикӣ тарҷума карда мешавад: Ба ҳар яке аз писарбаччагон себе дода шуд. Имконияти истифодаи шакли мафъул дар забони тоҷикӣ дар ҳолати мазкур бо он алоқаманд аст, ки феъли “to give” – “додан” нисбат ба пурқунандаи “an apple” – “себ” семантикаи гузаришро татбиқ менамояд ва нисбат ба “to each of the boys” феъли “to give” – “додан” семантикаи ғайримуқаррарии худро нишон медиҳад.

Дар вариантҳои дуҷум ва сеюми ин ҷумлаҳо метавон субъекти амалро номбар кард: Each of the boys was given an apple by me. An apple was given to each of the boys by me. Дар ҳолати мазкур сухан дар бораи мафъули сеъзагӣ меравад. Фарқ байни сохторҳои мафъули дуъзагӣ ва сеъзагӣ дар мавридҳои зерин муайян карда мешавад: Дар мафъули дуъзагӣ субъекти амал партофта мешавад, ки он аз сабабҳои зерин сар мезанад: 1. Субъект ба ҳамсухбат маълум аст. 2. Субъект ба ғӯянда равшан нест. 3. Субъект ба ғӯянда маълум аст, лекин аз рӯйи мулоҳизаҳои муайян ғӯянда онро руст мекунад. 4. Ғӯянда ба шунаванда расондани маълумот дар бораи дигар иштирокчиёни амалро зарур мешуморад.

Ҳангоми тарҷумаи сохторҳои мафъули забони англисӣ, ки дар онҳо ба сифати мубтадо пурқунандаи бавосита баромад мекунад мушкilot ба миён

меояд. Ба мисолҳои забони англисӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони тоҷикӣ рӯй меорем: 1) I had been asked to name the person [175, с. 188]– Аз ман хоҳиш карданд, ки номи ин шахсро гӯям. 2) He was showed the baby [175, с. 384] – Ба ӯ кӯдакро нишон доданд. 3) You are confronted with this man [175, с. 415] – Бо ин одам шумо рӯ ба рӯ карда мешавед. You confront with this man – Шумо бо ин одам рӯ ба рӯ мешавед. 4) She was taught by that bitter teacher [187, с. 145] – Ба ӯ он муаллими тундмизоҷ сабақ додааст. 5) That bitter teacher taught her. – Он муаллими тундмизоҷ ба ӯ сабақ додааст.

Аз тарҷумаи ин ҷумлаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки сохти мафъули забони англисӣ бо мубтадо, ки тавассути пурқунандаи бавосита ифода ёфтааст ба забони тоҷикӣ бо ду роҳ тарҷума карда мешавад:

1. Бо ёрии ҷумлаҳои номуайяншаҳси забони тоҷикӣ, ки бо мисолҳои таҳти рақамҳои як ва ду тасдиқ карда мешавад. Дар ин навъҳои ҷумлаҳо ба монанди сохтори мафъул бе пуррақунандаи агентивӣ иҷроқунандаи амал зикр нашудааст. Аз сабаби он, ки дар ин гуна сохторҳо мубтадо вучуд надорад, ин гуна сохторро ба диатезаи муайян нисбат додан мумкин буд. Аммо аз сабаби он ки дар ин гуна сохторҳо актанти семантикӣ (субъект) ифодаи хоси синтаксисии имплицитӣ мегирад, ҷумлаҳои номуайяншаҳс як навъи диатезаро ташкил намеkunанд. Дар ин бобат мо бо Е.В. Падучева ҳамфикр ҳастем, ки менависад: “ҷумлаҳои бешаҳс ва номуайяншаҳс ба системаи муқобилгузории тарзи феълӣ шомил нестанд, зеро дар ин ҷо ихтисори луғавии актанти синтаксисӣ ба истиноди анафорӣ оварда намешавад ва онро танҳо бо истифода аз луғат тасвир кардан мумкин аст” [85, с. 226].

Дар ҷумлаҳои номуайяншаҳс дар сохтори сатҳии ҷумла мубтадои эксплицитӣ вучуд надорад, аммо ба субъекти гуфтор шакли шахсу шумораи феъл-хабар ишора мекунад. Дар онҳо амал тавассути шумораи предметҳои номуайян иҷро карда мешавад. Мисол: 1) Аз он ҷо ӯро вакили Конфронси дувуми умумииттифоқии занон интихоб карданд [160, с. 100]. 2) Дар ин бино

барои истироҳати меҳмонон мизҳо ва курсиҳои бофтаи хасин гузоштаанд [160, с. 126].

Дар ин ҷумлаҳо “интиҳоб карданд” ва “гузоштаанд” амалҳоро ифода мекунанд, ки аз тарафи шумораи номуайяни одамон, иҷро шудааст. Ин намуд сохторҳои синтаксисии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ тавассути ҷумлаҳое, ки феъл-хабарашон дар шакли мафъул истодааст тарҷума карда мешавад. Барои исботи гуфтаҳо ҷумлаҳои болоии забони тоҷикиро ба забони англисӣ тарҷума мекунем: 1) There she was elected_a delegate to the second all-union women’s conference. 2) There were put tables and chairs made of straw for the guests’ rest in this building.

II. Шакли мафъули англисӣ бо мубтадо, ки бо ёрии пуркунандаи бавосита ифода ёфтааст, ба забони тоҷикӣ тавассути тағйир ёфтани тартиби калимаҳо ифода меёбад, ки ҷумлаҳои болоии таҳти рақамҳои 3 ва 4 (сах.72) инро собит менамоянд. Истифодаи тартиби калимаҳо ҳамчун воситаи ифодаи маънои мафъул заминаи забонии худро дорад.

Чунонки О.Д. Попов ва З.Г. Складанюк менависанд, “агар дар ин ё он забон тартиби калимаҳои устувор мавҷуд бошад, пас бо инкишофи кофии калимасозии феъл дар он сохторҳои мафъул ба таври васеъ истифода мешаванд, дар ҳолати дар ягон забон тартиби калимаҳо нисбатан озод будан, сохторҳои мафъул хеле кам истифода мешаванд” [88, с. 101].

Азбаски забони тоҷикӣ ба қатори забонҳое, ки тартиби калимаашон дар ҷумла нисбатан озод аст, тааллуқ дорад, шакли мафъул дар ин забон камтар истифода бурда мешавад. Бинобар ин вазифаи коммуникативии қолаби мафъули забони англисиро дар забони тоҷикӣ тартиби калима бар дӯши худ мегирад, яъне тағйироти мавқеи аъзоҳо дар ҷумла рух медиҳад. Дар шакли фоил мубтадои забони англисӣ дар аввал ҷой мегирад, вале дар шакли мафъули забони англисӣ мубтадо баъд аз пуркунанда меистад.

Вақте ки дар шакли мафъул мавқеи мубтадоро пуркунандаи бевоситаи сохтори аслии забони англисӣ ишғол менамояд, пас чунин сохтор дар забони

точикӣ бо истифода аз сохторҳои мафъули мувофиқ интишор мегардад. Мисол: 1) A women was executed at Tyburn for stealing in a shop [185, с. 247] – Зане барои дуздияш дар мағозаи шаҳри Тайбӯрн ба қатл расонида шуд. 2) Strange things have been done and are done every day [175, с. 204]– Корҳои аҷиб ба сомон расонида шуданд ва ҳар рӯз ба сомон расонида мешаванд. 3) A Western postmaster had been removed from office [175, с. 204]– Як сардори шуъбаи алоқаи ғарб аз идора бадар карда шуда буд. Чӣ тавре ки аз тарҷумаҳои дида мешавад, дар ҳамаи ин се ҷумла шаклҳои мафъул ба забони тоҷикӣ ба воситаи шаклҳои мувофиқи самти фоил гузаштаанд: “was executed – ба қатл расонида шуд”, “have been done – ба сомон расонида шуданд”, “are done – ба сомон расонида мешаванд”, “had been removed – бадар карда шуда буд”.

Акнун бояд маънои мафъулро дар муқоиса бо фоил дар забонҳои муқоисашаванда тавсиф намуд. Дар сурати дар шакли фоил истифода шудани феъл, амал аз мубтадо сар зада, ба пурқунандаи бевосита ё бавосита нигаронида шудааст ва ё дар як вақт ба ҳар ду равона мешавад, ки инро мисолҳои зерин аз забонҳои муқоисашуда гувоҳӣ медиҳанд: 1) Ман Қудратро камтар мешиносам [157, с. 125]. Дар ин ҷо амали “**шинохтан**” аз мубтадои “**ман**” сар зада, ба пурқунандаи бевосита “**Қудратро**” равона карда шудааст.

Дар ҷумлаи “Ман бо вай суҳбат кардам” [157, с. 125] амали “суҳбат кардан” аз мубтадои “ман” сар мезанад ва ба пурқунандаи бавоситаи “бо вай” равона карда мешавад. Дар ҷумлаи “Рашидов таппончаро ба Шодӣ дод” [157, с. 125] амали “додан” аз мубтадо “Рашидов” сар зада, ба пурқунандаи бевосита “таппончаро” ва пурқунандаи бавосита “ба Шодӣ” равона карда шудааст.

Акнун бевосита ба мисолҳои зерин аз забони англисӣ назар меандозем:

1) The Politbureau is discussed high policy [174, с. 231]. 2) In his argument against Trostky, Stalin appealed directly to the horror of risk and uncertainty [Ibid, 291]. 3) We sent a letter to him [181, с. 1150].

Дар мисоли аввал амали “discussed” аз мубтадои “Politbureau” сар зада, ба пурқунандаи бевосита “policy” равона карда шудааст. Дар мисоли дуюм феъли “appealed” амалеро ифода карда истодааст, ки аз мубтадои “Stalin” сар мезанад ва ба пурқунандаи бавосита “to the horror of risk and uncertainty” равона гардидааст. Дар ҷумлаи сеюм амали “sent”, ки аз мубтадо “We” бармеояд дар як вақт ҳам ба пурқунандаи бевосита “a letter” ва ҳам ба пурқунандаи бавоситаи “to him” самт гирифтааст. Дар ҳамаи мисолҳои боло аз забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ амалҳо хусусияти марказгурезӣ доранд, яъне аз чап ба рост равона карда мешаванд. Ҳангоми дар шакли мафъул истифода шудани феъл маънои грамматикӣ он аз маънои шакли фоил фарқ мекунад.

Ба маводи воқеии забонҳои муқоисашаванда муроҷиат мекунем: “1) Сомониён дар солҳои аввали ҳокимияти худ аз тарафи оммаи халқ тарафдори карда мешуданд” [167, с. 105]. “2) Наталя пагоҳ-фардо бо автомашинаи санитарӣ ба касалхонаи наздик фиристода хоҳад шуд” [161, с. 230].

Дар мисоли якум ба сифати мубтадо вожаи “Сомониён” баромад мекунад, лекин амали “тарафдорӣ карда мешуданд” аз он бар наомадааст, яъне “Сомониён” субъекти ин амал ба шумор намеравад. Амали мазкур аз тарафи пурқунандаи агентивӣ “аз тарафи оммаи халқ” иҷро гардидааст. Амал аз пурқунанда сар зада, ба тарафи мубтадо самт гирифтааст, яъне амал ба марказ «шитоб» дорад. Аз ин рӯ, чунин амалро марказшитоб меноманд. Он аз рост ба чап, яъне аз мубтадо ба пурқунанда равона карда шудааст.

Дар мисоли дуюм калимаи “Наталя” мубтадоест, ки иҷроқунандаи амалро ифода намекунад. Дар ин ҷо иҷроқунандаи амал бо сабабҳои муайяне зикр нашудааст, ки дар ин бора каме болотар сухан рафта буд. Бо вучуди ин, иҷроқунандаи амал пешбинӣ шудааст, яъне он дар сатҳи абстраксияи грамматикӣ қарор дорад. Вале дар ин маврид амали “фиристода хоҳад шуд” хусусияти марказгурезӣ дорад. Он аз чап ба рост, яъне ба тарафи мубтадо самт гирифтааст. Ҳамин маънои грамматикӣ ба шаклҳои самти мафъули

забони англисӣ низ хос аст. Мисол: 1) He was shot by a terrorist with a machine-gun [180, с. 89]. 2) The farm house was deserted [180, с. 142].

Дар мисоли аввал “he” мубтадо аст, аммо ин мубтадо ҳамчун иҷрокунандаи амали “was shot” баромад намекунад, иҷрокунандаи он пуркунандаи агентивӣ “by a terrorist” мебошад. Ин маънои онро дорад, ки амал аз пуркунанда сар зада, ба мубтадо самт гирифтааст, яъне амал марказгурез аст.

Дар ҷумлаи дуюм ибораи “the farm house” ба вазифаи синтаксисии мубтадо омадааст, аммо ин мубтадо амали “was deserted”-ро иҷро намекунад. Баръакс, зери таъсири амали беруна мондааст. Иҷрокунандаи амал, гарчанде дар ин ҷумла зикр нашудааст, дар гумон аст, яъне он дар сатҳи монсаи грамматикӣ қарор дорад. Дар ин ҳолат амал хусусияти марказгурез дорад.

Мувофиқи ақидаи А.В. Бондарко самтҳои “фоилӣ/мафъулӣ аз тафсири лингвистии муносибати мафҳумҳои амал ба субъекти мантикӣ ва объекти мантикӣ асос ёфтааст, ки бо муносибати хусусиятҳои феълӣ ба интиқолдиҳандаи он аз нуқтаи назари тамоюли марказгурез/марказшиғоб нисбат дода мешавад” [20, с. 45]. Мафҳумҳои “марказгурез” ва “марказшиғоб”-ро бори аввал ба забоншинос профессор М. Гухман ворид кардааст. Ин ақидаро бисёр забоншиносон дастгирӣ кардаанд. Дар рисолаи илмӣ худ мо ба нуқтаи назари профессор М. Гухман таҷма менамоем. Вай менависад, ки “дар фоил амал аз иштирокчии вазъият сар зада, хусусияти ифодакунандаи амали феълиро дорад, дар мафъул иҷрокунандаи амал (субъект) зикр нашудааст ва амал ба ӯ нигаронида шудааст. Ба ибораи дигар дар самти фоил хусусияти феълӣ самти марказшиғоб нисбат ба иҷрокунандаи онро дорад ва дар самти мафъул самт аз тарафи марказ гурез дорад, яъне самти марказгурез дорад” [34, с. 8-9].

Дар забоншиносӣ истилоҳҳои “мафъули статистикӣ” ва “мафъули динамикӣ” ба назар мерасанд. Аз ҷумла, Р.А. Якобс дар монографияи худ менависад, ки дар забони англисӣ ду намуди мафъул аз рӯйи семантикаи худ

фарқ мекунад: мафъули статикӣ ва динамикӣ, ки бо шаклҳои зиёди худ ба назар мерасанд ва онҳо ё ҳолат ва ё амалро ифода менамоянд. Мисол: 1) “The village was surrounded by coniferous trees. The village was (quickly) surrounded by the guerrillas” [146, с. 14].

Чумлаи якуми Р.Якобс ба забони тоҷикӣ ба таври зайл тарҷума мешавад: 1) Деҳа бо дарахтони сӯзанбарг печонида гирифта шуда буд.

Мисоли дуюми ӯ ба забони тоҷикӣ чунин тарҷума меёбад: Деҳа аз ҷониби партизанҳо (тез) печонида гирифта шуд.

Дар мисоли якум Р. Якобс мафъули статикӣ ва дар дуум мафъули динамикиро мебинад. Вай ин фикрро бо ду далел асоснок мекунад. Аввалан, мафъули статикӣ наметавонад шакли сиёи амриро дошта бошад ва дуум, ин гуна мафъул дар шаклҳои намуди давомдор истифода намешавад. Баръакс, мафъули динамикӣ метавонад дар шакли намуди давомдор ифода ёбад. Бинобар ин чумлаи ““The village was being surrounded by coniferous trees” аз лиҳози грамматикӣ хато мебошад, вале чумлаи “The village was being (quickly) surrounded by guerrillas” аз лиҳози нуқтаи назари ҳам грамматикӣ ва ҳам семантикӣ комилан дуруст аст [146, с. 164-165].

Бо ин нуқтаи назари Р. Якобс розӣ нашудан мумкин нест, зеро шакли мафъули феъл чунин хусусияти предикативии предметро ифода мекунад, ки ба воситаи он дар натиҷаи амали касе ба ин предмет ба даст оварда мешавад, ки ин дар мисоли дуюми Р. Якобс мушоҳида мешавад.

Аммо дар мисоли аввал хусусияти предикативии “дар ихотаи дарахтони сӯзанбарг будан” натиҷаи амали касе ба дарахтон нест. Дар ин ҷо диққати хонанда (шунаванда) на ба натиҷаи амали дарахтони сӯзанбарги болои деҳа, балки ба ҳолати он ҷалб карда мешавад.

Мушоҳидаҳои мо аз маводи амалии забони англисӣ нишон медиҳанд, ки мафъули статикӣ каммаҳсул буда, чунин ҳолат дар забони тоҷикӣ низ дар баъзе ғоҳ-ғоҳ мушоҳида мешаванд. Дар забони тоҷикӣ феъли ёридиҳандаи “шудан” бо сифати феъли маънодори қабليات ҳолати предметро нишон

медихад, ки бо мубтадо ифода ёфтааст. 1) Як пой вай аз зону поён бурида шуда буд [157, с. 196]. 2) Хола ба хонаи дарун даромад, ки ба заминаш қолин густурда шуда ва ба як тарафи девораш сӯзани калон зада шуда буд [ҳамон ҷо, 201].

Дар мисоли аввал на дар бораи он чизе, ки бо мубтадои “вай” рӯй додааст суҳан меравад, балки дар бораи ҳолати он хабар медиҳад. Дар мисоли дуюм, гӯянда таваҷҷуҳи хонанда (шунаванда)-ро на ба натиҷаи амали касе дар фарши хона ва девори он, балки ба намуди зоҳирӣ, ҳолати он ҷалб мекунад. Аз ин рӯ, дар ин ҳолат мо метавонем дар бораи пиёдагардии мафъули статикӣ суҳан кунем.

Агар ҷойи мубтадоҳои ин ҷумлаҳо иваз карда шавад, мафъул мақоми динамикӣ пайдо мекунад: Аз зону поён як пойи вай бурида шуда буд. Қолин ба заминаш густурда шуда ва ба як тарафи девораш сӯзани калон зада шуда буд.

Дар маъхазҳои грамматикӣ забони англисӣ тафсири каме тафовутнок низ ба назар мерасад, ки таркиби феъли ёвари “to be” бо сифати феълии II хабари таркибии номиро ташкил медиҳад. Аз ҷумла, дар асарҳои И.А. Ганшина, Н.М. Василевская [142, с. 196-197] ва Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг [11, с. 155-156] гуфта мешавад, ки “дар баъзе мавридҳо шакли самти мафъул ҳамчун хабари феълӣ аз хабари номӣ фарқ кардан душвор аст, зеро ҳар ду шакл баъзан якхелаанд. Муқоиса кунед: 1) The man was offended by his remark (самти мафъул). 2) His tone was offended (хабари номӣ). Муаллифони асари номбурда бар ин назаранд, ки таркиби феъли ёвари “to be” бо феълҳои беҳудуд ба монанди “to like”, “to love”, “to honour”, “to hate” ва ғ. ҳамеша дар шакли самти мафъул қарор доранд. Ин аз он сабаб аст, ки феълҳои ин гурӯҳ амали анҷомёфта (перфект)-ро ифода намеkunанд. Мушкилоти бештар дар ҷудо кардани маънои мафъул ва хабари номӣ дар феълҳои ҳудуднок ва феълҳои дутабиата ба монанди “to open”, “to write” ва ғ. дида мешавад.

Фарқи байни ин ду маъно дар феълҳои мазкур бо як қатор омилҳо мусоидат мекунад:

1) Вақте хабар сирконстанти худро дорад, метавон дар бораи шакли мафъул сухан кард: The houses **were** badly **smashed** but things were very well organized [180,124]. – Хонаҳо саҳт вайрон карда шуда буданд, аммо корҳо хеле хуб **ташкил карда шуда буд**.

Курсу нули тези штанг, ки порадои калони ангиштро шикаста, ба боркаши мудаваар медидад, дар ин ҷо **иваз карда шуда буд** [169, с. 420].

Чӣ хеле ки аз тарҷума бармеояд, дар ҳолати мазкур самти мафъули забони англисӣ бо шакли мафъули забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад: were smashed – вайрон карда шуда буданд, were organized – таҳкил карда шуда буд.

2) Агар таркиби сохтори “to be + Participle II” дар яке аз шаклҳои намуни давомдор истифода шавад: The child was being taken care of [180, с. 118]. Ба кӯдак ғамхорӣ мекарданд. Дида мешавад, ки “to be + Participle”, маънои самти мафъулро ифода карда, ба забони тоҷикӣ тавассути феъл-хабар дар шакли номуайяншахс омадааст: was being taken care of – ғамхорӣ мекарданд. Инчунин гунаи “Кӯдак ба ғамхорӣ фаро гирифта шуда истода буд”, имконпазир мебошад, ки дар ин ҳолат дар забони тоҷикӣ низ шакли мафъул истифода бурда шудааст.

3) Вақте ибораи “to be + Participle II” дар шакли перфект қарор гирад: His coming had not been looked for [173, с. 96] – Омадани ӯ пешбинӣ карда нашуда буд. Дар ҳолати мазкур шакли мафъули англисӣ ба забони тоҷикӣ “пешбинӣ кардан” тавассути шакли мафъул дар замони гузаштаи қаблӣ: had not been looked for – пешбинӣ карда нашуда буд ифода меёбад.

4) Агар дар ҷумла пурқунандаи бавосита, ки иҷроқунандаи амалро мефаҳмонад тавассути “to be + Participle II” ифода ёфта бошад: He had been confirmed by the Bishop of Hexton [187, с. 149] – Ӯ аз ҷониби Хекстон ба узвият пазируфта шуда буд.

Тарҷумаи ҷумлаи боло собит менамояд, дар чунин ҳолатҳо самти мафъули забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути шакли мафъул таҳвил дода мешавад: *had been confirmed* – пазируфта шуда буд.

5) Вақте ки таркиби “*to be + Participle II*” дар яке аз замонҳои оянда истифода бурда шудааст: *It will be set right* (175, с. 397) – Он дуруст насб карда хоҳад шуд.

Дар ҳолати мазкур таркиби “*to be + Participle II*” дар шакли замони оянда ба забони тоҷикӣ тавассути шакли мафъул тарҷума карда мешавад: *will be set* – насб карда хоҳад шуд.

Дар мавридҳои дигар таркиби “*to be + Participle II*” дар шакли тасрифӣ ҳамчун хабари таркибии номӣ баромад мекунад, гарчанде ҳолатҳои низ ҳастанд, ки фарқ кардани мафъул аз хабари таркибии номӣ душвории зиёд ба бор меорад. Дар ин вақт ду омил метавонад кумак кунад:

1) Контекст: *Lanny was surprised that Sam should call her by her name* [171, с. 75] – Ленни дар тааҷҷуб буд, ки Сэм ёро бо исмаш номгирӣ мекунад. Дар ин ҷо “*was surprised*” хабари таркибии номӣ ба шумор меравад, ки тарҷумаи тоҷикӣ аз ин шаҳодат медиҳад: “дар тааҷҷуб буд”. Тарҷума тавассути хабари таркибии номӣ пиёда гардидааст. Дар ҷумлаи навбатӣ “*was surprised*” шакли мафъул ба ҳисоб меравад: *He was further surprised by the young women* [171, с. 75] – Ӯ сонитар аз ҷониби ҷавонзанон ба тааҷҷуб оварда шуд. Гунаи дигари тарҷума: Сонитар ёро ҷавонзанон ба тааҷҷуб оварданд.

Дар забони тоҷикӣ “*was surprised*” ҳамчун шакли мафъул бо ёрии граммеаи самти мафъул тарҷума шудааст: “*was surprised*” – ба тааҷҷуб оварда шуд. Дар гунаи дуёми тарҷума маънои мафъул ба забони тоҷикӣ тавассути тартиби калима ба роҳ монда шудааст.

2) Маъно. Агар сохтори “*to be + Participle II*” оқибати амали ягон предметро бар амали дигар ифода кунад, пас он шакли мафъулро касб менамояд. Муқоиса кунед: “*The door was still tight shut* [175, с. 101]. Дар ҳанӯз зич руст буд. Дар ин мисол “*was shut*” ҳолати дарро ифода карда

истодааст, бинобар ин он хабари таркибии номӣ ба шумор меравад. Лекин дар мисоли “But I am shaken as well” (ҳамон ҷо, 113) – Вале ман ҳам ба вачд оварда мешавам; Аммо маро низ ба вачд меоварданд” хабар “am shaken” дар шакли мафъул истодааст, зеро он на ҳолати шахсии денотати мубтадоро (I - ман), балки натиҷаи амали ким-кадом субъектро ифода менамояд. Ба ин ду варианти тарҷумаи ин шакли калима ба забони тоҷикӣ низ гувоҳӣ медиҳад, ки дар он ё шакли мафъул (am shaken – ба вачд оварда мешавам) ё ҷумлаи номуайяншахс истифода мешавад: Маро ба вачд меоваранд.

Дар ҳолати якум дар бораи ҳолати статикӣ мубтадо ва дар ҳолати дуум роҷеъ ба ҳолати динамикии мубтадо хабар дода мешавад. Инчунин бояд дар бораи маъноӣ шакли фоил таваққуф кард. Аксари олимон қайд менамоянд, ки шакли фоили феъл амалеро ифода мекунад, аз ҷониби субъект иҷро карда шуда, ба ягон объект нигаронида шудааст. Мисол: “That man well remembered the receipt of this letter” [187,111] – Он мард дастхати ин мактубро хуб дар хотир дошт. Дар мисоли мазкур “Harry Esmond” мубтадо ба ҳисоб меравад, ки иҷрокунандаи амали “remembered – дар хотир дошт” аст. Ин амал ба иҷрокунандаи “receipt – дастхат” нигаронида шудааст. Шакли мафъул маъноӣ комилан муқобилро дорад, яъне предмет объектеро ифода мекунад, ки ягон амал аз берун ба он равона карда шудааст: The receipt of this letter was well remembered by Harry Esmond.

Профессор Л. Бархударов қайд менамояд, ки нисбат ба шакли мафъул ин таъриф аслан дуруст ба ҳисоб меравад, зеро ин тарзи феълӣ амалеро ифода мекунад, ки ба денотати (маъноӣ) мубтадо аз берун нигаронида шудааст, яъне субъект иҷрокунандаро не, балки объекти амалро ифода мекунад.

Аммо, дар мавриди фоил, таърифи анъанавии семантикаӣ шакли фоил нопурра ва нодуруст аст, зеро дар мисолҳои монанди “The door opened; The concert began; The book sells well” таърифи анъанавии мазмуни семантикии фоил дар ин маврид қобили қабул нест, зеро мубтадо дар ин намуд ҷумлаҳо

албатта, иҷрокунандаи амалро ифода намекунад. Сохторҳои дигаре низ бо шакли фоил ба назар мерасанд, ки онҳоро ин таъриф фаро гирифта наметавонад [9, с. 110].

Ба ақидаи мо ин нуктаи назари Л.С. Бархударов андаке ғалат ба чашм мерасад. Маводи забонӣ нишон медиҳад, ки шакли фоил метавонад дигар намудҳои амалро ифода кунад. Мисол: *He cut the meat...* [181, с. 295]. *He cut himself* [181, с. 589] – Ӯ гӯштро бурид. Ӯ худро бурид.

Дар ин ду мисол худ як феъли “to cut” дар шакли фоил амалҳои гуногунро ифода мекунад. Воқеан, дар якум мисол мубтадои “he” иҷрокунандаи амали “буридан” ба ҳисоб рафта самти худро ба предмети “meat” (гӯшт) равона кардааст, ки ин аз таърифи мавҷудаи семантикаи шакли фоил шаҳодат медиҳад. Вале дар мисоли дуюм вожаи “cut” амали аз субъект сар задаро, ки на ба предмет, балки ба денотати мубтадо нигаронида шудааст, ифода мекунад.

Дар забони англисӣ ин маъно на бо шакли махсуси феъл, балки бо шакли фоили феъл ифода мешавад. Аз ин рӯ, бояд гуфт, ки шакли фоили забони англисӣ низ маънои нафсиро дорад. Айнан ҳамин маъно ба шакли фоили забони англисӣ хос аст, ки ду мисоли зерин аз он шаҳодат медиҳанд: 1) Ӯ яроқашро ба меҳ овехт [162, с. 218] – Ӯ худро овехт.

Дар мисоли якум “овехт” амалро ифода мекунад, ки аз мубтадои “ӯ” сар задааст ва ба сӯйи пуркунандаи “яроқашро” самт гирифтааст. Лекин дар мисоли дуюм амали “овехт” аз мубтадои “ӯ” сар задаст ва ба худи он самт гирифтааст. Ин аз он дарак медиҳад, ки дар ин ҷо феъли “овехт” маънои нафсӣ дорад. Бинобар ин, бояд дар бораи мавҷудияти маънои нафсии феълӣ дар шакли фоили феъли тоҷикӣ сухан кард. Боз як мисоли дигар аз забони тоҷикӣ меорем: «Пас ин Тутихола аст, ки маро мешиносаду ман уро не, — дар дил **худро маломат намуд** Носиров [169, с. 427].

Шакли фоили феъл метавонад маънои дигар дошта бошад. Мисол: 1) *A man is helping the police* [181, с. 582] – Марде ба полис ёрӣ дода истодааст. 2)

Paul and Linda helped each other [181, с. 411] – Паул ва Линда ба ҳамдигар ёрӣ расонидаанд.

Дар ҷумлаи якум “is helping (ёрӣ дода истодааст)” амалеро ифода мекунад, ки аз мубтадо сар зада, ба объекти бавосита самт гирифтааст, ки маънои маъмули шакли фоил аст. Лекин дар мисоли дуюм “helped” амали тамоман дигарро ифода менамояд. Дар ин ҷо мубтадо “Paul and Linda – “Паул ва Линда” ҳам иҷрокунандаи амал ва ҳам объекти амал ба шумор меравад, яъне амали “helped (ёрӣ доданд)” аз Паул сар зада ба тарафи Линда самт гирифтааст ва дар навбати худ Линда низ маҳз ҳамин амалро иҷро намуда, тарафи Паул самт гирифтааст. Ин намуд самтгирии амал шакли муштаракӣ феъл дар забони русӣ номида мешавад.

Айнан ҳамин ҳолат дар забони тоҷикӣ низ ба назар мерасад. Мисол: “Онҳо ба ҳамдигар дил бастанд” (170, с. 88) – Ў ба ин зебосанам саҳт дил баст [159, с. 112].

Дар мисоли якум “дил бастанд” маънои муштаракро ифода менамояд, ва дар ҷумлаи дуюм “дил баст” маънои шакли фоилро нишон медиҳад. Бинобар ин, дар забони тоҷикӣ низ дар бораи маҷудияти маънои муштарак дар шакли фоил метавон сухан кард.

Шакли фоил маънои дигаре низ дорад, ки онро ду мисоли зерин нишон медиҳанд: 1) She opened the door for me [188, с. 866] – Ў дарро бароям кушод. 2) Does the window open in ward sorout wards? [188, с. 866] – Тиреза ба дарун ё берун кушода мешавад?

Дар мисоли якум амали “opened” аз мубтадои “she” сар мезанад ва ба объекти “the door” равона карда мешавад, ки маънои шакли фоилро дорад. Дар мисоли дуюм маълум нест, ки амали бо феъли “open” ифодашударо кӣ иҷро кардааст, яъне оё онро предмети “window” иҷро карда истодааст ё каси дигар «тиреза»-ро мекушояд.

Чӣ хеле ки дида мешавад, дар забони англисӣ маънои шакли миёнаи феъл бо шакли фоили феъл ифода меёбад. Дар забони тоҷикӣ низ ҳолатҳое ба

назар мерасанд, ки шакли фоили феъл маъноӣ шакли миёнаро дорад: То тирамоҳи соли 1926 босмачиён комилан торумор шуда буданд [160, с. 100].

Дар ин мисол таркиби “торумор шуда буданд” амалро мефаҳмонад, ки иҷрокунандаи он маълум нест. Агар гӯем, ки “торумор карда шуданд (шуда буданд)” мо бо шакли мафъул сарукор дорем. Дар ин хусус бо гуфтаҳои Н.Маъсумӣ, ки дар китоби академӣ барои мактабҳои олӣ оварда шудааст [31, с. 267], розӣ шуда наметавонем: Шаклҳои “тайёр шудан”, “таъин шудан”, “чоп шудан” бо шаклҳои “тайёр карда шудан”, “таъин карда шудан”, “чоп карда шудан” гуногунмаъно ба ҳисоб меравад.

Ба назари мо чунин менамояд, ки таркибҳои навъи “тайёр шудан”-ро наметавон граммемаи шакли мафъули феъл ҳисобид. Он бо шакли фоили феъл маъноӣ миёнаравиро нишон медиҳад. Дар ин ҷо “шудан” – форманти шакли мафъул нест, балки барои сохтани феъли таркибӣ ҳамроҳи сифати “тайёр” хизмат мекунад.

Ҳамин тариқ, шакли фоили феъл ба шарофати контекст маъноӣ фоил, миёна, муштарак ва нисбиро зоҳир менамояд. Бинобар ин, наметавон дар бораи амал кардани самтҳои миёна, муштарак ва нисбӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сухан кард. Маъноӣ ин самтҳои феъл дар забони русӣ ва забонҳои дигар тавассути шаклҳои махсус ифода меёбанд. Мисли воҳидҳои дигари забон (ба ҷуз фонемаҳо) шакли мафъули феъл се ҷанба дорад: шакл, маъно, вазифа. Мо дар боло дар бораи шакл ва маъноӣ категорияи тарзи феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сухан рондем. Акнун бевосита ба вазифаи шакли мафъули феъл дар забонҳои муқоисашаванда назар меандозем.

Яке аз вазифаҳои асосии самти мафъул вазифаи коммуникативии он мебошад, ки дар бораи он дар зерфасли сеюми ин боб баррасӣ хоҳад шуд. Самти мафъули феъл инчунин якчанд вазифаҳои дигар дорад:

I. Самти мафъули феъл вазифаи алоқамандкунӣ дорад. Он барои барқарор намудани алоқаи байни мубтадо ва пуркунандаи агентивӣ хизмат мекунад, зеро чунин пуркунанда танҳо дар ҷумлаҳои дорои шакли мафъули

феъл истифода мешавад. Мисол: 1) They might as well be blocked by the police [185, с. 37]. 2) Ғайр аз китобҳои номбаршуда “Китоб-ал-инсоф” ҳам аз ҷониби Шайхурраис дар Исфаҳон навишта шуд [167, с. 100].

Ба ғайр аз ин, шакли мафъули феъл муносибати грамматикиро байни дигар ҷузъҳои сохтори ҷумла насб менамояд: 1) Кас меҳаҳад, ки аз ӯ расме офарида шавад, ки ба мо мутафаккири муаззам, марди зиндагидӯст ва хуштабъу хушзавқро, ки Шайхурраис дар ҳақиқат чунин будааст, намоёнад (167, с. 182). 2) Forgotten was the cardinal sin of their land, the sin condemned by everyone [171, с. 204].

II. Шакли мафъули феъл мансубияти амалро ба ин ё он замон нишон медиҳад, зеро “to be” дар забони англисӣ ва “шудан” дар забони тоҷикӣ шаклҳои махсуси замонӣ доранд: 1) The corner is occupied by a divan [185, с. 52] – (Замони ҳозираи номуайян). 2) Ҳар яке аз ин узвҳо чудо-чудо муоина карда мешавад [167, с. 109] – (Замони ҳозира). 3) They were attended by young gentlemen of the same age [175a, с. 243] – (Замони гузаштаи номуайян). 4) Az hindī 12 kitob dar chandin ilm tarçuma karde shud [167, с. 33] – (Замони гузаштаи сода). 5) I shall always be delighted to see him [185, с. 62] – (Замони ояндаи номуайян). 6) Як гурӯҳ одамони шубҳанок ба дор кашида хоҳанд шуд [161, с. 328] – (Замони оянда).

III. Шакли мафъули феъл метавонад маънои аспектиалии феъл-хабарро ифода намояд: 1) Ин ёдгорӣ аз тарафи ҳамон сарбозони диловари рус сохта шуда истода буд (161, с. 179) – (Намуди давомдор). 2) 12 китоб дар риёзиёт, илми нучум, мусиқӣ ва ғайра ба арабӣ гардонда шуданд [167, с. 33] – (Намуди мутлақ). 3) Innumerable flowers and buds of all sorts were being beleaguered to life by the creeping moonlight (J. Galsworthy, 96) – (Намуди давомдор). 4) Your locks are not thinned by this dreadful small pox (W. Thackeray, History, 136) – (Намуди умумӣ).

IV. Чунонки А.Л. Резников қайд менамояд, “гурӯҳи муайяни сохторҳои мафъулӣ дар матн алоқаҳои метатекстиро (пайваस्तкунӣ) ташкил медиҳанд,

ки барои пайваст кардани қисмҳои гуногуни ахборот ҳам дар дохили воҳидҳои ибора ва муодилҳои он хизмат мекунад” [96, с. 8]. Мисол:

1) The old room had been ornamented and beautified_not a little to receive him. The flowers were in the window in a china vasa, and there was a fine new counterpane on the bed [187, с. 167].

2) Аз бодпарто қоғаз ба кӯча партофта шуд. Хайрият, он ҷо равшан набуд. Шаб мерасид, як нав карда онро аз зери по гирифтаму кушода бинам, ду хат будааст, якеро Аверченко ба занаш ва дуюмашро Данилов, хешбачаатон, ба шумо навиштааст... [168, с. 209].

V. Шакли мафъули феъл инчунин хусусиятҳои услубиро низ дорад. Он ба мақсади ифодаи ниҳонии фикр, нарм кардани оҳанги баён бо сарфи назар кардани субъекти амал хизмат мекунад:

1) Дар қисмҳои ҳарбӣ ҳоло вазъияти чандон пуризтиробу шиддатноке ҳис карда мешавад [161, с. 195].

2) You are sent to bid me back into slavery again, and inform me that my Lord’s favour is graciously restored to his handmaid [187, с. 186].

Шакли мафъул инчунин дигар вазифаҳои иловагиро дорад, ки дар бораи онҳо дар фаслҳои дигари бобҳои дуюм ва сеюм сухан хоҳад рафт.

Дар умум, шакли мафъули феъл шакли махсуси феъл ба шумор рафта, он серчабҳа ва бисёрфункционалӣ ба ҳисоб меравад.

2.2. Шаклҳои замонию намудии тарзи мафъул дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Ба ҳамагон маълум аст, феълҳои гузарандаи забони тоҷикӣ ва феълҳои объективии забони англисӣ дорои ду шакли самти феълиянд. Феълҳое, ки пуркунанда қабул карда метавонанд, феълҳои объектӣ номида мешаванд. Баъзе феълҳои объектӣ пуркунандаи бевосита қабул мекунад, баъзан дигарашон пуркунандаи бавосита мегиранд ва гурӯҳи сеюмашон бо ҳар ду

навъи пуркунанда истифода шуда метавонанд. Ба категорияи феълҳои гузаранда онҳое дохил мешаванд, ки танҳо пуркунандаи бевоситаро талаб мекунанд. Мисол: 1) Arthur was taken to the huge medieval fortress [188, с. 86].

– Артур ба қаблаи бузурги асримиёнагӣ гузаронида (бурда) шуд [155, с. 82]. 2) Tuscany was threatened [188, с. 106] – Ба Тусканӣ таҳдид карданд [155, с. 102].

Дар ҷумлаи якум феъли гузаранда “to take” истифода бурда шудааст, ки пуркунандаи бевоситаро талаб мекунад ва феъли мазкур дар шакли мафъули феълӣ қарор дорад. Дар ҷумлаи дуюм “to threaten” феъли гузаранда нест. Новобаста ба ин, аз сабаби он ки феъли мазкур кодир аст пуркунандаи бевоситаро қабул кунад, он низ ба шакли мафъул истифода бурда шудааст. Дар забони тоҷикӣ муодили он “таҳдид кардан” наметавонад дар шакли мафъули феълӣ истад. Бинобар ин, мутобиқи норми забони тоҷикӣ, ин ҷумларо бо шакли мафъули феъл тарҷума кардан имконнопазир аст, яъне ба намуди зерин: Тусканӣ таҳдид карда шуд. Мутаносибан, ҷумлаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути ҷумлаи бешахс тарҷума карда шудааст.

Барои исботи ин фикр метавон ду ҷумла аз адабиёти аслии забони тоҷикӣ мисол овард: 1) Нина пеш аз ин воқеа ба деҳаи Ерзовка фиристода шуда буд [162, с. 88] – Before this event Nina had been sent to the village of Erzovka (тарҷумаи муаллиф). 2) Шодӣ ба рӯи Қудрат нигоҳ кард [157, с. 118] – Shody looked at Kudrat (тарҷумаи муаллиф).

Дар мисоли аввал табдили таркибҳои “was sent”-и забони англисӣ ва “фиристода шуда буд”-и забони тоҷикӣ ба шакли фоил имконпазир аст, зеро феълҳои мазкури забонҳои муқоисашаванда гузаранда маҳсуб ёфта, дорои шаклҳои фоил ва ҳам мафъул буда метавонанд. Феъли “нигоҳ кардан” дар мисоли дуюм наметавонад дар шакли мафъул истифода шавад, зеро он феъли гузаранда нест, аммо ба шакли мафъул баргардонидани муодили англисии он “to look” ғайриимкон аст: Kudrat was looked at by Shody. Сабаби чунин ҳодиса

аз он бармеояд, ки ҳама гуна феъли англисии тавассути пуркунандаи бавосита ифодаёфта метавонад шакли мафъул дошта бошад.

Шаклҳои тасрифшавандаи феълҳои забонҳои мавриди муқоиса дорои категорияҳои грамматикӣ замону ҳудудӣ, сифа, самт ва дигарҳо мебошанд. Ибраз бояд дошт, ки на ҳамаи шаклҳои тасрифӣ шакли мафъули феълиро дошта метавонанд, ки инро дар фасли минбаъда баррасӣ хоҳем кард.

Шакли мафъули феъли забони англисӣ аввалан дар замони ҳозираи номуайян (Present Indefinite Tense) ба кор меравад: “The decisions of the Vatican are sometimes not communicated till the last moment” [188, с. 118]. Мафъул дар ин шакли замонӣ шакли аналитикиро меонад, ки аз ду ҷузъ (шакли тасрифӣ феъли ёвари to be + Participle II-и дигар феъли мустақилона) иборат аст. Феъли “to be” аз рӯи шахсу шумора дар замони ҳозира (are, am, is) тасриф мешавад. Сохтори шакли мафъул дар замони ҳозира ба таври зил қарор мегирад: am, are, is+V.+en.

Ҷумлаи болоро метавон ба забони тоҷикӣ чунин тарҷума кард: Қарорҳои Ватикан баъзан то лаҳзаи охирин ба мардум дастрас (маълум) карда намешавад (тарҷумаи муаллиф).

Дар тарҷумаи тоҷикӣ инчунин феъл-хабар “дастрас карда намешавад” дар шакли мафъулӣ қарор дорад, ки он низ сохтори аналитикӣ дорад. Тафовут дар байни забонҳо аз он бармеояд, ки баръакси забони англисӣ ба сифати феъли ёридохандаи забони тоҷикӣ калимаи “шудан” (to become) истифода мешавад. Дар забонҳои таҳқиқшаванда феъли ёридоханда ҷузъи тасрифӣ маҳсуб меёбад, фақат фарқият дар он дида мешавад, ки феъли ёвари забони тоҷикӣ аз се ҷузъи зарорӣ иборат аст: морфемаи “ме-”, асоси замони ҳозираи ин феъли ёридохандаи “шав” ва пасванди шахсу шумораи феъл “-ад”. Ҳамин тавр, феълҳои ёридохандаи am, is, are шакли суплетивии феъли “to be” ҳисоб рафта, калимаи “мешавад” шакли синтетикӣ аст.

Маводҳои забони тоҷикӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки феълҳои гузаранда қодиранд дар шакли мафъул дар сатҳи замони ҳозира-оянда

истифода бурда шаванд: Ба шумо ду соат вақт дода мешавад [161, с. 221]. -Two hours are given to you (тарҷумаи муаллиф). — Чӣ мегуфт! Ҳамчун ҳамеша «дар вақтҳои наздиктарин масъалаи транспорт ҳал карда мешавад», менависанд.

Аз ин тарҷума бармеояд, ки шакли мафъули замони ҳозира-ояндаи забони тоҷикӣ дар забони англисӣ бо шакли мафъули замони ҳозираи номуайян мутобиқат мекунад. Аз мисоли забони тоҷикӣ дида мешавад, ки шакли мафъул дар замони ҳозира-оянда аз шакли тасрифии феъли ёридихандаи “шудан” ва сифати феълии қабليات сохта шудааст ва он сохтори зеринро дорад: сифати феълӣ бо “-а” + шудан дар шакли замони ҳозира. Ибораи “дода мешавад” ба забони англисӣ тавассути феъли “are given”, ки сохтори аналитикӣ дошта аз шакли тасрифшавандаи феъли ёридихандаи “to be” дар замони ҳозира ва сифати феълии II созмон ёфтааст, таҳвил дода мешавад. Тафовути байни ин шаклҳои забонҳои муқоисашаванда аз он бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ калима-морфемаи “мешавад” пас аз қисми маънодор омадааст, аммо дар забони англисӣ муодили он “are” пеш аз қисми маънодори сохтори аналитикӣ маскан гирифтааст. Илова бар ин, шакли калимаи “мешавад” дар забони тоҷикӣ аз се қисми маънодор (ме+рав+ад) таркиб ёфта муодили англисии дорои шакли суплетивист. Инчунин, чузъи мазкур дар забони тоҷикӣ дар шумораи танҳо ва дар забони англисӣ дар шумораи чамъ қарор дорад. Ин ҳодиса аз он сабаб рух медиҳад, ки исми ғайришахси забони тоҷикӣ (дар мисоли мо “ду соат”) бо феъл-хабари ҷумла ё дар шумораи танҳо ё чамъ мувофиқат мекунад. Ин новобаста аз он аст, ки мубтадо предмети аз як зиёдро ифода карда истодааст.

Шакли мафъули феъл дар замони гузаштаи номуайян (Past Indefinite Tense) низ васеъ истифода бурда мешавад. Шакли мафъули Past Indefinite низ тавассути шакли аналитикӣ сохта шуда, аз ду феъл таркиб меёбад - яке шакли замони гузаштаи феъли “to be” (was, were) ва дигаре шакли Participle II-и дигар феъли мустақилмаъно мебошад: The knock was repeated and he

awoke with a violent start [188, с. 224]. Тақ-тақ такпор карда шуд ва ӯ бо зудӣ аз хоб бедор шуд [155, с. 218].

Аз тарҷумаи ҷумлаи мазкур дида мешавад, ки шакли мафъули забони англисӣ дар шакли Past Indefinite ба забони тоҷикӣ бо шакли мафъули замони гузаштаи сода, ки тавассути феъли ёридиҳандаи “шудан” дар замони гузашта ва сифати феълии қабليات сохта мешавад, тарҷума карда мешавад. Бо мисолҳои тарҷумавӣ маҳдуд нагашта аз адабиёти забони тоҷикӣ мисоле ба шакли феълии мазкур меорем: Сафар дар армия боз мондани худро рӯйрош гуфтани буд, ки дари даромад кӯфта шуд [162, с. 281]. – As Safar was going to tell directly his desire to remain in the army, the entrance door was knocked (тарҷумаи мо).

Аз мисоли тоҷикӣ ва тарҷумаи англисии он дида мешавад, ки байни ин ду забон ҳам аз лиҳози сохтор ва ҳам аз лиҳози маъно монандӣ ба назар мерасад. Лекин вақте, ки шакли мафъули забони англисӣ бо феъли монда ифода ёфтааст, дар вақти тарҷумаи ин шакл ба забони тоҷикӣ ҳолат тамоман дигар аст. Мисол: The idea was given up years ago [179, с. 229]. Аз ин ақида чанд сол қабл даст кашидаанд [тарҷумаи муаллиф].

Аз тарҷумаи тоҷикии ҷумлаи боло аён мегардад, ки мубтадои забони англисӣ (the idea) ба забони тоҷикӣ ба пурқунандаи бавосита (аз ин ақида) табдил ёфта феъл-хабар бар акси муодили англисии худ, ки дар шакли мафъул (was given up) қарор дорад, ба забони тоҷикӣ ба воситаи шакли фоили феъл (даст кашидаанд) тарҷума карда шудааст. Ба ғайр аз ин, ҷумлаи забони тоҷикӣ мубтадо надорад, зеро он номуайяншахс мебошад. Мутаносибан, шакли самти мафъули забони англисӣ бо феълҳои монда ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли фоил дар ҷумлаҳои номуайяншахс, ки мубтадо надорад, ифода меёбад. Инро ҷумлаи зерини забони тоҷикӣ, ки мубтадо надорад ва феъл дар шакли фоил истифода бурда шудааст ва ба забони англисӣ бо ёрии шакли мафъул тарҷума мешавад, собит менамояд: – Барои

хондан ба Москва фиристода истодаанд,-ҷавоб дод Сафар [162, с. 188] I am being sent to Moscow to study, answered Safar [тарҷумаи муаллиф].

Бояд қайд кард, ки дар забони тоҷикӣ дар сатҳи замони гузашта шакли аудитивӣ (замони гузаштаи нақлӣ), ба назар мерасад, ки дар шакли мафъул истифода бурда шуда, ё бо шакли Present Indefinite, ё Present Perfect мутобиқат мекунад. Мисол: 1) Дуруст, ҳамаи озуқа аз анбор дода шудааст [162, с. 96] – That’s right, all the food has been given from the barn [тарҷумаи муаллиф]. 2) Аммо ман ҳайронам, ки чаро дар ин достон номи худи ӯ гузошта нашудааст? [161, с. 211] – But I am surprised why his name is not fixed (written) in this poem [тарҷумаи муаллиф].

Шакли мазкури мафъули забони тоҷикӣ шакли аналитикӣ дошта, аз панҷ ҷузъи маънодор иборат аст: асоси замони гузаштаи феъли маънодор (дод, гузошт), ки форманти сифати феълии қабليات “-а” (дода, гузошта) илова карда мешавад ва шакли замони гузаштаи феъли ёридиҳандаи “шудан” (шуд), ки форманти сифати феълии қабليات (-а: шуда) зам карда мешавад ва шакли пурра ва кӯтоҳкардашудаи феъли ёридиҳандаи “аст”, ки аз рӯйи шакли мубтадо ба шахсу шумора тасриф мегардад: Ман пешниҳод шудаам. Ту пешниҳод шудай. Вай пешниҳод шудааст. Мо пешниҳод шудаем. Шумо пешниҳод шудаед. Онҳо пешниҳод шудаанд. Дар забони англисӣ замони Present Perfect низ дорои шакли мафъули феъл буда аз чор ҷузъи маънодор таркиб меёбад: шакли тасрифии замони ҳозираи феъли ёридиҳандаи “to have” (have, has) + шакли сифати феълии феъли ёридиҳандаи “to be” (been) + сифати феълии II (Сифати феълии замони гузашта-Past Participle). Мисол: Evidently Bolla, too, must have been arrested. [188, с. 24]. – Яқинан Болла низ бояд, ки ҳабс карда шуда бошад [тарҷумаи муаллиф]. His letter has been stopped in the post this week [188, с. 114]. – Ин ҳафта мактуби ӯ дар почта боздошта шудааст [155, с. 109].

Аз тарҷумаи мисолҳои боло аён мегардад, ки феълҳои гузарандаи дар шакли Present Perfect Passive буда ба забони тоҷикӣ бештар ба воситаи шакли

замони гузаштаи нақлӣ таҳвил дода мешаванд, ки онро дар забоншиносӣ шакли аудитивӣ ҳам мегӯянд. Дар забони тоҷикӣ шакли мазкур дар баъзе ҳолатҳо тавассути шакли содаи замони гузашта ифода карда мешавад: “My courage has been mended up after a fashion” [189, с. 77].– Қасорати ман баъди парҳезгорӣ барқарор гардид [тарҷумаи муаллиф]. Ё ин ки: Қасорати ман баъди парҳезгорӣ барқарор карда шуд [тарҷумаи муаллиф].

Феълҳои замони гузаштаи ҳикоягии забони тоҷикӣ дорои шакли мафъулӣ мебошанд: Дар овози ӯ изтиробу ҳаяҷон ҳис карда мешуд [161, с. 118]. – Nervousness and alarm were felt in his voice [тарҷумаи муаллиф].

Аз ин ҷиҳат, ин шакли категориалии мафъул бо шакли мафъули Past Indefinite дар забони англисӣ мувофиқ меояд. Шакли мафъули феъли замони гузаштаи ҳикоягӣ дорои чор қисми бомаъно аст:

1. шакли сифати феълии қабليات бо морфемаи “-а;
2. пешванди “ме-“, ки ба асоси замони гузаштаи феъли ёвар васл мегардад;
3. асоси замони гузаштаи “шудан” ва флексиси шахсу шумора, ки ба ин феъли ёвар ҳамроҳ мешавад: “ҳис карда мешуд”.

Дар забони англисӣ муодили тоҷикии шаклҳои мазкури мафъул аз шакли замони гузаштаи феъли ёвари “to be” ва сифати феълии II-и феъли маънодор иборат аст: was felt. Дар забони англисӣ шакли мафъули феълӣ дар Past Perfect Tense кор фармуда мешавад: The matter had been taken up without his instructions [189, с. 188]. – Ин кор бе маслиҳати ӯ низ оғоз карда шуда буд [тарҷумаи муаллиф].

Ҳамин тавр, ин шакли мафъули феъли забони англисӣ бо шакли мафъули замони қабلياتи забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад, ки ҷумлаҳои боло ва зерин инро собит мекунанд: Як мизи хурд дар пешгоҳи чайла гузошта шуда буд [161, с. 218]. A small table had been put in front of the hut [тарҷумаи муаллиф].

Дар забони англисӣ шакли мазкури мафъул аз се чузъ иборат аст: шакли замони гузаштаи феъли ёридиҳандаи “to have” + been + сифати феълии II-и феъли маънодор. Дар забони тоҷикӣ муодили шакли мазкур се чузъ дорад: сифати феълӣ бо “- а” + шакли сифати феълии қабляти феъли ёвари “шуда” + шакли тасрифии феъли “будан” (буд).

Аз ҳамаи шаклҳои давомноки феъли забони англисӣ танҳо ду шакл метавонад дар шакли мафъул истифода бурда шавад.

I. Present Continuous Tense: I quite agree with you that Italy is being led away by a will-o-the-wisp E. [188, с. 198]. Ман бо шумо комилан розӣ ҳастам, ки Италия дастнорас шуда истодааст.

“Замони ҳозираи давомдор” муодили тоҷикии шакли зикршудаи забони англисӣ ҳисоб рафта, қодир аст, ки дар шакли мафъул ба кор равад: Ҳоло дар ин толори нав як маҷлиси тантанавие гузаронида шуда истодааст [160, с. 218]. Now A piece of red ribbon a rally meeting is being held in the new hall [тарҷумаи муаллиф].

Шакли мафъули Present Continuous тавассути феъли “to be” дар замони ҳозира + been + сифати феълии I сохта мешавад. Дар забони тоҷикӣ бошад, муодили он аз сифати феълии қаблят бо морфемаи “-а”+ феъли ёвари “шудан” бо шакли ҳамон сифати феълӣ + феъли ёвари “истодан”: is being held – гузаронида шуда истодааст.

II. Past Continuous Tense инчунин метавонад шакли мафъул дошта бошад: All the wiring of her London house was being overhauled [189, с. 213]. – Ҳамаи ноқилҳои барқрасони хонаи дар Лондон будаи ӯ таъмир шуда истода буданд (тарҷумаи мо). Аз мисоли англисӣ маълум мегардад, ки шакли мазкури мафъул аз се чузъ иборат аст: шакли тасрифии феъли ёвари “to be” дар замони гузашта (was) + шакли сифати феълии I-и феъли ёридиҳанда to be (being) + сифати феълии II-и феъли маънодор. Аз ин ду шакли феъли “to be” (was, being) якумӣ нишондиҳандаи замони гузаштаи намуди давомдор ва дуҷумӣ нишондиҳандаи шакли мафъул ба шумор меравад. Шакли мафъули

баррасишавандаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути шакли замони гузаштаи намуди давомдор тарҷума карда мешавад: таъмир шуда истода **буданд**. Шакли мазкури замони забони тоҷикӣ метавонад аҳён ба шакли мафъул истифода шавад: Ба нӯги пилотка як порча лентаи сурх дӯхта шуда истода буд [162, с. 119]. A piece of red ribbon was being sewed on the side-cap [тарҷумаи муаллиф].

Дар забони тоҷикӣ шакли мазкур аз чор ҷузъи маънодор иборат аст: сифати феълӣ бо морфемаи бо “-а” + феъли ёвари “шудан” дар шакли ҳамон сифати феълӣ + феъли ёвари “истодан” дар шакли сифати феълӣ бо морфемаи “-а”+ феъли ёвари “шудан” дар шакли замони гузашта: дӯхта шуда истода буд. Қисми якуми сохтори зикршуда дорои маънои предметӣ ва грамматикӣ, қисми дуюм “шуда” аломати шакли мафъул буда, қисми сеюм (истода) бардавомии амали “дӯхтан”-ро ифода мекунад. Қисми охирин баҳри созмони замони қабляти гузаштаи феъли “дӯхтан” ба истифода меравад.

Баръакси забони тоҷикӣ дар забони англисӣ шаклҳои махсуси замони оянда вучуд доранд, ки аз онҳо танҳо дутояш дорои шакли мафъули феълӣ мебошад. Шакли якум Future Indefinite Tense номида мешавад: 1) ... that villain will be punished [187, с. 216] – Он разил чазо дода хоҳад шуд (тарҷумаи мо). 2) He will be half clothed again when Feuer comes in [176, с. 94] – Вақте ки Флоер меояд, ӯ аз нав нимбараҳна карда хоҳад шуд [тарҷумаи мо].

Бояд қайд кард, ки шакли махсуси замони оянда дар забони тоҷикӣ тақрибан дида намешавад. “Замони ояндаи китобатӣ” дар услуби китобат хело кам ба кор меравад. Ин замон шакли мафъули феълӣ дорад: Баъди ду рӯз полки Сафарино ҳам аз хатти пеши ҷанг барои дамгирӣ ба қафо оварда хоҳад шуд [162, с. 211]. Маънои замони оянда ба забони тоҷикӣ тавассути шакли замони ҳозира-оянда ифода меёбад. Тааллуқияти амал ба замони оянда аз шароити ташкилбӣ гуфтор муайян карда мешавад. Шакли мазкурро метавон дар шакли мафъул истифода бурд: Мансуров мувофиқи хоҳиши худ аз вазифаи мудирӣ ва муаллими мактаб озод карда мешавад [161,

с. 88]. Дар чумлаи мазкур ибораи “озод карда мешавад” шакли мафъули феъл маҳсуб ёфта, амали ояндаро зикр менамояд бо шакли замони ояндаи номуяни феъли забони англисӣ мувофиқ меояд: Мансуров аз вазифаҳояш озод карда мешавад – Mansurov will be relieved of his posts [тарҷумаи муаллиф].

Аз тарҷумаи мисолҳои боло метавон ба бардоште расид, ки дар забони англисӣ шакли мафъули замони ояндаи номуайян аз ду феъли ёридоханда ва як феъли маънодор созмон меёбад. Феъли ёвари аввал “shall” ё “will” баҳри ифодаи маънои замони оянда ба истифода меравад. Феъли ёридохандаи дуюм “to be” дар шакли масдар бе ҳиссаҳои “to” маънои мафъулро нишон медиҳад ва ҷузъи сеюм сифати феълии II-и феъли маънодор дар як радиф бо маънои предмети худ барои ифодаи маънои грамматикӣ самти амали мубтадо, ки чун объект баромад карда, зери таъсири амали беруна қарор дорад, хизмат мекунад.

Муодили якуми тоҷикӣ Future Indefinite Tense Passive-и забони англисӣ, таҳти унвони “ояндаи китобатӣ” аз сифати феълии қабляти феъли маънодор (оварда), ки баъд аз он феъли ёвари “хостан” дар шакли тасрифӣ (хоҳад) ва нишондохандаи мафъул – феъли ёридохандаи “шудан” дар шакли кӯтоҳкардашуда (шуд): *will be punished* – *ҷазо дода хоҳад шуд* таркиб ёфтааст. Ҷузъи дуюми муодили тоҷикӣ Future Indefinite Tense Passive, ки замони ҳозира-оянда маҳсуб меёбад, аз сифтаи феълии қабляти феъли маънодор (озод карда) ва феъли ёридохандаи “шудан” (мешавад): *will be relieved* – *озод карда мешавад* сохта мешавад.

Дар забони англисӣ шакли Future Perfect Tense низ баъзан ба шакли мафъули феълӣ истифода бурда мешавад: *I shall have not been shown these rooms by the time you return* [175, с. 211]. – То бозгаштат ба ман ин ҳуҷраҳоро нишон намедиҳанд (нишон нахоҳанд дод) [тарҷумаи муаллиф].

Шакли мафъули феълии зикршудаи забони англисӣ, ки дорои шакли аналитикӣ мебошад, аз се ҷузъи ёвар ва як феъли маънодор дар шакли

сифати феълии II (shown) иборат аст. Феъли ёридиҳандаи якум “shall (will)” баҳри ифодаи замони оянда адои хизмат менамояд, феъли ёридиҳандаи сеюм “have” ба маънои грамматикӣ перфект ишора дорад, феъли ёридиҳандаи охири “to be” дар шакли Participle II (been) ҳамчун нишондиҳандаи шакли мафъул ба кор меравад: shall have been shown – нишон нахоҳанд дод (нишон намедиҳанд). Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки муодили тоҷикӣ шакли мафъули англисӣ қодир аст, ки ё аз ду ё се ҷузъ иборат бошад: *нишон намедиҳанд, нишон нахоҳанд дод*. Дар ин ҳол шакли мафъули феъли англисӣ дар ҷумлаҳои номуайяншахс бо ёрии шакли ғоили забони тоҷикӣ зоҳир мегардад, зеро феъли “to show” (*нишон додан*) дар ин ҷо дар маънои феъли монда ба кор рафтааст: *нишон додан ба касе*.

Шаклҳои феълии Future-in-the Past-Indefinite ва Future-in-the Past-Perfect дар забони англисӣ инчунин метавонанд дар шакли мафъул мавриди истифода қарор гиранд: 1) and both he and Montanelli would have been spared this ghastly, ridiculous farce. - Ҳам ӯ ва ҳам Монтанелли аз ин масхараи даҳшатнок ва бемаънӣ раҳо мешуданд [тарҷумаи муаллиф]. 2) Inquiries revealed that she would be cast for the part of Olivia [176, с. 211]. – Пурсуҷӯйҳо собит карданд, ки ӯ дар нақши Оливия ба навор гирифта мешавад [тарҷумаи муаллиф].

Аз муқоисаи ҷумлаҳои боло бармеояд, ки шакли мафъули феъл дорои сохтори аналитикӣ мураккаб буда аз чор қисм дар ҷумлаи якум ва се қисм дар ҷумлаи дуум таркиб ёфтааст. Қисми якум (would) дар ҳар ду ҳолат баҳри ифодаи маънои оянда адои хизмат менамояд, қисми дуум (have) бошад, маънои перфектро зоҳир менамояд, қисми сеюм (been) дар ҷумлаи якум ва қисми дуум дар ҷумлаи дуум маънои грамматикӣ мафъулро бо нишондиҳандаи сифати феълии II дар бар мегирад. Ҷузъҳои охири ин ду сохтори аналитикӣ (sold, cast) маъноҳои лексикӣ ва ҳам грамматикӣ сохторҳои мазкурро дар худ таҷассум менамоянд. Шакли мафъули дар боло зикргардида дар забони тоҷикӣ низ дорои шакли аналитикӣ мебошад

(фурӯхта хоҳад шуд, ба навор гирифта мешавад), ки дар он феъли ёвари “шудан” дар шакли “шуд” ва “мешавад” дар якҷоғӣ бо нишондиҳандаи сифати феълии қабليات “-а” (фурӯхта) ва (ба навор гирифта) маънои мафъулро дарҷ менамояд, аммо ҷузъи “хоҳад” баҳри ифодаи маънои оянда ба истифода меравад. Аз ин сабаб, “would” ва “хоҳад” ҳамвазифаанд. Маъноҳои луғавӣ ва грамматикӣ феъл-хабар дар шакли сифати феълии қабليات (фурӯхта) ва (ба навор гирифта) зоҳир карда мешавад.

Тарҷумаҳои ҷумлаҳои болои англисӣ собит менамоянд, ки шаклҳои мафъули Future-in the Past-Perfect ва Future-in the-Past-Indefinite ба шаклҳои мафъули ҳозира-ояндаи тоҷикӣ (ба навор гирифта мешавад) ё ин ки бо шакли мафъули замони ояндаи китобатӣ (фурӯхта хоҳад шуд) мувофиқат меkunанд.

Ҳамин тариқ, дар шаклҳои замони сифаи хабарӣ дар ҳар ду забон шакли мафъул нисбат ба шакли фоил камтар истифода мешавад. Дар забони англисӣ шакли мафъули феъл бар хилофи шакли фоили он наметавонад дар 16 шакли замонию намудии феъл истифода гардад. Он дорои танҳо 10 шакли замонию намудӣ мебошад:

1. Шаклҳои замонию намудии гурӯҳи номуайян (Indefinite). Ин гурӯҳ фарогири чор шакл аст: а) Шакли Present Indefinite Passive; б) шакли Past Indefinite Passive; в) шакли Future Indefinite Passive; г) шакли Future-in-the Past Indefinite Passive.

2. Шаклҳои замонию намуди гурӯҳи мутлақ (Perfect), ки он низ чор шакли мафъул дорад: а) Present Perfect Passive; б) Past Perfect Passive; в) Future Perfect Passive; г) Future in the Past Perfect Passive.

3. Шаклҳои замонию намудии гурӯҳи давомдор (Continuous), ки он фарогири ду шакли Passive аст: а) Present Continuous Passive; б) Past Continuous Passive.

Дар сифаи хабарии забони тоҷикӣ ҳашт намуди шакли замонию намудии феъл дорои шакли мафъуланг: ҳозираи давомдор, ҳозира-оянда

гузаштаи ҳикоягӣ, гузаштаи одӣ, гузаштаи нақлӣ, гузаштаи дур, гузаштаи дури давомдор, ояндаи китобатӣ.

Чадвали 2.

Шаклҳои замонию намудии самти мафъул дар забонҳои муқоисашаванда

Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ
1. Шаклҳои замонию намудии гурӯҳи номуайян (Indefinite).	шакли замонию намудии феъл дар сифаи хабарӣ
а) Шакли Present Indefinite Passive	1. ҳозира-оянда
б) Шакли Past Indefinite Passive	2. ҳозираи давомдор
в) Шакли Future Indefinite Passive	3. гузаштаи одӣ
г) Шакли Future-in-the Past Indefinite Passive	4. гузаштаи нақлӣ
	5. гузаштаи ҳикоягӣ
2. Шаклҳои замонию намуди гурӯҳи мутлақ (Perfect)	6. гузаштаи дур
а) Present Perfect Passive	7. гузаштаи дури давомдор
б) Past Perfect Passive	8. ояндаи китобатӣ.
в) Future Perfect Passive	
г) Future in the Past Perfect Passive	
3. Шаклҳои замонию намудии гурӯҳи давомдор (Continuous):	
а) Present Continuous Passive	
б) Past Continuous Passive	

Самти мафъули феъл дар забонҳои муқоисашаванда сохтори аналитикӣ дошта, дорои ду то чор ё панҷ ҷузъ аст. Ҳар яке аз ин ҷузъҳо дорои маъноҳои гуногуни грамматикӣ хеш мебошанд. Ин ҷо феъли ёридохандаи “to be” бо аломати сифати феълии II-юми феъли маънодор ҳамчун таҳвилдиҳандаи маънои грамматикӣ мафъул дар забони англисӣ ба

кор меравад. Вазифаи мазкурро дар забони тоҷикӣ феъли ёвари “шудан” ва морфемаи сифати феълии қабليات “-а”-и феъли маънодор ба иҷро мерасонад.

Чадвали 3.

Соҳти самти мафъул дар забонҳои муқоисашаванда

Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ
to be + Participle II	шудан + морфемаи сифати феълии қабليات “-а”

Феълҳои ёвари “to be” ва “шудан” дар як ҳолат ба сифати ҷузъи тасрифшаванда амал кунанд, дар баъзе ҳолатҳо тасриф намешаванд, ки ин аз миқдори ҷузъҳои ёридиҳанда дар таркиби сохтори аналитикӣ вобаста аст.

2.3. Вазифаи коммуникативии шаклҳои мафъули феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Мусаллам аст, ки забон дорои се вазифа мебошад: вазифаи муошират, вазифаи маълумотдиҳӣ ва вазифаи таъсиррасонӣ. Вазифаи охиринаи забон дар шаклҳои ироа, баён ва ифодаи ҳиссиёт амалӣ мегардад. Вазифаи маълумотдиҳӣ дар байни ин вазифаҳо пешсаф мебошад, зеро он интиқоли хабарӣ навро ба шунаванда (хонанда) дар бар мегирад. Дар забоншиносӣ ин вазифа ҳамчун “функсияи коммуникативии забон” маълум аст.

Забоншиноси чех В.Матезиус [75] назарияи махсуси худ марбут ба вазифаи коммуникативии забонро қарор дода баромад. Ӯ ба назариёти таҷзияи актуалии ҷумла асос гузоштааст, ки моҳияти он ҷудо кардани ҷумлае мебошад, ки тавассути он муоширати байни забони модарӣ сурат мегирад ва он формалю актуалӣ шуда метавонад. Таҷзияи формалӣ ин тақсимоти аъзоҳои ҷумла ба унсурҳои грамматикӣ дар назар дорад, вале дар таҷзияи актуалӣ ҷумла аз лиҳози муҳаббировӣ ба қисмҳо тақсим мешавад.

Унсурҳои асосии таҷзияи формалии ҷумла ин субъекти грамматикӣ ва объекти грамматикӣ ба шумор мераванд. Унсурҳои асосии таҷзияи актуалии

ҷумла ин нуқтаи ибтидоӣ (ё асос)-и баён, яъне он чизест, ки дар ҳолати додашуда маълум аст ва ё ҳадди ақал, ба осонӣ аз нутқи гӯянда фаҳмида мешавад ва асли гуфтор, яъне он чизе, ки гӯянда дар бораи нуқтаи ибтидоии гуфтор хабар медиҳад, мебошанд. Ў ҳар ду навъи тақсимои ҷумларо ба назар гирифта, ба хулосае меояд, ки муносибати байни таҷзияи актуалӣ ва формалии ҷумла яке аз падидаҳои хоси ҳар забон ба шумор меравад [75, с. 240].

Бояд қайд кард, ки истилоҳи пешниҳоднамудаи В. Матезиус “асос” ва “ядро” аз тарафи К. Бост ба истилоҳи “тема” ва “рема” [141, с. 7], ки истилоҳи беҳтарин ва мақбул аз тарафи аксари забоншиносон ба ҳисоб рафта, дар сарчашмаҳои забоншиносӣ васеъ истифода бурда мешавад, иваз карда шуд.

Ҳар як забон дар рафти инкишофи таърихӣ худ тарзу воситаҳои ифодаи тема ва ремаро дар таркиби ҷумла кор карда баромадааст. Масалан: 1) He handed Jan an envelope [173, с. 62]. – Ў ба Ҷен лифофае дод. 2) He handed Jan the envelope – Ў лифофаро ба Ҷен дод. 3) An envelope was handed to Jan by him – Ба Ҷен лифофае аз ҷониби ӯ дода шуд. 4) Jan was handed an envelope by him – Аз ҷониби ӯ лифофае ба Ҷен дода шуд.

Дар ҷумлаи якум рема “an envelope” дар забони англисӣ ва “лифофае” дар забони тоҷикӣ ба шумор меравад, ки нишондиҳандаи он дар забони англисӣ артикли “-an” ва дар забони тоҷикӣ флексия-форманти “-е” ва мавқеи сеюми ин калима дар ҷумла мебошанд. Дар мисоли дуюм объект “envelope” ба шарофати истифода шудани артикли “the” ба темаи гуфтор мубаддал гашт. Дар забони тоҷикӣ бошад вожаи “лифофа” ба темаи гуфтор табдил меёбад, ки ин аз гузариши калимаи мазкур ба ҷойи дуюм ва истифодаи пасванди “-ро” баъд аз он вобастагӣ дорад. Дар ҷумлаи сеюм “an envelope” аз сабаби мавҷудияти артикли “-an” хусусияти рематикӣ худро нигоҳ медорад. Дар забони тоҷикӣ бошад вожаи “лифофае” дар вазифаи рематикӣ гуфтор қарор дорад. Дар ҳар ду забон калима-ҷонишини “he” дар

шакли “him” бо пешоянди “by” ва “y” ҳамроҳи пешоянди “аз ҷониби” вазифаи синтаксисии худро тағйир додаанд, яъне аз мубтадои сохтори фоил ба пуркунандаи бавоситаи шакли мафъул табдил ёфтаанд. Мақсади ин табдилдиҳӣ ҷалби таваҷҷуҳи шунаванда (хонанда) ба иҷрокунандаи амали «додан» мебошад, яъне агенс ремаи гуфтор мегардад.

Дар мисоли охирон дар ҳар ду забон ба шарофати тағйироти мавқеи пуркунандаи бавосита (Jan-Чен) ва истифодаи шакли мафъули феъл объекти мазкур аз темаи самти фоил ба ремаи самти мафъули феъл мубаддал гашт.

Ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таҷзияи актуалии ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда бо ёрии артиклҳо, ҷойивазкунии аъзоҳои ҷумла, тавассути як зумра ҳиссаҳо, қолабҳои фоилӣ ва мафъулии феъл ва ғайра ба амал меояд. Мутаносибан, категорияи тарзи феълӣ дар баробари дигар вазифаҳо дар таҷзияи актуалии ҷумлаҳо дар забони англисӣ ва тоҷикӣ низ иштирок мекунад.

Дар саҳифаҳои минбаъда вазифаи мазкури самти мафъул таҳлилу баррасӣ хоҳад шуд. Таҳлилро аз мавқеи пуркунандаи агентивӣ дар таҷзияи актуалии ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда оғоз менамоем.

Таҳти “пуркунандаи агентивӣ” пуркунандаи бавоситае, ки иҷрокунандаи амали он тавассути феъл дар шакли мафъул ифода ёфтааст, фаҳмида мешавад. Мисол: “Old men’s recollections are not regarded by historians as good source of history” [184, с. 213]. “Such violence might have been caused by the Prince of Wales” [176, с. 27].

Дар ин ду мисол ибораҳои пешояндӣ “by historians”, “by the Prince of Wales” пуркунандаи агентивӣ ба шумор мераванд. Таркиби пешояндии “by historian” иҷрокунандаи амали “are not regarded” ифода менамояд. Ибораи “the Prince of Wales” бо пешоянди “by” ҳамчун соҳиби амали “might have been caused” баромад мекунад. Ин ибораҳо ба агенси ин ду амал ишора мекунад. Калимаҳои “recollections” ва “violence” ба вазифаи синтаксисии

мубтадо омада, ичрокунандаи амалҳои мазкурро ифода намекунанд, балки пасиенс ба шумор мераванд.

Пуркунандаи агентивӣ дар забони муосири тоҷикӣ низ амал мекунад: Мактуб, чун одат, бо дасти духтарчаи ҳамсоя навишта шуда буд [165, с. 141]. Ин гуна суҳанҳо дар кӯчаю бозори Исфара аз тарафи мардон гӯшакӣ гуфта мешуданд [169, с. 137].

Дар ҷумлаи якум “бо дасти духтарча” пуркунандаи агентивӣ ба шумор рафта, дар ҷумлаи дуюм ин вазифаро “аз тарафи мардон” иҷро менамояд. Дар ин ҷумлаҳо мубтадоҳо “мактуб” ва “суҳанҳо” амали “навишта шуда буд” -и “гуфта мешуданд”-ро иҷро наменамоянд. Онҳо пасиенс ба ҳисоб мераванд.

Дар бисёр сарчашмаҳои грамматикӣ забони англисӣ гуфта мешавад, ки шакли мафъули феъл барои ҷудо кардани пуркунандаи агентивӣ ба сифати ремаи гуфтор хизмат мекунад. Ин ақида дар асарҳои олимони забоншиносон В. Матезиус [75], Г. Поутсма [150], Л.С. Бархударов [10], Б.А. Илйиш [52] ва дигарон тасдиқ карда мешавад.

Ҳамзамон олимони Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг [11], ва О. Есперсен [148] гумондоранд, ки шакли мафъули феълӣ дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки агентӣ амал барои хабарӣ додани муҳим нест, ё номаълум аст ва ё мубтадои мафъул ремаи гуфторро ташкил медиҳад. Мисол: Thus, foundations had been laid for everyone of the twenty republics of Central and South America [184, с. 38]. Аз чор тараф ҷидоҳои маълумат ва ғазабомез шунда мешуд [160, с. 66].

Ин ду нуқтаи назар ба ҳам мухолиф аз ҷиҳати нақши коммуникативӣ пурракунандаи агентӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба тавзеҳ додан ниёз дорад. Т.А. Кузнечик [65,17] ҳисоб кардааст, ки аз 100 ҳолат дар 63 маврид пуркунандаи агентӣ бо пешванди “by” вазифаи рематикӣ дорад. Ин масъала дар асарҳои В.Е. Шевякова [132, с. 143] дар асоси маводи забони англисӣ таҳлил карда шудааст. Вай қўшиш кардааст, ки баъзе омилҳо ва сабабҳои

хусусияти рематикӣ/ғайрирематикӣ пуркунандаи агентиро дар забони англисӣ муайян намояд.

Дар поён шакли мафъули феъл бо пуркунандаи агентӣ ва бе он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, хосиятҳои алломорфӣ ва изоморфии ин падидаи грамматикӣ дар забонҳои муқоисавӣ ошкор карда мешавад.

Аз таҳлили маводи фактологӣ бармеояд, ки дараҷаи истифодаи шакли мафъули феълӣ бо пуркунандаи агентӣ дар забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ баландтар аст. Ин аз имконияти истифодаи шакли мафъул ба ҳама гуна феълҳое, ки пуркунандаҳои ҳам бавосита ва ҳам бевосита қабул карда метавонанд вобастагӣ дорад. Дар забони тоҷикӣ бошад, шакли мафъули феъл танҳо бо феълҳои гузаранда ифода ёфта метавонанд. Мисол: We were waited on, for the first time, by slaves [175a, с. 118]. = Моро бори аввал зангиён интизор шуданд. I was accompanied to this by two gentlemen officially connected with its management [175a, с. 104]. = Маро ба ин маҳбас ду ҷавонмарде, ки расман ба садорати он муносибат доштанд, роҳбаладӣ мекарданд. Laws of Spanish America were drafted in Spain by the Council of the Indies [184, с. 38]. = Қонунҳои Амрикои испанӣ дар Испания аз тарафи Шурои ҳиндуён ба лоиҳа дароварда мешуд.

Дар ин се мисол аз забони англисӣ пуркунандаҳои агентӣ ба назар мерасанд (by two gentlemen, by slaves, by the Council of the Indies). Дар тарҷумаи тоҷикӣ ин се ҷумла бошад, танҳо яктояш пуркунандаи агентӣ дорад “аз тарафи Шурои ҳиндуён”, лекин дутои дигар бо феъл-хабарҳои “роҳбаладӣ мекарданд” ва “интизор шуданд” дар шакли мафъул истифода бурда шудаанд, ки пуркунандаи агентиро талаб намеkunанд.

Аз таҳлили маводи забони англисӣ бармеояд, ки пуркунандаи агентӣ дар бисёр ҳолатҳо вазифаи рематикиро ба иҷро мерасонад, ки мисолҳои наватӣ шояди ин мебошанд: 1) It (the play) is singularly well conducted by Mr. Mitchell, a comic actor [175a, с. 99]. = Он (намоишнома) танҳо аз тарафи

чаноби Митчел, хунарпешаи мазҳакавӣ, хуб ба сахна гузошта мешавад. Ё ин ки: Онро (намоишномаро) танҳо хунарпешаи мазҳакавӣ, чаноби Митчел хуб ба сахна мегузорад. 2) The Magazine was formed by the wealthier members of the Company (184, с. 52). = Маҷалла аз ҷониби аъзоёни доротари ширкат ба роҳ монда шуд. Ё ин ки: Маҷалларо аъзоёни доротари ширкат ба роҳ монданд. 3) They were painted by Colonel Trumbull (175, с. 12). = Онҳо (хучраҳо) аз тарафи полковник Трумбулл оро дода шуданд. Ё ин ки: Онҳоро (хучрахоро) полковник Трумбулл оро дод.

Дар ҷумлаи якум пуркунандаи агентӣ “by Mr. Mitchell” ремаи гуфторро ташкил медиҳад. Ҷумлаи мазкур ба саволи “Кӣ спектакро хуб ба сахна гузоштааст?” ҷавоб медиҳад. Агенси амал (Mr. Mitchell)-ро метавон чун мубтадо тарҷума кард. Дар ин ҳолат шакли мафъул ба шакли фоил мубаддал мегардад ва ҷумла сохтори зеринро касб менамояд: Mr. Mitchell, a comic actor, conducts it (the play) singularly well. Дар ин намуна агенс “Mr. Mitchell” вазифаи тематикиро иҷро менамояд. Ин аз он бармеояд, ки шакли мафъули англисӣ дар ин ҷо маҳз барои ба пуркунандаи рематикӣ табдил додани мубтадои тематикӣ истифода шудааст. Дар натиҷа агенс-мубтадо ба пурракунандаи агентӣ табдил меёбад, ки вазифаи рематикӣ дорад.

Барои амалӣ намудани чунин ҳадаф дар забони тоҷикӣ як қатор воситаҳо ба назар мерасанд, ки ду гунаи тарҷумаи тоҷикии ҷумлаҳои дар боло зикргардидаи англисӣ аз он шаҳодат медиҳад. Дар гунаи якуми тарҷума, мисли забони англисӣ, агенс ҳамчун пуркунандаи агентӣ (аз тарафи чаноби Митчелл) амал мекунад ва феъл-хабар дар шакли самти мафъули феъл мебошад. Дар варианти дуюми тарҷума феъл дар шакли фоил буда, мубтадои сохтори фаъл ба пуркунандаи бевосита ва пуркунандаи агентӣ ба мубтадо, ки на дар аввали ҷумла, балки дар мобайн ҷой гирифтааст, табдил ёфтааст.

Меъёрҳои забони тоҷикӣ, чун қоида, талаб мекунанд, ки мубтадо дар аввали ҷумла гузошта шавад. Дар ин маврид мубтадо задаи мантикӣ мегирад ва вазифаи рематикӣ дорад. Метавонист, ки ин мубтадорро мутобиқи норми

забони тоҷикӣ дар аввали ҷумла гузошт: Хунаrpешаи мазҳакавӣ, ҷаноби Митчелл онро басо хуб ба сахна мегузорад. Дар ин ҳолат мубтадо вазифаи тематикиро ифода мекунад, ки гунаи забони англисӣ баробарқимат аст: Mr. Mitchell, a comic actor, conducts it singularly well.

Дар ҷумлаҳои дуҷум ва сеҷум маҳз ҳамин манзара мушоҳида мешавад. Пуркунандаҳои агентӣ by the wealthier members” ва “by Colonel Trumbull” бо феъл-хабар дар шакли мафъул ремаро ташкил медиҳанд. Вақте ки онҳо ба мавқеи мубтадо интиқол дода мешаванд, онҳо ба темаи гуфтор мубаддал мегарданд. Ин ҷумлаҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ду роҳ тарҷума карда мешаванд. Дар гунаи якум, мисли забони англисӣ пуркунандаҳои агентӣ “аз тарафи аъзоёни доротар” ва “аз тарафи полковник Трумбулл” ремаи ин ҷумлаҳо ба ҳисоб мераванд. Пуркунандаҳои мазкурро метавон ба ҷойи аввал кӯчонд, ки дар ин вақт онҳо мубтадои ҷумларо ташкил карда, ҷанбаи тематикӣ доштани мубтадоро қайд мекунад.

Барои он ки ин мубтадоҳо вазифаи рематикиро иҷро кунанд, онҳоро бояд ба охири ҷумла наздиктар, яъне пеш аз хабар кӯчонд. Дар ин вақт феъл-хабарҳо дар шакли фоил истифода бурда мешаванд ва мубтадои мафъул ба пуркунандаи фоил табдил меёбанд (хучраҳоро, маҷаллаҳоро).

Дар асоси ин мисолҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки истифодаи шакли мафъул бо зарурати ба пуркунандаи рематикӣ табдил додани мубтадои тематикӣ алоқаманд аст. Маводи забонӣ нишон медиҳад, ки ҳам пуркунандаи агентӣ ва ҳам мубтадои ғайриагентӣ метавонанд ремаи гуфтор гарданд: And a further check on autocracy was established by a body of laws [184, с. 97]. – Барои ситамгарӣ аз тарафи идораи ҳифзи ҳуқуқ назорати минбаъда муқаррар шуда буд.

Дар ин ҷумла ҳам мубтадо “check” ва ҳам пуркунанда “by a body of laws” вазифаи рематикиро адо мекунанд ва феъл-хабар (was established) дар шакли мафъул қарор мегирад. Дар ҳолати табдил додани шакли мафъул ба фоил вазъият бетағйир мемонад, яъне ҳам мубтадо ва ҳам пуркунанда ремаи

гуфтор боқӣ мемонанд: And a body of laws established a further check on autocracy – Идораи ҳифзи ҳуқуқ барои ситамгарӣ назорати минбаъда муқаррар карда буд. Б.М. Лейкина дар мақолаи худ 9 ҷуфт ҷумлаҳоро овардааст, ки дар онҳо ҳам шакли фоил ва ҳам мафъул истифода бурда шудааст. Дар ҳамаи ин ҷумлаҳо мубтадо ба сифати рема баромад кардааст. Ё менависад: “Дар ҳар як ҷуфти ҷумлаҳои дар зер овардашуда схемаи муайяни сохтори ҷумла дар гунаи шаклҳои фоил (а) ва мафъул (р) амалӣ мегардад” [72, с. 129]. (12a) Mrs. Smith has invited me (not her husband); (12p) John was awarded the prize (not Peter). (13a) In the same year appeared the second and the third editions of the novel; (13p) In Fig. 5 is graphically shown the deep structure of (32). (14a) There does not seem to be any fundamental difference between the two theories; (14p) There was brought into being a new and important factor. (15a) A girl entered the room; (15p) A separation of the two fractions can thus be easily effected. (16a) Any inverted sentence can do as an example; (16p) No explanation of the disparity was suggested. (17a) Even James could do nothing; (17p) Even James was not to be relied upon. (18a) It was Ann who made the discovery; (18p) It is you, idealists, who are taken advantage of. (19a) Five cases are on record of complete recovery of such patients; (19p) Two methods are presented whereby state transformation problems can be solved. (20a) Moving around the sun are the planets; (20p) Scrupulously are also studied all the problems of method.

Дар натиҷа онҳо ба хулоса меоянд, ки дар ҳамаи мисолҳои ин гурӯҳ мубтадо, новобаста аз шакли фоилӣ ва мафъулии феъл-хабар бо маънои манфии ҳосияти “тематикӣ” тавсиф гардида, ҳамчун рема амал мекунад [72, с. 130].

Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки вазифаи асосии мафъул табдили мубтадои тематикӣ ба пурқунандаи агентивии рематикӣ нест. Дар бораи ин ҳодисаҳои бешумори партофта шудани агенс дар ҷараёни нутқ гувоҳӣ медиҳад. Аз рӯйи ҳисоби махсуси О. Есперсен [47, с. 164] аз 70 то 94 % ҷумлаҳо бо феъл-хабар дар шакли мафъул, ки аз тарафи муаллифони гуногуни англисзабон истифода

бурда шудааст, агенс надоранд, яъне ичрокунандаи амал, ки бо шакли мафъул ифода ёфтааст, партофта мешавад. Ў номгӯи ҳолатҳои коммуникативӣ ва омилҳои контекстуалиро, ки истифодаи шакли мафъулро тавсиф мекунанд, медиҳад. Ў аҳамияти коммуникативии интихоби ин ё он шакли самти феълиро нишон медиҳад. Бинобар ин, дар тавсифи категорияи тарзи феълӣ андешаи О.Есперсен ниҳоят пуарарзиш аст, зеро ақидаи ӯ мантиқан ба инобат гирифтани шароити коммуникативие, ки интихоби ин ё он иштирокчии вазъияти тасвиршударо ба сифати мубтадои ҷумла талаб намуда, шакли фоил ва мафъули феъл-хабарро муайян мекунад. Ин ақидаи О.Есперсенро метавон бо мисолҳои зерин тасдиқ намуд: 1) She was taken into June's bedroom to put on her dress (175a, 118) = Ўро ба хонаи хоби Ҷун бурданд, то куртаашро пӯшад. 2) He was conducted to the prison and shut in one of the cells (175a,115) = Ўро ба маҳбас бурданд ва дар яке аз камераҳо маҳкам карданд. 3) Your letter was forwarded to me [178, с. 31] = Мактубат ба ман дастрас карда шуд. Ё худ: Мактуби туро ба ман доданд. 4) I was brought up to be just like him (185,90) = Маро чунин тарбия карданд, то мисли худи ӯ шавам.

Дар ҳамаи ин ҷумлаҳо ичрокунандаҳои амал зикр нашудаанд, зеро онҳо ба ҳолатҳои тасвиршуда дахл надоранд. Тарҷумаҳои тоҷикӣ на танҳо агенс, балки мубтадо низ надоранд. Ҷумлаҳои дутаркибаи англисӣ (ба истиснои мисоли сеюм) ба забони тоҷикӣ бо ҷумлаҳои номуайяншахс тарҷума мешаванд.

Дар забони англисӣ ҷумлаҳои низ во меҳӯранд, ки феъл-хабарашон дар шакли мафъул қарор доранд ва пуркунандаи агентивӣ вазифаи тематикӣ дорад. В.Е. Шевякова дуруст қайд менамояд: “Бо вучуди шумораи зиёди мисолҳои боварибахш оид ба рема шудани пуркунанда бо “by” ба назар расанд ҳам, аз чараёни мутолиаи матнҳои илмию бадеӣ ва идомаи таҳқиқи масъалаи мавриди баррасӣ маълум гардид, ки пурракунандаи агентивӣ бо “by” метавонад вазифаи ремаро иҷро накунад” [133, с. 280]. Мисол: It is

necessary for the students of phonetics to have some background of the history of the English language. The following facts should be mastered by the student [J. Kenyon, 281]. Дар ҷумлаи мазкур на пуркунандаи агентивӣ “by the student”, балки мубтадои мафъул “the following facts” ба сифати рема омадааст, зеро талаба дар ҷумлаи пештара мавриди муҳокима қарор гирифта буд ва мутаносибан ин ибораи пешояндӣ ремаи гуфтор ба ҳисоб намеравад. Инчунин пуркунандаи агентивӣ бо пешоянди “by” низ дар ҷумлаи саволии навбатӣ рема шуда наметавонад: What games are played by children in your country? Дар ин ҷо рема “what games” ба шумор меравад ва қисми боқимондаи ҷумла вазифаи тематикиро адо менамояд.

Р. Якобс [146, с. 170] дуруст қайд менамояд, ки дар баъзе мавридҳо шакли мафъул на барои аз аҳаммият берун будани агенс истифода мешавад, балки баръакс, барои он ки агенс ахбороти наvero ифода мекунад, ки хонанда ба он ниёз дорад ва меҳодад дар бораи он донад. Вақте ки далели агентивӣ ахбори нав аст, шакли мафъул мавқеи ниҳоии худро барои пур кардани сохтор бо пешоянди “by” мекушояд.

Мутаносибан, истифодаи пуркунандаи агентивӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба сифати ҷузъи рематикӣ гуфтор аз нияти гӯянда барои таъкиди он ё зарурати пурсиш дар бораи иҷрокунандаи амале, ки бо шакли мафъул ифода шудааст, вобаста мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки вазифаи асосии мафъул на таъкид кардани хусусияти рематикӣ агенсӣ ҷумла, ки ба пурракунандаи агентивӣ табдил ёфтааст, балки ҷалби таваҷҷуҳи шунаванда (хонанда) ба он аст, ки дар натиҷаи ягон таъсири амали беруна ба кадом ҳолат афтодани пасиенс мебошад. Ба ибораи дигар, дар шакли мафъул муҳим на таъкиди иҷрокунандаи амал, балки нишон додани натиҷаи амале, ки аз ҷониби касе содир шудааст ва ҳолати муайянеро касб менамояд, мебошад. Ба ин дар забони тоҷикӣ ба ҷойи ҷумлаи дутаркиба бо мубтадои мафъул бештар истифода шудани ҷумлаҳои номуайяншахс шаҳодат медиҳад. Дар ин гуна

ҷумлаҳо пасиенс ва амале, ки нисбати ӯ анҷом дода мешавад, зикр мешавад, ки ҳолати динамикии ин предметро ифода мекунад.

Хулосаи боби дуюм

Категорияи феъл дар забонҳои муқоисашаванда дар асоси муқобил гузоштани шаклҳои самти мафъул ба шакли самти фоил ба вучуд меояд. Нишондиҳандаи ин категория шакли мафъул маҳсуб ёфта, дар ҳар ду забон ба таври аналитикӣ сохта мешавад: to be + сифати феълии II дар забони англисӣ ва сифати феълии қабليات дар забони тоҷикӣ. Шакли фоил, асосан, ба таври синтетикӣ созон меёбад, аммо дар граммемаҳои мураккаби намудӣ-замонӣ он метавонад аналитикӣ бошад.

Дар забони англисӣ се навъи сохтори мафъули ва дар забони тоҷикӣ ду навъи онро фарқ кардан лозим аст. Дар забони англисӣ қолабҳои мафъули якъзогӣ, дуъзогӣ ва сеъзогӣ ба назар мерасанд, ки бо мавҷудияти шакли мафъул на танҳо феълҳои гузарандаи бавосита, балки бо феълҳои бавоситаи монда ҳам алоқаи зич дорад. Дар забони тоҷикӣ мавҷуд набудани мафъули сеъзогӣ ба имконнопазирии корбурди шакли мафъул бо феълҳои гузарандаи бавосита вобаста аст. Ҳангоми мафъули якъзогӣ пуркунандаи бевоситаи мафъул мавқеи мубтадоро ишғол намуда, феъл-хабар пуркунандаи худро надорад. Дар мафъули дуъзогӣ, ба ғайр аз мубтадо-объект, пуркунандаи бавосита ё агентивӣ вучуд дорад. Ин ду намуди самти мафъул дар ҳар ду забон мавҷуданд. Мафъули сеъзогӣ дорои мубтадо, пуркунандаи бавосита ё бевосита ва пуркунандаи агентивӣ мебошад, ки танҳо ба забони англисӣ хос аст.

Маънои асосии категорияи тарз хусусияти равона шудани амал мебошад. Ҳангоми самти фоил, амал аз мубтадо бармеояд ва ба пуркунандаи бавосита ё бевосита ё ба ҳар ду нигаронида мешавад. Дар ин ҳолат, суҳан дар бораи амали марказгурез меравад. Самти фоил назар ба мафъул маънои васеътар дорад. Дар баробари маънои асосии дар боло зикршуда самти фоил маънои медиалӣ, нафсӣ ва мутақобиларо ифода карда метавонад. Ҳангоми

самти мафъул амал ба мубтадое равона карда мешавад, ки он ё объекти бевосита (дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) ё бавосита (дар забони англисӣ) - ро ифода мекунад. Чунин амал хусусияти марказшитоӣ дорад. Дар ҷумла иҷрокунандаи амал метавонад ё зикр шавад ва ё партофта шавад, ки аз бори коммуникативӣ ва баъзе омилҳои дигар вобаста аст.

Ду навъи самти мафъулро бояд фарқ кард: статикӣ ва динамикӣ. Навъи якуми мафъул ҳолати мубтадоро ифода менамояд ва навъи дуюми он ба натиҷа ё натиҷаи амал, ки аз берун ба мубтадо равона карда шудааст, ишора мекунад. Ҳангоми мафъули статикӣ ҳолати денотатии мубтадо дар назар дошта мешавад ва дар мафъули динамикӣ натиҷаи амале, ки аз боло мубтадо ба амал омадааст, таъкид мегардад.

Дар забонҳои муқоисашаванда шаклҳои омонимии феъл ба назар мерасанд. Дар як маврид шакли “to be + participle I” дар забони англисӣ ва “сифати феълии қабليات + “шудан” ба вазифаи таркибии номӣ амал мекунад. Дар ин ҳол “to be” ва “будан” вазифаи феъл-бандакро бар дӯш дорад. Дар мавриди дигар шаклҳои дар боло овардашуда шакли самти мафъулро ифода намуда, вазифаи нахвии хабарӣ феълии содари иҷро мекунанд. Чунин шаклҳои омонимию дар асоси маънои феъл ва баъзе омилҳои нахвӣ фарқ кардан мумкин аст.

Самти мафъули забонҳои муқоисашаванда вазифаҳои худро дорад, ки яке аз муҳимтарини онҳо иштирок дар таҷзияи актуалии ҷумла ба шумор меояд. Илова бар ин, самти мафъул вазифаи пайвастуниро дар сатҳи ибора, ҷумла ва гуфтор дорад. Ба самти мафъул инчунин вазифаи услубӣ хос аст.

Шакли мафъули забонҳои муқоисашаванда дорои шаклҳои гуногуни замонию намудии феъл мебошанд, аммо шумораи онҳо назар ба шаклҳои мафъул камтаранд. Дар забони англисӣ дар шакли фоил онҳо дар доираи сифаи хабарӣ фарқ карда мешаванд. Инҳо 16 шакли замонию намудии феъланд, ки ба шаклҳои гурӯҳи “Indefinite”, “Continuous”, “Perfect” ва “Perfect Continuous” ҷудо мешаванд. Бояд қайд кард, ки аз 16 шакли

зикршуда истифодаи танҳо 10- тои онҳо: шаклҳои “Indefinite”, 4 шакли гурӯҳи “Perfect” ва 2 шакли гурӯҳи “Continuous” (“Present Continuous” ва “Past Continuous”) дар шакли мафъул имконпазир аст. Истифода нашудани шакли мафъули феъл дар шакли “Perfect Continuous” ва ду шакли “Continuous” яқинан бо он алоқаманд аст, ки ҳангоми самти мафъул натиҷа ва анҷоми амали нисбат ба мубтадо нигаронидашуда ба инобат гирифта мешавад. Шаклҳои “Perfect Continuous”, “Future continuous”, “Future-in-the Past-Continuous”, ки мафҳуми натиҷаи амалро надоранд, амали ояндаи давомдорро ифода мекунанд.

Ҳашт намуди шаклҳои замонию намудии феъл дар забони тоҷикӣ дар সিғаи хабарӣ дорои шакли мафъуланд: ҳозира-оянда, ҳозираи давомдор, гузаштаи одӣ, гузаштаи нақлӣ, гузаштаи ҳикоягӣ, гузаштаи дур, гузаштаи дури давомдор, ояндаи китобатӣ.

Шаклҳои мафъулӣ дар забонҳои муқоисашаванда метавонанд аз ду то панҷ чузъи маънодор иборат бошанд, ки ҳар яки онҳо вазифаи муайяни грамматикӣ доранд. Маънои грамматикии худии пасив дар забони англисӣ бо морфемаи номуттасили “be...-en” ва дар забони тоҷикӣ бо морфемаи сифати феълии қабلياتи «-а+шудан» ифода ёфта, феъли ёридиҳанда дар ҳар ду забон тасриф мегардад.

Самти мафъул дар ҳар ду забон вазифаи коммуникативии худро дорад. Яке аз онҳо акцентуатсияи иҷрокунандаи амал мебошад, ки бо пуркунандаи агентивӣ ифода шудааст ва он дар забони англисӣ бо якҷояшавии пешоянди “by” ва калимаи субстантивӣ баён мегардад; дар забони тоҷикӣ чунин пуркунанда бо ёрии пешоянди «аз тарафи» ва калимаи субстантивӣ ифода карда мешавад. Чунин пуркунандаро дар ҳар ду забон хориҷ кардан мумкин аст, зеро бо сабабҳои муайян он номуҳим боқӣ мемонад. Баъзан ҳатто бо мавҷудияти чунин пуркунанда дар таркиби ҷумла он ба таркиби тема дохил мегардад. Ин вақте рух медиҳад, агар агенси мазкур дар матни қаблӣ муҳокима карда шуда бошад.

Мубтадои мафъул, ки объекти амалро ифода мекунад, дар аксари мавридҳо вазифаи тематикиро бар дӯш мегирад, вале баъзан ба таркиби ремаи ҷумла дохил мешавад. Ин вақте рух медиҳад, ки бо чунин мубтадо дар забони англисӣ артикли номуайяни “а, an” мавҷуд бошад. Дар забони тоҷикӣ он дар ду ҳолат вазифаи ремаро иҷро мекунад: 1) вақте ки бо мубтадои мафъул артиклоиди “як” ё артиклоиди “-е” ба истифода меравад; 2) ҳангоми аз аввали ҷумла ба мавқеи пеш аз хабар гузаштани мубтадо.

Вазифаи асосии коммуникативии мафъул аз ҷалб кардани таваҷҷуҳи шунаванда (хонанда) ба он, ки дар кадом мавқеъ ё ҳолат қарор доштани патсиенс-мубтадо дар натиҷаи амали аз берун ба ӯ анҷом додашуда иборат мебошад. Ин, асосан, ҳангоми аз таркиби ҷумла хориҷ карда шудани пурракунандаи агентивӣ ба амал меояд. Чунин вазифаро ҷумлаҳои номуайян-шахсӣ иҷро мекунанд. Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ қолабҳои мафъулии забони англисӣ аксар вақт бо истифода аз чунин ҷумлаҳо тарҷума мешаванд. Нақши рематикӣ мафъулро дар забони тоҷикӣ тағйири тартиби калимаҳо низ ба уҳда мегиранд.

БОБИ III. ТАЗОДИ ТАРЗ ДАР СИСТЕМАИ ШАКЛҲОИ ҒАЙРИТАСРИФИИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Маълумоти умумӣ оид ба вербалияҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва масъалаи категорияи тарз дар онҳо

Феълҳои забонҳои муқоисашаванда дорои шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣ мебошанд. Шаклҳои тасрифии феъл ба мансубияти амал ё ҳолат ба яке аз се шахс ва ба яке аз ду шумораҳо ишора мекунанд, яъне онҳо аз рӯйи шакл бо мубтадои ҷумла мувофиқат мекунанд. Шаклҳои ғайритасрифии феъл бошанд, чунин имкониятро надоранд, яъне онҳо дар таркиби ҷумла аз рӯйи шахс ва шумора тағйир намеёбанд. Муқоиса кунед:

Ба сафҳаи осмон нигаред. Мо ба осмон нигаристем. Ҳеҷ чонзода дар болои Каъба чуръат карда, бол намеафшонад. Ман рӯй ба дигар сӯй тофта, худро ба нофаҳмӣ андохтам [160, с. 200-201]. I am feeling better. You are looking better. She is not terribly interested in it [173, с. 114].

Дар мисолҳои забони тоҷикии боло вобаста ба мансубияти хосияти предикативӣ ба ин ё он шахс (шахсҳо) феъл-хабарҳо морфемаҳои мувофиқи шахс ва шумора қабул кардаанд, яъне онҳо тасриф шудаанд. Дар мисолҳои англисӣ феъли “to be” ҳамчун ҷузъи тасрифшавандаи хабари ин ҷумлаҳо шакли худро вобаста ба шакли мубтадо дигар мекунад. Чунин граммемаҳоро шаклҳои шахс ва шумораи феъл меноманд.

Дар мисолҳои наvbатӣ феълҳои “нишаста”, “гузашта”, “нагузашта” шакли худро иваз намекунанд:

1. Дар пештоқи тиреза нишаста, ба мардуми тангкӯча назора мекунам [160, с. 251].
2. Фурсате нагузашта, Исрофил пас омад [160, с. 228].
3. Аз кӯчаҳои нимҳолӣ гузашта, ба сӯйи Маккаи муқаррама меравем [160, с. 244].

Дар мисоли якум амали “нишаста” ба шахси якуми шумораи танҳо, мутааллиқ аст, вале дар он нишондиҳандаи шахсу шумора мавҷуд нест. Дар

ҷумлаи дуом амали “нагузашта” ба шахси сеюми шумораи танҳо ишора менамояд, аммо ин феъл нишондиҳандаҳои ин маънохоро доро нест. Дар мисоли сеюм амали “гузашта” аз тарафи шахси якуми шумораи чамъ иҷро шудааст, аммо феъл морфемаҳои шахс ва шумора надорад. Мансубияти амалро ба ин ё он шахс ва шумора морфемаҳои шахс ва шумораи феъл-хабари ҷумла муайян кардааст.

Акнун ба мисолҳои зерини забони англисӣ таваҷҷуҳ намоед:

- 1) You beg a porter to collect your luggage [175a, 59].
- 2) You will forgive me putting it simply [173, с. 214].
- 3) The doctor listened alert brown eyes staring into his [Ibid, 226].

Дар мисоли якум амали “to collect” ба шахси сеюми шумораи танҳо (a porter) дахл дорад, вале дар он феъл нишондиҳандаи шахсу шумора нест. Дар мисоли дуом калимашакли феъли “putting” ба амале далолат менамояд, ки ба шахси якуми шумораи чамъ ишора мекунад, аммо он нишондиҳандаҳои ин маънохоро молик нест. Ва ниҳоят дар мисоли охириро вожаи “staring” амали ба шахси сеюми шумораи чамъ тааллуқ доштаро ифода кунад ҳам, дар он ягон нишондиҳандаҳои шахс ва шумора дида намешавад. Аз ҳамин сабаб, вожаҳои дорои морфемаи “-ing” ва ҳиссаҳои “to” буда, шаклҳои ғайритасрифӣ феъли англисӣ мебошанд, зеро калимаҳои ин гурӯҳ тасрифнашаванда буда, мансубияти амалро ба ин ё он шахс ва шумора тавассути матн (контекст) муайян мекунанд.

Забони тоҷикӣ дорои се шакли тасрифнашавандаи феъл аст: сифати феълӣ (хонда, хонда истода, мехонда), масдар (хондан), феъли ҳол (давон, гирён ва ғ.). Дар забони англисӣ онҳо чортоанд: масдар (to send), сифати феълии I (sending), герундий (sending), сифати феълии II (sent). Сифати феълии I ва герундий аз рӯйи сохт ба ҳам мувофиқ меоянд, вале аз лиҳози маъно ва наҳв аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Сифати феълии I ҳосиятҳои феъл ва сифатро дорад, аммо дар герундий ҳосиятҳои феъл ва исм мавҷуданд. Масалан:

1. I was vague in the head from lying in the hay [180, с. 155].

2. You saw the rock wall standing down in the clear water [Ibid, 182].

Дар мисоли аввал “lying” герундий аст, зеро он ҳамчун исм бо пешоянди “from” мавриди истифода қарор гирифтааст ва дар мисоли дуюм “standing” сифати феъли ба шумор меояд, зеро ба мисли сифат исми “wall”-ро муайян мекунад.

Масдар, сифати феълии I ва герундӣ забони англисӣ дорои категорияи тарз мебошанд. Чунин категория хоси масдар ва сифати феълии забони тоҷикӣ аст, ки оид ба ин дар фаслҳои минбаъдаи рисола сухан хоҳем кард. Феъли ҳоли забони тоҷикӣ бошад, чунин категория надорад.

Пеш аз таҳлили муқоисавӣ категорияи мазкур дар системаи шаклҳои ғайритасрифӣ феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бояд дараҷаи омӯзиши ин падидаҳо дар маъхазҳои грамматикӣ англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дод.

Дар забоншиносии тоҷик таҳқиқотҳои махсусе, ки ба категорияи тарзи масдар, сифати феъли ва феъли ҳол бахшида шудаанд, вучуд надоранд. Оид ба ин мавзӯ танҳо дар китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ аз грамматикаи забони ҳозираи тоҷик маълумоти мухтасар дода шудааст. Аз ҷумла, дар китоби Д.Тоҷиев, ки китоби дарсӣ барои макотиби олӣ [31] аст дар бобе, ки ба шаклҳои ғайритасрифӣ феъл бахшида шудааст, роҷеъ ба се шакли ғайритасрифӣ феъли забони тоҷикӣ чунин маълумот оварда шудааст:

“Масдар самтҳои фоил ва мафъул дорад” [31, с. 325]. Барои тасдиқи фикраш ӯ се мисол ва барои самти фоил ва ду мисол барои самти мафъул меорад.

Д.Тоҷиев роҷеъ ба категорияи тарзи сифати феъли чунин менависад: “Сифати феъли категорияи тарзи фоилӣ ва тарзи мафъулӣ дорад. Дар тарзи фоилӣ предмет ҳудаш амал мекунад ё амал кардааст” [30, с. 331]. Ду мисол оварда, баъд аз он идома медиҳад: “Дар тарзи мафъулӣ амал ба предмет ҳамчун объект равона мешавад ё равона шудааст”. Шаш ибораеро меорад, ки

дар онҳо шакли мафъули сифати феълӣ вазифаи мафъулро иҷро мекунад [31, с. 331].

Оид ба сифати феълии замони ҳозира ӯ зимнан чунин менависад: “Сифати феълии замони ҳозира асосан сифати феълии тарзи фоилист. Агар ба таркиби он сифати феълии замони ҳозираи феъли ёридиҳандаи «шудан» дохил шавад, тарзи мафъулиро ифода карда метавонад» [31, с. 333].

Дар саҳифаҳои 335-336 ӯ менависад: “Сифати феълии замони гузашта ҳам тарзи фоилӣ ва ҳам мафъулиро ифода карда метавонад. Дар ифодаи тарзи мафъулӣ чунин сифатҳои феълӣ бештар бо бандакҷонишинҳои шахсӣ - соҳибӣ меоянд: китоби хондагиат, мактуби навиштагиат, либоси пӯшидаат ва монанди инҳо. Ғайр аз он, тарзи мафъулии сифатҳои феълии гузарандаи замони гузашта шакли махсус дошта, бо ҳамроҳ кардани феъли ёридиҳандаи “шудан” (дар шакли сифати феълӣ) ифода мегардад” [31, 335-336]. Барои тасдиқи фикр се мисол оварда шудааст. Сипас, ӯ дар шакли эзоҳ чунин андешаронӣ мекунад: “Аммо дар таркиби сифатҳои феълӣ “шудан” тарзи фоилиро ҳам ифода мекунад, ки ин дар таркиби ҷумла зоҳир мегардад” [31, с. 336]. Ў як мисол меорад, ки дар он “шудагӣ” на ба сифати нишондиҳандаи мафъул, балки ба сифати феъли ёридиҳанда, ки барои сохтани замони пеш аз гузашта (преждепрошедший) хизмат мекунад.

Вобаста ба категорияи тарзи сифати феълии замони ҳозира-оянда ӯ қайд мекунад, ки “Сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда ҳам тарзи фоилӣ ва ҳам мафъулиро ифода менамоянд” [31, с. 338]. Минбаъд андешарониро давом дода менависад: “Дар ифодаи тарзи мафъулӣ сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда ҳам бештар бо бандакҷонишинҳои шахсӣ - соҳибӣ меоянд: кори мекардагиатон. Сипас идома медиҳад: “Барои ифодаи тарзи мафъули сифати феълии замони ҳозира-оянда феъли гузаранда шакли хоси дигаре низ мавҷуд аст. Агар ба таркиби чунин сифатҳои феълӣ феъли ёридиҳандаи “шудан” (дар шакли сифати феълӣ) дохил шуда бошад, тарзи мафъулӣ ифода мегардад: хишти имрӯз рехта мешуда” [31, с. 338].

Д. Тоҷиев вазифаи сифати феълии замони ҳозираи давомдорро қайд намуда, менависад, ки сифати феълии замони ҳозираи давомдор тарзҳои фоил ва мафъулро ифода мекунад [31, с. 339]. Ё ба ин ду тарзи феълӣ дутогӣ мисол оварда, қайд мекунад, ки чунин тарзи феълӣ аксар вақт бо ҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ истифода мешаванд. Ғайр аз ин, ба таркиби чунин сифатҳои феълӣ феъли ёридохандаи “шудан” дохил шуда метавонанд: Садои бо рез навохта шудаистода [31, с. 340].

Д. Тоҷиев роҷеъ ба сифати феълии замони оянда менависад, ки ин сифати феълӣ тарзи ҳам фоилӣ ва ҳам мафъулиро ифода мекунад. Шакли тарзи мафъулӣ бо ёрии феъли ёридохандаи “шудан” сохта мешавад [31, с. 342].

Тамоми маълумот дар бораи категорияи тарзи шаклҳои ғайритасрифии феъли тоҷикӣ ҳамин аст. Боз як маълумоти дигар дар китоби “Асосҳои забоншиносии эронӣ. Забонҳои нави эронӣ” дода шудааст [84]: “Ин сифатҳои феълӣ (хонда, кардагӣ, мекардагӣ, карда истодагӣ) аз мансубияти самтии худ фориғ буда, вобаста ба матн метавонанд ҳам дар маънои фоил ва ҳам дар маънои мафъул мавриди истифода қарор гиранд: мактуби дина навиштагӣ, духтари мактуб навиштагӣ. Дар ҳолати зарурияти таъкиди амали ғайрифаъол ба воситаи феъли ёридохандаи “шудан” шаклҳои мафъулиии онҳо созмон меёбанд: карда шудагӣ, карда мешудагӣ” [84, с. 191].

Дигар маълумот оид ба шаклҳои самт дар системаи шаклҳои ғайритасрифии феъли забони тоҷикӣ дарёфт накардем, ки ин ба таҳқиқи махсус ниёз доштани мавзӯи мазкурро далолат мекунад.

Дар мавриди забоншиносии англис бошад, бо вучуди зиёд будани асарҳо роҷеъ ба масоили категорияи тарз дар ин забон, яке аз ҷиҳатҳои камтар омӯхташуда масъалаи тазоди самтӣ дар системаи шаклҳои ғайритасрифии феъли забони англисӣ маҳсуб меёбад.

Дар дастурҳои таълимӣ оид ба грамматикаи забони англисӣ одатан мавҷудияти категорияи намуд, нисбияти замонӣ ва самт дар масдар қайд

карда шуда, якчанд мисолҳо оварда мешаванд. Ҳангоми баррасии герундий ва сифати феълии I гуфта мешавад, ки онҳо категорияи тарз ва категорияи нисбияти замони доранд. Ин категорияҳо бо мисолҳо тасвир шудаанд. Аз ҷумла, дар грамматикаи маъруфи муаллифон М.А. Ганшина ва Н.М. Васелевская оид ба категорияи тарзи вербалияҳо чунин омадааст: Масдари феълҳои гузаранда тафрикаи самтӣ доранд. Сипас, парадигмаи ин категория нишон дода шуда, барои шаклҳои фоил ва мафъул дутогӣ мисол оварда шудааст. Баъдан тавассути се ҷумла қайд мегардад, ки дар ибтидо масдар дорои танҳо шакли фоил буда, шакли мафъули он дертар пайдо шудааст [142, с. 251-252].

Вобаста ба сифати феълии I навишта шудааст, ки сифати феълии феълҳои гузаранда дорои шаклҳои фоил ва мафъул мебошанд, пас аз тасвири парадигмаи категорияи мазкур, дутогӣ мисол барои шаклҳои фоил ва мафъули ин шакли тасрифнашаванда оварда шудааст [142, с. 281-282].

Дар шарҳи герундий низ гуфтаҳои боло такрор меёбанд [142, 269-270]. Забоншиносон Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг [11, с. 219] дар китоби худ “Грамматикаи забони англисӣ” ҷадвалеро овардаанд, ки дар он шаклҳои категорияҳои грамматикӣ масдар, герундий ва сифати феълии I-и феъли “to write- навиштан” тасвир гардидааст. Дар саҳифаҳои минбаъдаи ин китоб ба категорияҳои самт ва нисбияти замони масдар мисолҳо оварда шудаанд. Ҳангоми шарҳи категорияи тарзи герундий [11, с. 224] ва сифати феълӣ [11, с. 228] таҳлил ҳамин тариқ сураат мегирад.

Дар маъхазҳои назариявии грамматикаи забони англисӣ низ оид ба хусусиятҳои шаклҳои тарзи феълӣ дар системаи вербалияҳо сухан намеравад. Аз ҷумла, дар китоби дарсии Б.А. Илйиш [145] дар бораи ин категорияи грамматикӣ дар системаи шаклҳои ғайритасрифӣ феъл чунин омадааст: Ба мисли шаклҳои тасрифӣ феъл дар вербалияҳо байни шакли фоил ва мафъул тафриқа гузошта мешавад, ки аз тазодҳои поён аён мегардад:

(to) read – (to) be read;

(to) have read – (to) have been read;

Reading – being read;

Having read – having been read.

Самтҳои нафсӣ, муштарак ва миёнаро бошад, метавон чун шаклҳои тасрифии феъл таҳлил намуд. Бинобар ин, агар мавҷудияти ин самтҳоро дар шаклҳои тасрифии феъл рад кунем, пас мо бояд қорбурди онҳоро дар системаи шаклҳои ғайритасрифии феъл низ инкор намоем [145, с. 132].

Биёед ба китоби дигари машҳур оид ба грамматикаи назариявии забони англисӣ барои донишҷӯёни макотиби оӣ, ки онро профессор М.Я. Блох таълиф кардааст рӯй меоварем [139]. Вобаста ба масдар навишта шудааст, ки масдари феълҳои объектӣ дорои категорияи тарз буда, ҳашт шаклро дар бар мегирад: шакли фоили номуайян, шакли фоили давомдор, шакли фоили мутлақ, шакли фоили мутлақи давомдор, ки ба онҳо муқобил гузошта мешаванд: шакли мафъули номуайян, шакли мафъули давомдор, шакли мафъули мутлақ, шакли мафъули мутлақи давомдор. Пас аз ин, парадигмаи категорияи мазкури масдар оварда шудааст [139, с. 108].

Ба фикри мо, М.Я. Блох, ҳангоми дар масдари феълҳои объектӣ нишон додани шаклҳои мафъулӣ дар ҳама шакли давомдор ва шаклҳои мутлақи давомдори забони англисӣ иштибоҳ мекунад. Аз ҷумла, шаклҳои ба сифати мисол овардаи ӯ ба мисли “to be being taken” ва “to have been being taken” дар забони англисӣ умуман истифода намешаванд, агар дар баъзе матнҳои услубӣ дучор наоянд, на дар маъхазҳои грамматикӣ ва на дар адабиёти бадеӣ мо чунин шаклҳои масдарро дучор наомадаем. Мо истисно намекунем, ки чунин шаклҳо ба М.Я. Блох во хӯрда бошанд.

Роҷеъ ба герундий менависад, ки он дорои чунин шаклҳо аст: шакли одии фоил, шакли перфектии фоил, шакли одии мафъул, шакли перфектии мафъул ва сипас парадигмаи самти феъли “to take”-ро дар шакли герундий нишон медиҳад.

Оид ба сифати феълии 1 бошад, МЯ. Блох танҳо қайд мекунад, ки ин шакли тасрифнашавандаи феъл дорои категорияи тарз аст [139, с. 111], аммо на парадигмаи он ва на мисолҳо оварда мешаванд.

Вобаста ба категорияи тарз дар шаклҳои ғайритасрифии феъли забони англисӣ мо танҳо як таҳқиқи диссертатсионии Н.И. Пушинаро медонем [92], ки мавсуф мубрамияти кори худро бо набудани тадқиқоти махсус оид ба категорияи тарзи шаклҳои ғайритасрифии феъл алоқаманд мекунад ва ин тавсифи пурраи хусусиятҳои категорияи мазкурро дар забони англисӣ имконнопазир менамояд [92, с. 3]. Аммо, ба назари мо, ӯ дар оғози асари илмии худ ба иштибоҳ роҳ дода, мегӯяд, ки «қолабҳои мафъулии шаклҳои ғайритасрифии феъл ба қатори қолабҳои дериватсионӣ, ки бо тазодҳои аниқӣ маънодор алоқаманданд, дохил мешаванд» [92, с. 5].

Ин нуқтаи назари Н.И. Пушинаро дастгирӣ карда наметавонем, зеро аксаран шаклҳои мафъулии феълҳои тасрифнашаванда шакли дериватсияшудаи фоил нест ва илова бар ин, ҳамон як шакли масдар ва герундий метавонад маънои ҳам мафъул ва ҳам фоилро дошта бошад (масалан, масдари ретроактивӣ). Аз ин рӯ, дар ин ҷо оид ба тазодҳои возеҳӣ маънодор ҳарф задан ғайриимкон аст. Илова бар ин, мувофиқи ақидаи Б.А.Илйиш [51], дар баъзе мавридҳо ягон субъекти муайяни амал, ки ба воситаи масдар ё герундий ифода ёфтааст, тасаввур карда намешавад, дар ҳоле, ки дар мавридҳои дигар ин гуна субъект, субъекти комилан мушаххас, бешубҳа, аз матн возеҳ аст. Масалан: to see is to believe, singing is a pleasure, ягон субъекти муайян ҳангоми вожаҳои to see, to believe ва singing дар назар дошта намешавад. Баъд ӯ фикрашро давом медиҳад: “Дар баъзе намудҳои сохторҳои наҳвӣ масдар на ба мубтадои феъли тасрифӣ, балки ба мафҳумҳои дигар равона карда мешавад. Ин, пеш аз ҳама, дар сохтори навъи пуркунанда бо масдар сурат мегирад. Масалан, дар ҷумлаи “I want you to send” субъекти амали бо шакли масдар ифодаёфта, албатта, “you” аст, яъне вожае, ки нисбат

ба феъли тасрифӣ вазифаи пуркунандаи бевоситаро адо менамояд” [51, с. 229].

Дар асоси ин, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки назарияи машҳури умумии диатезаҳо ва самт, ки аз ҷониби забоншинос А. Холодович пешниҳод шуда буд роҷеъ ба таҳлили самт чун категорияи махсуси наҳвии феъл, ки бо тағйири навъи мувофиқати байни унсурҳои сохтори маъноиву наҳвии ҷумла алоқаманд аст, на ҳамеша бо шаклҳои тасрифнашавандаи феъл истифода мешавад. Масъалаи мазкур дар поён мавриди баҳс қарор мегирад.

Таҳти вожаи “диатеза” бояд тарҳи мувофиқати мафҳумҳои сатҳи маъноиро (субъект, предикат, объект) бо мафҳумҳои сатҳи наҳвӣ (мубтадо, хабар, пуркунанда) фаҳмид. Мувофиқи назарияи диатезаҳо ҳар як диатеза бо шакли махсуси феъл ифода карда мешавад ва шумораи самтҳо ба шумораи диатезаҳо баробар мегарданд [118, с. 18].

Таҳлили маводи фактологияи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ шоҳиди он ҳастанд, ки дар доираи категорияи тарз дар системаи шаклҳои ғайритасрифӣ феъл ҳар як диатеза аксар вақт бо шакли махсуси феъл ифода намеёбанд. Масалан: All the plays were worth seeing [175a, с. 126].

Дар мисоли болоӣ герундий дар шакли фоил овар шудааст, лекин ба амале далолат менамояд, ки иҷрокунандааш номаълум аст. Бар зиммаи ин, “seeing” маънои мафъулиро низ дорост. Бинобар ин, диатезаи ин сохтори наҳвиرو муайян кардан ғайриимкон аст.

Дар мисоли тоҷикии “Пиёда гаштан ҳам дар ин ҷо санъатро талаб мекардааст [160, с. 129]” масдари “пиёда гашт” амалеро ифода мекунад, ки он субъект надорад, яъне амал беактант аст, гарчанде ки он дар шакли фоил қарор дорад. Ин масдар мафҳуми умумии «пиёда гаштан»-ро дар назар дорад ва бинобар ин ба ягон диатеза дохил намешавад. Ё ин ки дар мисоли “Вай гапҳои гуфтани дошт” [160, с. 130] сифати феълии “гуфтани” дар шакли самти фоил буда, аммо маънои мафъулӣ дорад. Аз ин рӯ, дар байни мафҳумҳои сатҳҳои маъноӣ ва наҳвӣ мувофиқат вучуд надорад, яъне вожаи

“гапҳо” гӯё нақши “субъект”-ро мебозад, гарчанде ки дар асл он объекти амали “гуфтан”-ро ифода мекунад. Тарҷумаи англисии ҷумлаи навбатӣ аз гуфтаҳои боло гувоҳӣ медиҳад, ки дар он байни мафҳумҳои сатҳи маъноӣ ва наҳвӣ мувофиқат мавҷуд аст: He had some words to be informed. Дар ин мисол калимаи “words” объектеро ифода мекунад, ки ба он амали дар шакли мафъули масдар ифодашудаи “to inform” равона шудааст.

Чунин ҳодиса дар мисоли зерини забони англисӣ ба чашм мерасад. They had no guns to lose or forget about [180, с. 166]. Дар ин ҷо масдарҳои “to lose” ва “to forget” дар шакли самти фоил буда, “guns” гӯё иҷрокунандаи онҳост. Аммо дар асл “gun” чун объекти амалҳои “to lose” ва “to forget”, ки маънои мафъулӣ доранд, амал мекунад. Ба ақидаи В. Храковский, он диатезаҳои гуногуни як лексемаро, ки бо ҳамон як калимашакл мавриди истифода қарор дода мешаванд (дар мисоли мо to lose ва to forget дар шакли фоил қарор дошта, чун шакли мафъул хизмат мекунанд - М.Э.) шакли самтӣ номидан мумкин нест [127, с. 52].

Агар ин суҳанҳои В.С. Храковский пайравӣ намоем, пас бояд мавҷуд будани категорияи тарзи масдар, герундий ва сифати феълии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ инкор намоем, яъне ҳамон як шакли ин вербалияҳо таҳти таъсири матн метавонад ҳам амали мафъулӣ ва дар ҳолати дигар амали фоилро ифода кунад. Ба фикри мо ин пешниҳод дуруст нест, зеро дар ин шаклҳои ғайритасрифии феъл дар вазъиятҳои муайян шакли махсуси самтӣ истифода мешавад, ки бо ёрии шакли аналитикии “to be + Participle II” дар забони англисӣ ва “сифати феълии қабليات + шудан” дар забони тоҷикӣ сохта шудааст. Ғайр аз ин, дар забони тоҷикӣ морфемаҳои махсуси соҳибият ҳастанд, ки дар забоншиносии тоҷик онҳоро бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ меноманд [31, с. 219]. Онҳо ба вербалияҳо пайваست шуда агенси амали бо ин ё он вербалия ифодашударо нишон медиҳанд.

**Категорияи тарзи феълӣ дар шаклҳои ғайритасрифӣи феъли
забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ**

Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ
масдар (to be + Participle II)	масдар (сифати феълии қабليات+шудан)
герундий (be + ing + Participle II)	—
сифати феълии I (be + ing + Participle II)	сифати феълӣ (сифати феълӣ + шудан)

Дар умум, тазодҳои самтӣ дар системаи шаклҳои ғайритасрифӣи феълҳои забонҳои муқоисашаванда системаи басо мураккаб ва печидаро ифода мекунад. Он аксаран бо назарияи дар даврони шӯравӣ коркардшуда ва мафҳуми “диатеза” алоқаманд аст, ки дар фаслҳои баъдинаи рисолаи худ шарҳ хоҳем дод.

3.2. Категорияи тарзи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Масдар дар ҳар ду забон шакли луғавии феълро ифода мекунад. Нишондиҳандаи он дар забони тоҷикӣ морфемаи “-ан” буда, ба асоси замони гузаштаи феъл илова мегардад [31, с. 24]: **хондан, гуфтан, рафтан** ва ғ. Дар забони тоҷикӣ масдар шакли пурра ва шакли кӯтоҳ дорад. Шакли кӯтоҳи он, бо асоси замони гузаштаи феъл аз рӯи сохт як аст [31, с. 327]. Масалан: **Дарвоза кушода шудан замон, як нафар савор ба сарой даромад** [154, с. 218] (масдари пурра). **Лайлиро бо чашми Мачнун бояд дид** (зарбулмасал), (масдари кӯтоҳ).

Дар забони англисӣ барои сохтани масдар пеш аз асоси феъл ҳиссаҷаи “to” гузошта мешавад: to see, to go, to show, to remember ва ғ. Масдари англисӣ дар баъзе ҳолатҳо бе ҳиссаҷаи “to” ва дар ҳолатҳои боқимонда бо ҳиссаҷаи мазкур мавриди истифода қарор дода мешавад: I liked to see his

forehead (176, с. 94) . You can't expect a woman to be interested in them [Ibid, 165].

Ҳар яке аз ин ду шакли масдари забонҳои муқоисашаванда тақсимооти худро дорад, ки дар китоби дарсии грамматикаи забони англисӣ аз ҷониби муаллифони М.А. Ганшина ва Н.М. Василевская [142, с. 252-254] таълиф гардида ва дар китоби дарсӣ барои макотиби олии тавсиф дода шудааст [31, с. 327-328].

Масдари забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои чунин категорияҳои грамматикӣ мебошанд:

Ҷадвали 5. Категорияҳои грамматикӣ масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Масдари забони тоҷикӣ	Масдари забони англисӣ
категорияи намуд (рафтан – рафта истодан)	категорияи намуд (to go – to be going)
категорияи тарзи феълӣ (гирифтан – гирифта шудан)	категорияи тарзи феълӣ (to take – to be taken).
–	категорияи нисбияти замони (to go – to have gone)

Акнун ба таҳлили бевоситаи категорияи тарзи масдарҳои забонҳои муқоисашаванда мегузарем. Таҳлил бо назардошти вазифаи нахвӣ масдар дар ҷумла гузаронида мешавад. Аз рӯйи ақидаи В.С. Расторгуева ва А.А. Керимова, масдари тоҷикӣ дар шакли мафъул дар вазифаҳои нахвӣ мубтадо, пурқунандаи бевосита, муайянқунанда ва ҳол истифода мегардад [94, с. 152-153].

Масдар дар забонҳои муқоисашаванда дар вазифаи нахвӣ мубтадо аксаран дар шакли фоилӣ истифода мегардад. Мисол:

Indeed, to know her is to love her (175, 218). – Дар ҳақиқат, ӯро доништан
ӯро дӯст доштан аст.

Дар ҳузури ҳар кас узрхоҳӣ кардани ман шоиста нест [160, с. 126]. –
My apologizing in everybody’s presence is not pleasant.

Тавре аз тарҷумаи мисолҳои англисӣ ба забони тоҷикӣ аён мегардад,
масдари фоили англисӣ ба забони тоҷикӣ бо истифода аз шакли фоил
баргардонида шудааст: to know – доништан. Бояд таъкид намуд, ки масдари
ҳар ду забон ағенси (ичрокунандаи амал) худро надорад ва барои ин
масдарҳои “to know” ва “доништан”-ро дар шакли самти мафъул истифода
бурдан дуруст нест, гарчанде ки онҳо гузаранда мебошанд. Аз ин бармеояд,
ки консепсияи маъмули сохтори ибораҳои мафъулӣ аз фоил ҳама вақт ба
категорияи тарзи масдар хос нест.

Дар мисоли дуюм масдари “узрхоҳӣ кардан” низ чун масдар амал
мекунад, аммо он ба забони англисӣ на ба тариқи масдар, балки ба воситаи
герундий, ки ба монанди масдар хосиятҳои феъл ва исмро дорад,
баргардонида шудааст. Аз таҳлил мисолҳо бармеояд, ки чунин тарҷумаи
номушобехро бо он алоқаманд кардан мумкин аст, ки масдари забони тоҷикӣ
муайянкунандаи поссессивии худро дорад ва он бо ёрии ҷонишини шахсии
“ман” ифода ёфта, бо масдар тавассути бандаки изофии “-и” алоқаманд
гаштааст. Масдари англисӣ бошад аз чунин имкониятро надорад, вале
герундий ба ин қодир аст: my to apologize - аз лиҳози грамматикӣ нодуруст,
my apologizing - аз лиҳози грамматикӣ дуруст.

Аз рӯйи маънои самтӣ масдар дар забони тоҷикӣ, ки метавонад ба
вазифаи нахвӣ мубтадо ояд, аз масдари забони англисӣ фарқ мекунад. Дар
ин вазифа нахвӣ мубтадо масдари англисӣ, чунон ки дар боло қайд гардид,
дар маънои умумӣ амал менамояду берун аз категорияи тарз меистад. Аммо
дар забони тоҷикӣ бошад масдар, ки ҷонишини шахсии дар вазифаи
муайянкунандабуда ё морфемаи махсуси соҳибияти навъи “-ам”, “-ат”, “-
амон”, “-атон”, “-ашон”-ро дорад, амали амиқро ифода мекунад, ки дар он

агенс мавҷуд аст ва ин морфемаю ҷонишинҳои шахсӣ ба агенс ишора мекунад. Аз ин бармеод, ки масдари тоҷикӣ дар ин ҳолат маънои мафъулро ифода мекунад. Агар масдари тоҷикӣ чунин нишондиҳандаҳоро молик набошад он чун масдари англисӣ дар вазифаи мубтадо маънои умумиро инъикос намуда, ба мансубияти самтӣ ишора намекунад: Шунидан кай бувад монанди дидан (зарбулмасал).

Қайд бояд кард, ки масдари забони англисӣ дар вазифаи нахвиин мубтадо, метавонад мавқеи дигарро ишғол намуда, на дар аввали ҷумла, балки пас аз предикатив ҷойгир шавад: It was pleasant to observe the fresh flowers in the room [175a, с. 81] – Дар ҳучра тамошо кардани гулҳои тару тоза гуворо буд.

Тавре аз тарҷумаи мисоли боло ба забони тоҷикӣ маълум мегардад, дар ин маврид масдари англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути масдар тарҷума гашта, дар ҳар ду забон он дар шакли самти фоил дар маънои умумӣ қарор дорад.

Маълум аст, ки масдари англисӣ дар вазифаи мубтадо дар аксари ҳолатҳо вазифаи номинативии худро нишон медиҳад. Маҳз барои ҳамин мо на дар китобҳои дарсии грамматика ва на дар матнҳои бадеӣ ягон ҳолати дар шакли мафъул истифода шудани онро мушоҳида накардем. Дар мисоли наvbатӣ чунин менамояд, ки гӯё шакли мафъули масдари англисӣ вучуд дорад, аммо ин иштибоҳ аст, зеро “unseen” ва “unknown” на сифати феълии II, балки сифатанд: To see her, and to be himself unseen and unknown, was enough for him at present [179, с. 188]. Дар ин ҷо “to be unseen” ва “to be unknown” шакли самти мафъул набуда, балки тавъампазирии феъл-бандаки “to be”-ро бо сифатҳои “unseen” ва “unknown” нишон медиҳанд, зеро дар забони англисӣ феълҳои “to unseen” ва “to unknown” вучуд надоранд.

Масдари англисӣ дар вазифаи мубтадо метавонад маънои амиқи худро дар ҳолати бо ягон объект истифода шудан зоҳир намояд: To surprise them would be better [173, с. 186]. – Онҳоро дар ҳайрат мононидан беҳтар мешуд.

Аз мисолҳо бармеояд, ки дар ҳар ду забон масдарҳои “to surprise” ва “дар ҳайрат мононидан” феълҳои гузаранда мебошанд ва дар назди худ пуркунандаи “them” ва “онҳоро” доранд. Гарчанде ин масдарҳо дар шакли самти фоил қарор доранд, аммо дар забони англисӣ маънои самти миёна ва дар забони тоҷикӣ маънои каузативиро ошкор менамояд.

Дар забони тоҷикӣ масдар дар вазифаи мубтадо метавонад дар шакли самти мафъул истифода гардад. Масалан: Ҳабс карда шудани ӯ ҳамаро ба ҳайрат овард [165, с. 162]. –

Дар ин мисол “ҳабс карда шудан” ба забони англисӣ на бо истифодаи масдар, балки бо ёрии шакли мафъули герундий тарҷума шудааст. Масдари “ҳабс карда шудан” объект (ӯ) дорад, вале субъект номаълум мемонад, ки дар муодили англисии он “his being prisoned” низ мушоҳида мегардад.

Ҳамин тариқ, масдари англисӣ дар вазифаи мубтадо танҳо дар шакли фоил баромад намуда, амалро дар маънои умумиаш ифода мекунад. Масдари тоҷикӣ бошад, дар ин вазифа ҳам дар шакли мафъул, ва ҳам дар шакли фоил мавриди истифода қарор мегирад. Шакли мафъул ва баъзан фаёли он ба забони англисӣ бо ёрии герундий тарҷума мешавад.

Масдар дар забонҳои англисӣ тоҷикӣ метавонад дар вазифаи нахвии қисми номии хабар истифода шавад: To die for her, he felt, was to have lived and loved well [183, с. 189] – Вай ҳис мекард, ки барои ӯ чон додан, нағз зистан ва дӯст доштан аст. Вазифаи шумо бачаҳоро ором кардан аст [159, с. 118]. – Your duty is to calm the children.

Аз ҷумлаҳо ва тарҷумаи ин ҷумлаҳо маълум мегардад, масдарҳои забонҳои муқоисашаванда дар шакли самти фоил қорбаст шудаанд: to have lived – зистан, to have loved – дӯст доштан, to calm – ором кардан.

Ҳангоми мутолеаи адабиёт мо ба ҳодисаҳои қорбурди шакли мафъули масдарҳои забонҳои муқоисашаванда дар вазифаи нахвии қисми номии хабар дучор нашудем. Ин яқинан аз он сабаб аст, ки дар ин вазифа масдар бештар хосиятҳои исмии худро зоҳир мекунад.

Дар забони англисии муосир масдар чун чузъи феъл-хабари таркибӣ ба таври васеъ истифода мешавад, ки қисми тасрифшавандаи он метавонад ё бо феъли модалӣ, ё бо феъли фазовӣ ва ё бо баъзе феълҳои ифодакунандаи мақсад, қарор, кӯшиш, хоҳиш, умед ва ғайра ифода гардад [142, с. 344].

Бо феълҳои модалӣ масдари англисӣ метавонад, ки ҳам дар ду самт, яъне ҳам дар шакли фоил ва ҳам дар шакли мафъул истифода гардад: 1) When you enter the building you must show the guard your pass [181, с. 817]. – Вақте ки ба ин бино медароед, шумо бояд ба посбон шиносномаатонро нишон диҳед. 2) The stadium can be emptied in four minutes [Ibid, 164]. – Шояд варзишгоҳ баъди чор дақиқа холӣ карда шавад.

Дар мисоли якум баъди феъли модалии “must” масдари “show” дар шакли фоил омадааст. Агенси он мубтадои “you” ба шумор меояд. Бар хилофи забони англисӣ дар забони тоҷикӣ бо феъли модалии “бояд”, ки муодили феъли модалии “must” аст, шакли тасрифии феъл истифода шудааст: must show – бояд нишон диҳед.

Дар мисоли дуюми англисӣ бо феъли модалии “can” масдари “to empty” дар шакли мафъул қарор дорад: can be emptied. Агенси ин амал маълум нест ва мубтадои ин ҷумла бошад, ҳамчун объекти амали “to empty” баромад мекунад.

Ҳангоми тарҷумаи қолаби “can be emptied” ба забони тоҷикӣ ҳам муодили тоҷикии “can” – “тавонистан” ва ҳам феъли асосӣ “холӣ кардан” дар шакли тасрифии самти мафъул қарор гирифтаанд: can be emptied – метавонад холӣ карда шавад. Дар ин ҷо хусусияти умумии забонҳо дар он аст, ки феъли асосӣ дар онҳо дар шакли мафъул истодааст, аммо тафовут дар он мебошад, ки дар забони англисӣ масдар дар шакли мафъул (to be emptied) ва дар забони тоҷикӣ шакли тасрифии феъл дар шакли мафъул (холӣ карда шавад) қарор доранд, феъли асосӣ бошад, дар шакли сифати феълии қабليات (холӣ карда) аст.

Масдаре, ки тавассути баъзе феълҳои каузативии навъи “to order”, “to command”, “to ask”, “to allow” “to make” ва ғ. ба истифода мераванд, дорои ду шаклҳои самтӣ буда метавонанд. Масалан: I had to get away; it made me sick to see the place [188, с. 9]. – I was made sick to see the place. – Ман бояд он ҷойро тарк мекардам. Дидани ин ҷой маро бемор кард;

Аз тарҷумаи ҷумлаҳои боло бармеояд, ки ҳар ду навъи масдари англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути шакли тасрифии феъл (дар ҳолати аввал дар шакли фоил ва дар ҳолати дуюм дар шакли мафъул) таҳвил дода шудааст.

Масдари англисӣ инчунин қодир аст, ки дар ду шакли самтӣ пас аз феълҳои фаъолияти фикрии навъи “to remember”, “to forget”, “to expect” ва ғ. мавриди истифода қарор гирад. Мисол: “I did not expect you to ask that” [188, с. 79]. - You are not expected to ask that. - Ман интизор набудам, ки шумо онро мепурсед. - Интизор набуданд, ки шумо онро мепурсед.

Тавре ки мебинем, дар забони тоҷикӣ бинобар монда будани феъли “хӯрок додан” шаклҳои фоил ва мафъули он ба забони тоҷикӣ бо ёрии тартиби калимаҳо тарҷума мешавад. Бо ҷониши шахсии фаъоли “ӯ” дар ибтидои ҷумла қарор дорад ва бо шакли пасивияш субъект ба охири ҷумла ҳаракат мекунад.

Дар забони англисӣ феълҳои мавҷуданд, ки оғоз, давомнокӣ ва анҷоми амалро нишон медиҳанд ва онҳоро феълҳои ҳудудӣ меноманд. Масдари пас аз ҷунин феълҳо истифодашаванда низ метавонад дар ду шакли самтӣ қарор гиранд, агар пас аз онҳо пуркунанда мавҷуд бошад. Мисол: We continued to rehearse the chorus after the break [181, с. 255] – The chorus continued to be rehearsed after the break (by us) – Мо машқ кардани суруди умумиро баъди танаффус идома додем. Баъди танаффус аз ҷониби мо машқ карда шудани суруди умумӣ идома ёфт.

Аз мисолҳои болоӣ аён мегардад, ки дар забони тоҷикӣ, чун дар забони англисӣ масдари “машқ кардан” (to rehearse) дар ҷумлаи якум дар шакли фоил ва дар ҷумлаи дуюм дар шакли мафъул омадааст. Дар ин маврид дар

ҷумлаи забони тоҷикӣ тартиби аъзоҳои ҷумла ба тағйироти калон рӯ овардаанд. Дар ҳамаи мисолҳои болоӣ феълҳои каузативӣ, феълҳои фаъолияти фикрӣ, инчунин феълҳои фазаӣ, ҳангоми табдил додани масдари фоил ба мафъул дар забони англисӣ қисми масдари объекти ҷойи мубтадоро ишғол намуда, мубтадои қолаби фоил ба пурқунандаи агентивии қолаби мафъул табдил мегардад.

Ин тарз ҷойивазшавӣ дар забони тоҷикӣ ҳамеша ба амал намеояд. Дар баъзе маврид монандӣ бо забони англисӣ ба назар мерасад ва дар мавриди дигар ҳангоми мафъул гардидани масдар инверсияи мубтадои қолаби мафъул ба амал меояд, ки ба гузаранда ва монда будани масдари забони тоҷикӣ вобаста аст. Бо масдари гузаранда, объекти он, чунонки дар забони англисӣ, предмети сохтмони ғайрифавол мегардад. Вале вақте ки пасванд бо худ предмети бавосита дошта бошад, дар забони тоҷикӣ предмет намегардад ва бинобар ин маънои пасивии масдар ба воситаи шакли фаволи он ифода меёбад ва дар тартиби таркибии аъзои он тағйироти калон ба амал меояд.

Дар забони англисӣ ҳолатҳои мавҷуданд, ки феълҳои ифодакунандаи хоҳиш дархост пурқунандаи худро доранд, ки бо масдар муайян карда мешаванд ва ин масдар ҳам пурқунандаи худро дорад. Чунин масдар метавонад дар шакли мафъул истифода бурда шавад. Дар ин ҳол пурқунандаи феъли асосӣ ба вазифаи пурқунандаи агентивии қолаби мафъул амал мекунад. Мисол: I asked James to buy some bread [181, с. 106]. – I asked some bread to be bought by James. – Ман аз Ҷеймс каме нон хариданро хоҳиш кардам – Аз ҷониби Ҷеймс харида шудани каме нонро ман хоҳиш кардам.

Тавре ки мебинем, дар забонҳои муқоисашаванда изоморфизм ба назар мерасад. Масдари “to buy” ва муодили тоҷикӣ он “харидан” дар ҷумлаи якум дар шакли фоил ва дар ҷумлаи дигар он дар шакли мафъул ба кор меравад. Танҳо тартиби аъзоҳои ҷумла фарқ мекунад.

Пас аз феъли “to want” одатан масдар истифода мегардад. Агар ин масдар гузаранда бошад пас аз он пурқунанда омада бошад, он гоҳ

метавонад дар шакли мафъул қарор гирад. Масалан: I want to do it as quickly as possible [181, с. 988]. I want it to be done as quickly as possibly – Ман мехоҳам инро ҳарчи тезтар иҷро кунам. – Ман мехоҳам, ки ин ҳарчи тезтар иҷро карда шавад. Ё: Ман ҳарчи тезтар иҷро карда шудани инро мехоҳам.

Чунонки аз тарҷума бармеояд, масдари мафъули забони англисӣ дар ин маврид бо ду роҳ - ё ба воситаи шакли тасрифии феъл дар шакли мафъул ва ё тавассути масдари мафъул таҳвил дода мешавад. Дар забони англисӣ, масдар ба таркиби қолабҳои масдари объектӣ ё субъектӣ (The Objective (Subjective)-with-the-Infinitive Construction) дохил мешавад. Агар ин гуна масдар объектӣ бошад, бо пурқунанда муайян карда шавад, пас он метавонад дар ду шакли самтӣ истифода гардад. Масалан: No one had noticed him leave the room [182, с. 181]. Касе хонаро тарк кардани ӯро наид. – No one had noticed the room be left by him – Касе наид, ки хона аз тарафи ӯ тарк карда шудааст.

Дар ин мисол масдари “to leave” дар ҳолати аввал дар шакли фоил ба кор рафта, ба шакли фоили феъли гузарандаи “тарк кардан” мувофиқат мекунад. Дар мисоли дуюм ҳамон масдар дар шакли мафъул истода, ба забони тоҷикӣ тавассути шакли тасрифии феъл дар самти мафъул тарҷума шудааст.

Боз як мисоли дигар бо қолаби масдари субъектӣ: They were seen to leave the house early in the morning [173, с. 118] – The house was seen to be left early in the morning by them. Аз ҷумлаи боло маълум мегардад, ки феъли “to leave” дар ҳолати аввал дар шакли фоил ва дар ҳолати дуюм дар шакли мафъул қарор дорад. Шакли фоили он ба забони тоҷикӣ ба воситаи шакли тасрифии феъл дар шакли фоил тарҷума мешавад: Дидаанд, ки онҳо ҳавлиро пагоҳии барвақт тарк кардаанд. Шакли мафъули он бошад, ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли мафъули феъли тасрифшаванда таҳвил мегардад: Диданд, ки ҳавлӣ аз ҷониби ӯ пагоҳии барвақт тарк карда шудааст.

Масдаре, ки пас аз феъл-хабар омада дар шакли фоил қарор дорад, амали мубтадоро ифода карда метавонад ва ин гуна таркиб низ қолаби

масдари субъектӣ ба шумор меравад. Мисол: You promised to come straight back [173, с. 74] – Шумо ваъда додед, ки рост бармегардед. I was careful not to move them [180, 61] – Ман эҳтиёт кардам, ки онҳоро ташвиш надихам.

Маълум мегардад, ки дар мисолҳои болоӣ масдари аввал “to come back” амали мубтадои “you”-ро ифода карда, ба забони тоҷикӣ ба воситаи феъли “баргаштан” тарҷума шудааст, ки на дар шакли масдар, балки дар шакли феъли тасрифӣ қарор дорад ва аз ин рӯ дар ин ҷо дар байни забонҳои англисӣ тоҷикӣ фарқият ба назар мерасад. Дар мисоли дуюм масдари “to move” амали мубтадои “I”-ро ифода намуда, ба забони тоҷикӣ тавассути феъли тасрифии “ташвиш додан” дар шакли фоил тарҷума гардидааст.

Масдари ҷумлаи аввалро ба шакли мафъул гузоштан мумкин нест, зеро он феъли объектӣ нест. Масдари ҷумлаи дуюмро дар шакли мафъул истифода карда мешавад, зеро “to move” феъли каузативӣ аст ва пуркунандаи худро дорост ва ин пуркунанда ҳангоми ба шакли мафъул баргардонидан чун мубтадои ҷумла мавриди истифода қарор мегирад: I was careful they not to be moved – Ман эҳтиёт кардам, ки онҳо ташвиш дода нашаванд.

Тавре аз тарҷумаи ин ҷумла ба забони тоҷикӣ дида мешавад, масдари англисӣ бо истифода аз шакли тасрифии феъл-хабар таҳвил дода мешавад, аммо бар хилофи гунаи аввали ин ҷумла масдари “to be moved” бо феъли тасрифии тоҷикӣ дар шакли мафъул мувофиқат мекунад: Not to be moved – Ташвиш дода нашаванд.

Дар забони англисӣ қолаби махсуси масдарӣ бо пешоянди “for” (The For-to-Infinitive Construction) мавҷуд аст, ки пеш аз исм ё ҷонишини шахсӣ дар падежи объектӣ меояд. Дар таркиби ин қолаб исм (ҷонишин)-и мазкур вазифаи мубтадои дуюмдараҷаро иҷро мекунад ва масдар ба сифати хабари дуюмдараҷа хизмат мекунад: The soldier stood up for me to sit down [180, с. 112] – Афсар аз ҷояш хест, то ман бинишинам. I left something under your door for you to read it [173, с. 56]. Ман ба таги даратон чизе монда рафтам, то ки шумо онро хонед.

Дар чумлаи аввал “for me to sit down” қолаби масдари дар боло ишорашуда буда, дар он феъли мондаи “to sit down” истифода шудааст. Қолаби мазкур ба забони тоҷикӣ ба воситаи шакли тасрифии феъл-хабар (for me to sit down - ман бинишинам) тарҷума гаштааст. Масдари мазкур аз сабаби монда буданаш дар шакли мафъул истифода бурда намешавад. Дар мисоли дуюм масдари “to read” мавҷуд аст, ки пуркунандаи худ “it”-ро дорад. Ҳангоми ба шакли мафъул баргардонидан ин пуркунанда пеш аз масдар маскан гирифта, ба мубтадои дуюмдараҷаи он мубаддал мегардад: “I left something under your door for it to be read by you” – Ман ба таги даратон чизе монда рафтам, то он аз тарафи шумо хонда шавад.

Чунонки аз тарҷума бармеояд, масдари англисӣ дар ин ҷо низ ба забони тоҷикӣ тавассути шакли тасрифии феъл-хабари чумлаи тобеъ таҳвил мегардад. Дар баробари ин, мисли забони англисӣ, он дар шакли мафъул истифода мешавад, яъне ин ҷо байни забонҳои муқоисашаванда қисман шабеҳият ба назар мерасад. Дар забони англисӣ масдар пас аз ягон исм ҷойгир шуда, вазифаи муайянкунандаро бар дӯш мегирад. Чунин масдар дар як ҳолат дар шакли фоил қарор дошта, маънои мафъулро ифода мекунад ва дар ҳолати дигар дар шакли мафъул истифода мешавад. Мисол: *There’ll be a big weat crop to move this year* [173, с. 58]. Имсол ҳосили гандум зиёд мешавад, ки он бояд ғундошта шавад.

Дар ин мисол феъли “to move” ба сифати хабари дуюмдараҷа нисбат ба мубтадои дуюмдараҷаи “crop” амал мекунад. Дар ин ҳол масдари мазкур тобиши модалии заруриятро зоҳир намуда, вазифаи муайянкунандаро мебозад. Он дар шакли фоил истода, маънои мафъулро ифода мекунад, зеро “ҳосил” (crop) ҳудашро ғундошта наметавонад, касе онро меғундорад. Чунин масдар дар забони англисӣ ҳамчун “retroactive” (ретроактивӣ) маъмул аст. Истифодаи масдари фоил дар маънои мафъул бо он алоқаманд аст, ки мувофиқи ақидаи М.А. Ганшина ва Н.М. Василевская, дар забони англисии қадима (асрҳои 8-9) масдар дорои танҳо шакли фоил буд, ки метавонист ё

маънои фоил ва ё мафъулро ифода кунад. Бо мурури замон шакли мафъули он пайдо шудааст. Нишонаҳои думаъногӣ ин масдари қадима имрӯзҳо низ ба назар мерасанд [142, с. 251]. Ин ҷо маҳз шакли фоили масдар, ки дар маънои мафъул истифода мегардад, дохил мешавад (истифодаи ретроактивӣ). Боз як мисоли дигар: She had tasks to learn, and needle work to do [175, с. 218]. – Ў вазифаҳое дошт, ки омӯхта шаванд ва сӯзанидӯзиҳое дошт, ки ба ҷо оварда шаванд.

Дар ҷумлаи боло масдари “to learn” муайянкунандаи исми “tasks” маҳсуб меёбад. Он дар шакли мафъул қарор дорад ва мувофиқи қоида онро бояд “ичро шаванд” тарҷума кард, аммо азбаски вазифаҳо худ мустақилона иҷро шуда наметавонанд, ин масдар маънои мафъулро зохир менамояд. Аз ин рӯ, масдари мазкур ба забони тоҷикӣ бо феъли тасрифӣ дар шакли мафъул тарҷума шудааст: to learn - омӯхта шаванд. Ҳамин тариқ, масдари “to do” дар қисми дуюми ин ҷумла дар шакли фоил буда, маънои мафъулро ифода мекунад. Бинобар ин, ба забони тоҷикӣ он ба воситаи феъли тасрифӣ дар шакли мафъул тарҷума шудааст: to do – ба ҷо оварда шаванд.

Чӣ хеле ки аз тарҷумаи ин гуна масдар ба забони тоҷикӣ маълум мегардад, исмҳои англисӣ, ки вазифаи мубтадои дуюмдараҷаи масдарро адо мекунанд, ба забони тоҷикӣ ба сифати мубтадои воқеӣ тарҷума мешаванд. Масдари ретроактивӣ бошад, тавассути шакли тасрифии феъл-хабарӣ ҷумлаи пайрав таҳвил дода шуда, ҷумлаи содаи забони англисӣ ба ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайравӣ муайянкунанда дар забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Бояд қайд кард, ки масдар дар вазифаи муайянкунанда метавонад дар шакли самти мафъулӣ мавриди истифода қарор гирад : He was not the sort of boy to be moved from a purpose [182, с. 118]. – Ў аз навъи бачагоне набуд, ки аз мақсадаш баргардонида шавад. There were instructions to be carried out [179, с. 54]. Супоришҳое буданд, ки бояд иҷро карда шаванд.

Дар мисоли аввал “to be moved” шакли мафъули масдари “to move” аст, ки дар вазифаи нахвии муайянкунанда нисбат ба исми “instructions” хизмат мекунад ва истифодаи ин шакл дуруст ҳисобида мешавад, зеро “фармоишҳо” (дастурҳо) худ аз худ иҷро намешаванд, балки касе бояд онҳоро иҷро кунад. Аз ин рӯ, масдар дар ин ҷо на ретроактивӣ, балки фоилӣ аст. Ва ин гуна масдар ба забони тоҷикӣ бо феъли тасрифӣ дар самти мафъул дар таркиби ҷумлаи пайрави муайянкунанда тарҷума карда мешавад.

Мушоҳидаҳои мо дурустии ақоиди Н.И. Пушинаро собит менамоянд, ки чунин менависад: “Чӣ хеле ки дар рафти таҳқиқ маълум гашт, дар ягон намуди сохтори муқарраршуда амалан истифодаи мувозинатии масдари ретроактивӣ ва масдари ҳиссачадор (to) вуҷуд надорад. Мавҷудият/набудани нишондиҳандаи маъноӣ фоил дар масдар аз навъи таркиби ҷумлае, ки дар он масдар истифода мешавад, вобаста нест. Нишондиҳандаи самтии масдар тавассути омилҳои луғавӣ-маъноӣ муайян мегардад. Мавҷуд набудани мутавозияти комили масдари ҳиссачадор ва беҳиссача дар муносибати самтии сохторҳо аз хусусияти маъноӣ модалити онҳо вобаста аст» [92, с. 12].

Дар забони англисӣ масдар инчунин метавонад вазифаи нахви ҳолро иҷро кунад. Он метавонад дар ҷумла ба вазифаи ҳоли мақсад ояд. Дар ин вазифа феълҳои пасившуда метавонанд дар ду шакли самтӣ истифода шаванд. Мисол: She was going to the station with him to drive the car back [177, с. 218]. – Ӯ ҳамроҳи вай ба стансия рафта истода буд, то автомашинаро баргардонад. She was going to the station with him for the car to be drawn back – Ӯ ҳамроҳи вай ба стансия рафта истода буд, то ки автомашина баргардонида шавад.

Дар навъи якуми ҷумлаи боло, масдари “to draw back” дар шакли фоил истифода шуда, иҷрокунандаи ин амал мубтадои ҷумлаи мазкур аст. Дар навъи дуюми ҷумла масдари “to be drawn back”, ки ҳамон вазифаи нахвиرو иҷро мекунад, дар шакли мафъул қарор дорад.

Амали бо чунин граммема ифодаёфта на аз ҷониби мубтадои “she”, балки аз ҷониби шахси дигар иҷро карда мешавад, ки дар ин ҳолат номуайян боқӣ мемонад, зеро ишораи он шахс муҳим нест.

Масдар дар вазифаи ҳоли натиҷа низ омада дар ин ҳол дар ду шакли самтӣ истифода мешавад. Мисол: The rest of the conversation is not important enough to be here related [173, с. 118]. – Ҳоҷат нест, ки боқимондаи суҳбат дар ин ҷо гуфта шавад. Тавре ки мебинем, масдари “to be related” дар шакли мафъул қарор дошта амалеро ифода мекунад, ки иҷрокунандаи он номаълум боқӣ мемонад. Мубтадои дуҷумдараҷаи он “conversation” субъекти ин амал нест. Ин шакли масдар ба забони тоҷикӣ бо феъли тасрифӣ дар шакли мафъул тарҷума мегардад: to be related – баррасӣ карда шавад.

Ҷадвали 6.

Вазифаи наҳвии масдар дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Вазифа	Масдари забони англисӣ	Масдари забони тоҷикӣ
Мубтадо	+	+
Мубтадои мураккаб	+	—
Пуркунанда	+	+
Пуркунандаи мураккаб	+	—
Қисми хабари феълӣ	+	+
Ҳол	+	+
Муайянкунанда	+	—

Ҳамин тариқ, масдар дар вазифаҳои наҳвии қисми хабари феълӣ, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол ва ҳамчун ҷузъи қолабҳои масдарӣ ду шакли самтӣ дошта метавонад. Он дар баъзе ҳолатҳо ба воситаи шакли

тасрифии феъли тоҷикӣ ва дар ҳолатҳои дигар тавассути шакли мафъулӣ таҳвил меёбад. Масдар дар он мавридҳои ба воситаи шакли тасрифии феъл тарҷума мегардад, ки қолаби масдари забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ёрии ҷумлаи пайрав таҳвил дода шуда бошад.

Дар забони англисӣ як шакли махсуси масдар мавҷуд аст, ки масдари ретроактивӣ номида мешавад. Он дар шакли ғоил истода, маънои мафъулро ифода мекунад. Чунин шакл ба забони тоҷикӣ бо истифода аз масдари мафъул тарҷума карда мешавад.

3.3. Категорияи тарзи герундий ва воситаҳои ифодаи он ба забони тоҷикӣ

Дар забони англисӣ гурӯҳи махсуси шакли ғайритасрифии феъл мавҷуд аст, ки онро герундий меноманд. Ин гуна шакли феълӣ дар забони тоҷикӣ вучуд надорад. Мувофиқи ақидаи Иванова И.П., Чахоян Л.П., Беляева Т.М. [50, 209-210], герундий дар забони англисии асрҳои миёна дар натиҷаи ба ҳам пайвастании исми феълӣ бо пасванди “-ing” ва сифати феълии яқум пайдо шудааст, ки ҳамчунин морфемаи “-ing” дошт. Ин гуна сифати феълӣ, ки хусусиятҳои феълро дошт, оҳиста-оҳиста чунин аломатро нисбат ба исми феълӣ ифода мекардагӣ шуд. Дар натиҷа ин гуна исми феълӣ баъзе хосиятҳои исмии худро аз даст дод. Билхоса, он дигар бо артикли “the” истифода намегардид ва бо муайянкунандаи худ бо ёрии пешоянди “of” пайваст мешуд, ки он ҳам дертар аз байн рафт ва исми феълӣ алоқаи худро бо исми минбаъда бо ёрии алоқаи ҳамроҳӣ барқарор намуд. Бо мурури замон ин воҳиди грамматикӣ аломатҳои феълро соҳиб гардид, яъне он дорои шаклҳои перфектӣ ва тарзи феълӣ гардид.

Дар забони англисии муосир герундий дорои аломатҳои исм ва феъл мебошад. Пеш аз герундий пешоянд омада метавонад: after reading; он метавонад ҷонишини соҳибӣ қабул кунад: his coming, герундий бо исми қаблӣ бо ёрии морфемаи “-s” пайваст гардад: John’s reading. Герундий ба монанди исм дар ҷумла вазифаҳои нахвӣ мубтадо, қисми таркибии хабари

феълӣ, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳатто ҳангоми бо пешоянд истифода гардидан ҳолро иҷро мекунад. Дар аксари ин вазифаҳо герундий метавонад дар ин ё он шакли тарзи феълӣ қарор гирад, ки дар зер оид ба он маълумот медиҳем.

Феълҳои самти мафъул ё худ объектӣ дар шакли герундий вазифаи наҳвӣи мубтадоро ба сомон мерасонанд. Дар ин вазифа онҳо қобилияти ҳам дар шакли фоил ва ҳам дар шакли мафъул қорбаст гардидадро дороянд. Масалан: *Watching and ministering Kit was her best care* [176, с. 218]. – Назорат ва раҳнамунӣ қардани Кит беҳтарин ғамхорӣ нисбати ӯ маҳсуб мешуд.

Дар мисоли боло ду герундий мавҷуд аст - “watching” ва “ministering”, ки пуркунандаи худ - “Kit”-ро доранд. Тавҷам пазируфтани герундий бо пуркунандаи мазкур вазифаи мубтадои ҷумлаи мазкурро иҷро мекунад. Чунонки аз мисоли мазкур бармеояд, шакли фоили герундий ба забони тоҷикӣ бо ёрии масдар дар шакли фоил тарҷума мегардад. Аз ин герундий шакли мафъулро низ сохтан мумкин аст. Дар ин асно пуркунандаи ин герундий “Kit” ба мубтадои ботил табдил меёбад: “Kit’s being watched and ministered was her best care” – Назорат ва раҳнамунӣ қарда шудани Кит беҳтарин ғамхорӣ нисбати ӯ маҳсуб мешуд.

Чунонки маълум мегардад, шакли мафъули герундий бо ёрии феъли ёридиҳандаи “to be” сохта мешавад, ки ба он пасванди шаклсозӣ “-ing” илова мегардад, вале феъли асосӣ дар шакли Participle II меистад. Тарҷумаи ҷумлаи мазкур шаҳодат медиҳад, ки шакли мафъули герундӣи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли мафъули масдари тоҷикӣ тарҷума мешавад, ки бо мавҷудияти хосиятҳои исмӣ ва феълии герундӣи забони англисӣ ва масдари забони тоҷикӣ алоқаманд аст. Мушоҳидоти мо аз он дарак медиҳанд, ки масдари тоҷикӣ нисбат ба масдари англисӣ ба герундӣи забони англисӣ наздиктар мебошад, зеро аломатҳои исм нисбат ба масдари забони англисӣ дар масдари забони тоҷикӣ бештар ба назар мерасанд. Аммо

герундий мисли масдари забони тоҷикӣ нисбат ба масдари забони англисӣ бештар хосиятҳои исро соҳиб мебошад.

Ҷадвали 7. Тафтиши шаклҳои замони ва самти герундий

	ACTIVE	PASSIVE
INDEFINITE	writing	being written
PERFECT	having written	having been written

Тафовут дар байни маъноҳои грамматикӣ шакли ғоил ва мағъули герундийи забони англисӣ ва масдари тоҷикӣ дар он аст, ки дар шакли ғоил иҷрокунандаи амал, ки бо герундий ва масдари тоҷикӣ ифода мегардад, аз матн аён мешавад. Дар гунаи аввали мисоли мо иҷрокунандаи амал “her”, вале дар забони тоҷикӣ ҷонишини “ӯ” мебошад. Шакли мағъули герундий дар забони англисӣ ва шакли мағъули масдар дар забони тоҷикӣ чунин амалро ифода мекунанд, ки иҷрокунандаи он номаълум боқӣ мемонад, зеро он дар гуфтори мазкур муҳим нест.

Герундий дар забони англисӣ вазифаи нахвӣ қисми хабари феъли таркибро яқоя бо феълҳои ифодакунандаи оғоз, давомнокӣ ва анҷомёбии амал ба монанди “to begin”, “to continue”, “to finish” ва ғ. иҷро карда метавонад. Дар ин вазифа герундий дар шакли мағъул ва ғоил қорбаст мегардад. Масалан: Suddenly a man started waving a flag [180, с. 118]. – Ногаҳон марде ба мавҷ занонидани байроқе оғоз кард.

Дар мисоли мазкур “waving” граммемаи шакли ғоил буда, амалро ифода мекунанд, ки аз тарафи мард (a man) ба иҷро мерасад. Дар тарҷумаи тоҷикӣ ба ҷойи герундий масдари феъли каузативии “мавҷ занонидан” истифода шудааст, ки дар шакли ғоил меистад. Герундийи мазкур дар шакли

мафъул низ истифода мешавад: Suddenly a flag began to be waved by a man – Ногаҳон (аз ҷониби марде) мавҷзанонии байроқе оғоз карда шуд.

Дар шакли мафъул пурқунандаи герундий ба мубтадои ҷумлаи мазкур табдил меёбад, вале мубтадо пурқунандаи бевосита мегардад. Ин гуна мубтадо предметро ифода мекунад, ки бо пешоянди “by” зери таъсири пурқунандаи бевосита қарор дода мешавад. Дар тарҷумаи тоҷикӣ дар шакли мафъул на масдар, балки феъли “оғоз кардан” дар шакли тасрифӣ мавриди истифода қарор мегирад.

Шакли мафъули герундий пас аз сифати предикативӣ низ истифода шуда метавонад. Масалан: But it is always bad to be arrested [180, с. 190]. – Аммо ба ҳабс гирифта шудан кори бад аст.

Дар мавриди мазкур шакли мафъули “being arrested” чунин амалеро ифода мекунад, ки маънои ҳулосавӣ, яъне хусусияти бешаҳсро дорад. Дар забони тоҷикӣ ин гуна герундий ба шакли мафъули масдари “ба ҳабс гирифта шудан” муодил мебошад.

Герундий метавонад нисбат ба ягон исм чун муайянқунанда хизмат намояд, ки алоқаи байни онҳоро бо ёрии пешоянди “of” таъмин менамояд. Масалан: The need of being loved began to wrestle with her pride [173, с. 118]. – Хоҳиши дӯст дошта шуданаш бо ғурураш ба ихтилоф омад.

Дар мисоли мазкур герундии “being loved” бо исми маънии “need” дар муносибати атрибутивӣ қарор дорад. Ҳамзамон исми “need” чун объекти амал истифода шуда, бо ин герундий ифода мегардад. Иҷроқунандаи ин амал дар ҷумлаи додашуда номаълум боқӣ мемонад.

Дар забони тоҷикӣ низ чунин муносибати грамматикӣ ба мушоҳида мерасад, аммо герундий дар шакли мафъул ба забони тоҷикӣ бо ёрии масдар дар шакли мафъул ифода карда мешавад. Калимаи “**хоҳиш**” вазифаи муайянқунандаро адо мекунад. Он инчунин объектеро ифода мекунад, ки хосияти дӯстдошта шуданро дорост. Агенси амали “**дӯст доштан шудан**” махфӣ боқӣ мемонад.

Дар забони англисӣ пас аз феълҳои намуди “to deserve”, “to require”, “to want”, “to need” ё сифати “worth” герундий корбаст мегардад, ки дар шакли фоил истода, маънои шакли мафъулро медиҳад. 1) The plant want watering [181, с. 1433]. – Ин дарахтон ба обдиҳӣ ниёз дорад. 2) The book is worth reading [181, с. 1477]. – Ин китоб арзандаи хондан аст.

Дар ҷумлаи аввал герундии “watering – обдиҳӣ” бо исми “plants” дар муносибати грамматикӣ қарор дорад, ки гӯё мубтадои амалест, ки бо ин герундий ифода гардидааст. Вале мубтадои мазкур иҷрокунандаи ин амал нест, зеро “watering” дар шакли фоил буда, маънои мафъулро ифода мекунад, чунки растаниҳо худ худашонро об дода наметавонанд. Ин ҳодиса масдари ретроактивиро меонад, шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки оид ба герундии ретроактивӣ суҳан кардан ҷоиз аст. Ин гуна герундий ба забони тоҷикӣ бо ёрии исми махсус тарҷума шудааст.

Дар мисоли боло герундии “reading” бо исми “book” дар муносибати грамматикӣ қарор дорад, ки вазифаи мубтадои дуҷумдараҷаи амалро иҷро мекунад, ки аз тарафи герундии “reading” ифода карда шудааст. Аммо ин амал аз тарафи мубтадои мазкур иҷро карда намешавад, зеро “китоб” худаш худашро хонда наметавонад. Аз ин лиҳоз, герундии “reading” бояд дар шакли мафъул меистод, вале он шакли фоилро бо маънои мафъул соҳиб гардидааст. Аз ҳамин сабаб, дар ин маврид аз герундии ретроактивӣ суҳан кардан ҷоиз аст. Дар асл ин ҷумла бояд, ки шакли “The book was worth being read” – ро мегирифт, ки ба меъёри забони англисӣ муҳолиф нест.

Чунонки аз тарҷумаи мисоли мазкур ба забони тоҷикӣ бармеояд, герундий дар забони англисӣ, ки дар шакли фоил истифода шуда, вале маънои мафъулро дорад, бо масдари забони тоҷикӣ дар шакли фоил муодил мебошад: is worth reading – арзандаи хондан аст.

Дар забони тоҷикӣ масдар бояд дар шакли мафъул истад, яъне “арзандаи хондан шудан аст”. Аммо ин ҳолат ба меъёри забони тоҷикӣ рост намеояд, зеро дар ин маврид масдари тоҷикии “хондан” шакли фоил буда,

дар ин асно метавон оид ба масдари ретроактивии забони тоҷикӣ сухан намуд. Вале ин гуна истилоҳ ҳоло дар забоншиносии тоҷик вучуд надорад.

Герундий дар забони англисӣ дар вазифаи наҳвии пуркунандаи бевосита дар ду шакли тарзи феълӣ истифода шуда метавонад. Ин махсусан бо феълҳои намути “to fancy”, “to put off”, “to dislike”, “to delay”, “to avoid” “to excuse”, “to require”, “to mind”, “to want” ва ғ. ба назар мерасад. Масалан: I greatly dislike being contradicted [185, с. 112]. – I greatly dislike contradicting – Ба ман хеле маъқул нест, ки ҳилофи ман бароянд.

Дар ин ду гунаи як ҷумла герундий дар шакли мафъул “being contradicted” ва шакли фоил “contradicting” ба сифати пуркунанда нисбат ба феъли “dislike” хизмат мекунад. Дар мавриди аввал амали “being contradicted” бо мубтадои “I” дар муносибати грамматикӣ қарор дорад, ки иҷрокунандаи амал набуда, бо ин герундий ифода карда шудааст. Он ба сифати предмети таҳти таъсирмонда истифода мегардад. Иҷрокунандаи амал дар ин ҷо номаълум боқӣ мемонад.

Ба забони тоҷикӣ шакли мазкури герундий бо ёрии шакли тасрифии феъл дар ҷумлаи номуайяншахс ифода карда мешавад. Ин гуна шакли феъли забони тоҷикӣ амалеро ифода мекунад, ки номаълум боқӣ мемонад: being contradicted – ҳилофи ман бароянд.

Дар гунаи дуҷуми мисоли мазкур герундий дар шакли фоил буда, амали аз тарафи он ифодашаванда ба мубтадои ҷумлаи мазкур “I” мутааллиқ мебошад. Ба забони тоҷикӣ чунин шакл бо ёрии граммемаҳои самти фоили масдар ифода карда мешавад: contradicting – муҳолифат кардан.

Герундий пас аз феълҳои намути “to hate”, “to regret”, “to remember”, “to omit”, “to prefer”, “to forget”, “to enjoy” ва ғ. метавонад вазифаи пуркунандаи бевоситаро иҷро намояд. Дар ин асно герундий дар ду тарзи феълӣ қорбаст мегардад: I hate bothering somebody with silly questions [173, с. 118]. – Ман касеро бо саволҳои бемантиқ ташвиш доданро бад мебинам. I

hate being bothered with silly questions – Ба ман маъқул нест, ки касеро бо саволҳои бемантиқ ташвиш диҳанд.

Дар гунаи аввали мисоли мазкур герундӣ “bothering” дар самти фоил меистад ва амалеро, ки он ифода мекунад аз тарафи мубтадои ҷумлаи мазкур “I” ба иҷро мерасад. Дар гунаи дуюми мисоли мазкур герундӣ дар самти мафъул истифода шуда чунин амалеро ифода мекунад, ки иҷрокунандаи он дар ҷумла номаълум боқӣ мемонад. Пуркунандаи “somebody” ба сифати патсиенс баромад мекунад.

Шакли фоили герундӣ забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли фоили масдар тарҷума карда мешавад: bothering – ташвиш додан. Шакли мафъул бошад, ба забони тоҷикӣ бо шакли номуайяншахси феъл муодил мешавад. Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ иҷрокунандагони амали “being bothered” ва “ташвиш диҳанд” номаълум мемонанд, зеро онҳо дар мавриди мазкур номуҳиманд.

Герундӣ инчунин вазифаи нахвӣи пуркунандаи пешоянддорро иҷро карда метавонад ва дар ин вазифа он ҳам дар шакли фоил ва ҳам дар шакли мафъул қорбаст мегардад. Масалан: He looked surprised at seeing us [180, с. 192]. – Аз дидани мо ба тааҷҷубомада менамуд. He looked surprised at being seen by us. – Аз он ки мо ӯро дидем, ӯ ба тааҷҷубафтада менамуд.

Дар мисоли аввал “seeing”, шакли фоили герундӣ буда, амалеро ифода мекунад, ки ба мубтадои “he” мансуб аст. Дар гунаи дуюми мисоли мазкур герундӣ дар шакли мафъул “being seen” чунин амалеро ифода мекунад, ки на аз тарафи мубтадо, балки аз тарафи пуркунандаи агентивӣ “by us” ба сомон расонида мешавад.

Ба забони тоҷикӣ шакли фоили герундӣ забони англисӣ (seeing) бо ёрии масдари (дидан) дар самти фоили феъл ифода мегардад. Ин шакл амали мубтадои “He” – ро ифода мекунад, ки ба забони тоҷикӣ бо ёрии ҷонишини шахсии “у” ифода шудааст. Дар гунаи дуюми ҷумлаи мазкур бошад,

герундийи шакли мафъули забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли тасрифии “дидем” тарҷума шудааст.

Чадвали 8.

Категориҳои грамматикӣ герундий ва масдари забони тоҷикӣ

Герундий	Масдари забони тоҷикӣ
–	категорияи намуд (хондан – хонда истодан)
категорияи тарзи феълӣ (reading – being read).	категорияи тарзи феълӣ (хондан – хонда шудан)
категорияи нисбияти замонӣ (having read – having been read)	–

Герундийи забони англисӣ инчунин метавонад дар мавридҳои дар ду тарзи феълӣ истифода гардад, ки он ба сифати муайянкунандаи исмҳои маънии намуди “hope”, “possibility”, “necessity”, “intention”, “difficulty” ва ғ. баромад наояд: He had no possibility of being sent there [175a, 113]. – Ў имконияти ба он ҷо фиристода шуданро надошт.

Дар мисоли мазкур “being sent” шакли мафъули герундий буда, амалеро ифода мекунад, ки ба мубтадои “he” равона карда шудааст. Иҷрокунандаи амал номаълум боқӣ мемонад.

Дар ин ҳолат шакли мафъули герундий ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли мафъули масдар ифода мегардад: being sent – фиристода шудан. Дар тарҷумаи тоҷикӣ ҳам масдар амалеро ифода мекунад, ки ба мубтадои “ӯ” нигаронида шудааст. Иҷрокунандаи ин амал номаълум боқӣ мемонад. Тарҷумаи герундийи мазкур бо ёрии шакли номуайяншахси феъл низ имконпазир мебошад. – Ў имконият надошт, ки ӯ ба он ҷо фиристода шавад.

Герундийи забони англисӣ вазифаи нахвӣ ҳолро низ ба иҷро расонида метавонад. Дар ин вазифа пеш аз герундий ягон пешоянд меистад. Дар

ҳолати мавҷуд набудани пешоянд шакли калима бо морфемаи “-ing” сифати феълии I ба ҳисоб меравад. Муқоиса кунед: 1) Rising he went to the window [173, с. 18]. – Ў бархоста, ба назди тиреза рафт.

Дар ҳолати фавқуззикр “rising”- сифати феълии I аст ва ба забони тоҷикӣ бо ёрии сифати феълии қабليات ифода мегардад. Калимаи “rising” ҳоли замон мебошад. 2) After rising he went to the window – Баъди бархестан ӯ ба назди тиреза рафт. Дар ин ҷо “rising” – герундий мебошад, зеро он ҳамчун соҳиби хосияти исм пеш аз худ пешоянди “after” гирифтааст. Дар ин маврид “rising” ба забони тоҷикӣ бо ёрии масдар тарҷума карда мешавад. Дар ин ду гунаи як ҷумла ҳам “rising” ва ҳам “after rising” вазифаи нахвии ҳолро адо мекунанд.

Дар мисоли навбатӣ герундий дар самти мафъул истифода мегардад ва нисбат ба феъли “to come in” вазифаи ҳолро иҷро мекунад: On being told that she had just come in [177, с. 26]. – Баробари гуфта шудани ин сухан ӯ якбора аз ҷояш хест.

Дар мисоли зикршуда герундӣи “being told” чунин амалеро ифода мекунад, ки иҷрокунандааш дар ҷумла зикр наметаб, аммо мубтадои “she” объекти амали мазкур мебошад.

Чунонки аз тарҷума бармеояд, герундий дар шакли мафъул ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли мафъули масдар ифода карда мешавад: On being told – баробари гуфта шудан.

Дар мисоли навбатӣ герундий дар вазифаи синатксисии ҳол ҳам дар самти фоил ва ҳам дар самти мафъул истифода мешавад: After taking his elderly cousin across, Fleur did not land at once [177, с. 47]. – Баъди ҷияни калонияшро гирифта омадан, Флоер фавран нанишаст. After his elderly cousin being taken across Fleur did not land at once – Баъди гирифта шудани ҷияни калонияш, Флоер якбора нанишаст.

Дар мисоли нахуст ҳоли “after taking” амалеро ифода мекунад, ки аз тарафи мубтадои ҷумлаи мазкур “Fleur” ба иҷро расонида мешавад. Дар

мисоли дуюм калимашакли “being taken” амалеро ифода менамояд, ки ичрокунандаи он дар вазъияти мазкур номаълум боқӣ мемонад. Калимашакли “taking” ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли самти фоили масдар ифода карда мешавад. Вале калимашакли “being taken” ба масдари забони тоҷикӣ дар шакли самти мафъул муродиф мебошад. Дар ин маврид амали “гирифтани” аз тарафи мубтадои “Флоер” ичро карда мешавад, вале дар ҳолати дуюм ичрокунандаи амали “гирифта шудан” хотиррасон карда намешавад.

Ҳамин тавр, герундий дар забони англисӣ ду тарзи феълӣ дорад, ки хангоми аз тарафи онҳо ба ичро расидани вазифаҳои нахвӣи мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол ва қисми хабари таркибии феълӣ корбаст мегарданд. Шакли фоили он дар бештари ҳолатҳо бо шакли фоили масдари забони тоҷикӣ ифода мегардад. Шакли мафъули герундий дар аксар ҳолатҳо ба шакли мафъули масдари забони тоҷикӣ муродиф гардида, баъзан ба забони тоҷикӣ бо воситаи шакли тасрифшавандаи феъл ифода мешаванд.

Дар мавридҳои ҷудогона шакли фоили герундий метавонад маънои шакли мафъулро диҳад ва он ба забони тоҷикӣ ба воситаи шакли фоили масдарӣ баён карда шавад.

3.4. Категорияи тарз дар сифатҳои феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Чун анъана дар грамматикаи забони англисӣ ду навъи сифати феълӣ: Participle I (сифати феълии замони ҳозира) ва Participle II (сифати феълии замони гузашта) амал мекунад. Нишондиҳандаи Participle I морфемаи “-ing” маҳсуб меёбад: going, taking. Participle II бошад, бо се роҳ созон меёбад: 1) тавассути морфемаи “-ed”: helped, explained. 2) бо ёрии иваз кардани морфема: send – sent, have – had, 3) тавассути илова кардани морфемаи “-en” ба асоси масдар: give – given, take – taken, 4) асоси феъл бидуни тағйирот боқӣ мемонад: bit – bit, cost – cost.

Ҷадвали 9.

Шаклҳои замони ва самтии сифати феълӣ дар забони англисӣ

	ACTIVE	PASSIVE
INDEFINITE	reading	being read
PERFECT	having read	having been read

Дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ се замон дорад: замони ҳозира, гузашта ва оянда. Категорияи замон хусусияти барҷастаи феъл буда, сифати феълиро ҳамеша дар доираи феъл нигоҳ медорад [31, с.331]. Аз нуқтаи назари К.Усмонов дар забони тоҷикӣ танҳо як сифати феълӣ арзи вуҷуд дорад, ки он дорои се шакли категориалии категорияи тартиб аст: омада (гӣ) – омада истода (гӣ) – меомада (гӣ) [115, с. 174].

Шакли калимаи “омада (гӣ)” амалеро дар назар дорад, ки аз амали феъл-хабари ҷумла пештар рух додааст: Рафта ба аҳли оилаам гуфта меоям [170, с. 118]. Аз ин лиҳоз, Каримҷон Усмонов чунин шаклро сифати феълии қабليات номидааст. Шакли категориалии навъи “омада истода” амали бо феъл-хабари ҷумла ҳамзамон ифодашударо баён менамояд: Онҳо гап зада истода, қадами сеюмро ба пеши мо монданд [162, с. 214].

Мавсуф шакли мазкурро сифати феълии ҳамзамонӣ номгир кардааст. Сеюм шакли сифати феълии “меомада” амали пас аз лаҳзаи нутқ ё амали дигар рух додари ифода мекунад, ки сифати феълии минбаъдиат номида мешавад [115, с. 175].

Шаклҳои самтии сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ

№	Намуди сифати феълӣ	Самти фоил	Самти миёна	Самти мафъул
3.	Сифати феълии қабليات	хонда(-гӣ)	хонда (-гӣ)	хонда (-гӣ) – хонда шуда истода(-гӣ)
4.	Сифати феълии ҳамзамонӣ	хонда истода(-гӣ)	—	хонда шуда истода(-гӣ)
5.	Сифати феълии минбаъдиат	мехонда (-гӣ)	мехонда(-гӣ)	хонда мешуда(- гӣ)

Ҳамаи шаклҳои категориалии дар боло зикршудаи сифати феълии забонҳои муқоисашаванда хосиятҳои феъл, сифат ва зарфро доранд: Дарбоза **кушода шуда**, чашми тарҷумон ба ӯ афтод [169, с. 141]: “кушода шуда” хосиятҳои зарф ва феълро инъикос менамоянд. Ибораи мазкур ҳамчун феъл амалро ифода намуда чун зарф вазифаи нахвии ҳолро адо менамояд. Вазифаи мазкурро сифати феълии I низ дар ҷумла бар дӯш дорад: “Driving the car, he looked out” [177, с. 120].

Дар забонҳои мавриди таҳқиқ сифатҳои феълии зикршуда дорои хосиятҳои сифат буда, вазифаи нахвии ҳолро ба сомон мерасонанд: “Маро **ҳабс мекардагӣ** аз очааш зоида намешавад, сода, фаҳмидӣ?” [169, с. 38]. “Treasure Island, from the beginning to the end, **keeping** nothing back but the bearings of the island” [175a, 119].

Дар забони англисӣ Participle I ду категорияи грамматикиро касб кардааст: категорияи тарз ва категорияи нисбияти замонӣ. Мисол: ... and **taking** it up, I found written on the other side, in a very good, clear hand, this short message: [186, с. 12] (шакли ғайриперфектӣ). This was the first that Jim heard, the sound of the squire's shot not **having reached** him [179, с. 202]. (шакли перфектӣ). Hearing this,... I determined to go to the house at once [175a, 119]

(шакли фоил). This being done they set off with light hearts [179, с. 88] (шакли мафъул).

Participle II (Сифати феълии замони гузашта) дар забони англисӣ аз категорияи грамматикӣ холис аст. Вожаҳои навъи “раванда”, “рафтани”-и забони тоҷикӣ бошанд, хосиятҳои исм ё сифатро таҷассум менамоянд, аммо олимон бештари онҳоро ба қатори шаклҳои ғайритасрифӣ дохил намеkunанд [115, с. 177].

Дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ фарогири се категорияи грамматикӣ аст: 1) категорияи тартиб: гуфта – having told, гуфта истода – telling; 2) категорияи намуд: гуфта – перфектӣ (намуди номуайян), гуфта истода (намуди давомдор), мегуфта – умумӣ (намуди ғайридавомдор); 3) категорияи тарз: гуфта – самти фоил, гуфта шуда – самти мафъул.

Ҳоло категорияи тарзи сифати феълии забонҳои англисӣ ва тоҷикиро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Чи хеле ки дар боло қайд шуд, категорияи тарзи феълӣ ба сифати феълии феълҳои гузарандаи забони тоҷикӣ ва ба феълҳои объектию мафъулшудаи забони англисӣ мансуб аст.

Дар бисёри ҳолатҳо дар ду шакли тарзи феълӣ ба истифода рафтани сифати феълӣ аз вазифаҳои онҳо дар ҷумла вобастагӣ дорад. Сифати феълии забонҳои муқоисашаванда ҳангоми шаклҳои аналитикии феъл доштанишон метавонанд вазифаҳои нахвӣ муайянкунанда, ҳол ва хабарро адо намоянд.

Ду қолаби сифати феълие, ки дар забони англисӣ арзи вучуд дорад, дар забони тоҷикӣ мавҷуд нест: “қолаби мубтадо бо сифати феълӣ” (The Subjective Participial Construction) ва “қолаби пуркунанда бо сифати феълӣ” (The Objective Participial Construction). Дар таркиби қолабҳои зикршуда истифодаи сифати феълии I дар ду тарзи феълӣ имконпазир аст. Чунин қолабҳо бидуни сифати феълии II вазифаи нахвӣ муайянкунандаро ба иҷро мерасонанд. Масалан: Ў ин суҳанро мегуфту аз рафи дукон як чуфт кафши

калони ба латта печонидашударо мегирифт [169, с. 39]. - Telling it he took a pair of large shoes wrapped in rags from the shop shelf.

Дар мисоли мазкур “печонидашуда” шакли мафъули сифати феълии қабليات ба ҳисоб меравад. Он аз феъли ёвари “шудан” дар шакли сифати феълӣ (шуда) ва феъли мустақилмаъноӣ гузарандаи “печонидан” таркиб ёфтааст. Шакли аналитикии зикршуда амали марказшитобро зоҳир намуда, ба объект (кафш) самт гирифтааст. Бояд қайд кард, ки дар чунин ҳолат иҷрокунандаи амали “печонидашуда” ноаён мемонад.

Аз таҳлили мисоли дар боло овардашуда бармеояд, ки шакли калимаи “печонидашуда” ба забони англисӣ тавассути шакли сифати феълии II (wrapped), ки дар ҳамаи ҳолатҳои истифодааш маъноӣ мафъулро зоҳир мекунад, таҳвил мегардад. Сифати феълии мазкур ҳолати ягон предмети таҳти таъсири беруна пайдо шударо ифода мекунад. Он маъноӣ самти фоилро ифода намояд ҳам, аз шакли махсуси ин самт фориг аст: But he stuck to it like a man in silence, and at last arrived before the captain, whom he saluted in the handsomest style [186, с. 85]. – Вале ӯ далерона ва хомушона тамоми роҳро тай карда, дар назди капитан истод ва бо лутфу марҳамати калон ба ӯ салом дод. Вожаи “arrived” дар ҷумлаи мазкур маъноӣ самти фоилро ифода мекунад, зеро он амалро дар назар дорад, ки иҷрокунандаи он мубтадоӣ ин ҷумла ҳисоб меравад.

Мисоли навбатии тоҷикиро бо шакли самти фоили сифати феълии қабليات таҳлил менамоем:

“Бигу, ки ман чӣ сухани ба ту мегуфтагӣ дорам?” [168, с. 97]. – “Tell me, what words do I have to tell you?”

Дар мисоли боло шакли сифати феълии “мегуфтагӣ” амали ба калимаи “сухан” дахл доштаро дар назар дошта, ба иҷрокунандаи амали мазкур ишора менамояд. Вожаи зикршуда ба забони англисӣ тавассути самти фоили масдар таҳвил гардида амали марказшитобро баён мекунад, яъне амал аз мубтадоӣ “сухан” (words) бармеояд ва ба пуркунандаи “ту” (you) самт мегирад.

Ҳангоми вазифаи наҳвии муайянкунандаро ба иҷро расонидан сифати феълии забони англисӣ метавонад дар ду тарзи феълӣ мавриди истифода қарор гирад. Масалан: *Florence hurried away in the advancing morning* [175, с. 201]. – Флоренс дар саҳарии омадаистода шитобкорона рафт.

Дар мисоли мавриди таҳлил сифати феълии I “advancing” исми “morning”-ро муайян намуда амали давомноки ин саҳариро зикр мекунад, яъне ин амал марказшитоб маҳсуб ёфта, ин ҷо объекти амал таъкид нашудааст. Аз ин сабаб, сифати феълии “advancing” дорои маънои самти фоил буда аз сарчашмаи он бармеояд ва ба як предмети ноаён, ки аз лиҳози мавзӯи худ ифоданаёфта боқӣ мемонад, самт мегирад.

Тарҷумаи мисоли боло собит менамояд, ки шакли фоили сифати феълии I – уми забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути шакли самти фоили сифати феълии ҳамзамонӣ таҳвил гардида амали марказшитоби хусусияти давомнокӣ доштаро ифода мекунад.

Дар ҷумлаи навбатӣ истифодаи сифати феълии I-ро дар вазифаи муайянкунанда дар шакли мафъул нишон медиҳем: *Four other carabinieri stood near the officers being questioned by the commander* – Чор нафар карабинчиёни дигар дар назди афсарони аз ҷониби қумондон пурсида шуда истода рост меистоданд.

Дар ин мисол “being questioned” вазифаи наҳвии муайянкунандаро нисбат ба исми “officers” иҷро мекунад. Граммемаи мазкур амали марказшитобро ифода карда, аз пуркунандаи “by the commander” бармеояд, ки иҷрокунандаи он маҳсуб меёбад. Калимаи “officers” вазифаи мубтадои расмиро иҷро карда, предметҳоро ифода мекунад, ки зери таъсири пуркунанда қарор дода мешаванд (by the commander).

Чунонки аз тарҷумаи ҷумлаи боло ба забони тоҷикӣ бармеояд, калимашакли мафъули “being questioned” бо шакли мафъули сифати феълии ҳамзамонии “пурсида шуда истода” ифода мегардад. Ин шакли грамматикӣ низ амали марказшитобро ифода мекунад, ки аз пуркунанда бармеояд ва ба

мубтадои расмии “афсарон” равона гардидааст. Пуркунандаи мазкур аз нуқтаи назари мантиқ субъект буда, мубтадои расмии “officers” объекти амали ишорашуда мебошад.

Бинобар ин, шакли мафъули сифати феълии I забони англисӣ ба шакли мафъули сифати феълии ҳамзамонии забони тоҷикӣ муодил мебошад, яъне дар байни ин забонҳо ҳодисаи изоморфизм ба мушоҳида мерасад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки сифати феълии қабляти забони тоҷикӣ, ки дар вазифаи муайянкунанда истифода мегардад, дар шакли фоил буда, на танҳо маънои фоилро иҷро мекунад. Дар тан шими сиёҳи дарзмолхӯрда дошт [166, с. 47]. Дар ин ҷо “дарзмолхӯрда” исми “шим” – ро муайян намуда, субъекти амали “дарзмолхӯрда” нест.

Калимашакли мазкур ба забони англисӣ бо калимашакли “ironed” тарҷума мешавад, ки маънои мафъул дошта, вале “дарзмолхӯрда” маънои дигар дорад, ки ба маънои самти миёна наздик мебошад. Барои ифодаи маънои мафъул бояд ба ҷойи “дарзмолхӯрда” шакли мафъули “дарзмол кардашуда” истифода мегардид.

Бояд ибраз дошт, ки шакли фоили сифати феълии забони тоҷикӣ дар вазифаи муайянкунанда ҳам дар шакли фоил ва ҳам дар шакли мафъул маънои самти миёнаро ифода мекунад: косаи шикаста – маънои самти миёна ва мафъул, дили озурда – маънои мафъул, зани зоида – маънои фоил. Аз ин лиҳоз, В.С. Расторгуева ва А.А. Керимова менависанд, ки “дар самти фоил ва мафъул шакли сифати феълӣ ва феъли ҳол амали сохтанашаванда ва қабулшаванда муқобил гузошта намешавад, вале амали фоиле, ки аз тарафи субъекти муайян (самти фоил) ва амал ба сифати ҷараёни беихтиёрон рухдиҳанда ё баамалоянда (самти мафъул) амалӣ карда мешавад [94, с. 163]. Барои аз байн бурдани номуайяни ба ин гуна шакли сифати феълӣ яке аз морфемаҳои соҳибият илова карда мешавад, ки ба таври аниқ ба иҷрокунандаи амал, ки бо сифати феълӣ ифода мегардад ё худ бо исми муайяншаванда ишора карда мешавад, ки ба ҷонишини шахсӣ муодил аст, ки

бо исми мазкур бо ёрии бандаки изофии “-и” алоқаманд мегардад: косаи шикастаат (-ам, -аш, -амон, -атон, -ашон), косаи ту шикаста, косаи ман шикаста ва ғ. Масалан: 1) Эсанбой хамаи суханҳои аз забони русӣ медонистагиашро ба ёд овард [168, с. 117]. 2) Арслоналӣ як табақча аз кавурдоки ман овардагӣ ба рӯи дастархон монд [168, с. 247]. 3) Аз ҳамон нони пухтагӣ дуту биёр [166, с. 60].

Дар мисоли аввал сифати феълии “медонистагӣ” исми “суханҳо” – ро муайян мекунад, ки ба феъли “донистан” пуркунанда мебошад ва бинобар ин сифати феълии “медонистагӣ” мебоист дар шакли мафъул қарор гирад. Аммо он дар шакли фоил мебошад, зеро бо ин сифати феълӣ форманти соҳибии “-аш” истифода шудааст, ки ба мансубияти амали мазкур нисбат ба шахси сеюми шумораи танҳо ишора мекунад. “Суханҳои медонистагиаш” ба забони англисӣ чун “the words known to her” тарҷума шуда, аммо пасоянди “-ро” ба объекти муайяни бевосита далолат мекунад.

Дар мисоли дуюм сифати феълии “овардагӣ” амалеро ифода мекунад, ки иҷрокунандаи он номаълум аст. Дар ибораи “кавурдоки овардагӣ” калимаи “кавурдоқ” объекти амали “овардан” мебошад. Аз рӯи қоида бояд “кавурдоки овардашуда” – the fried meat brought by smb. гуфтан лозим буд. Аммо ба шарофати мавҷудияти ҷонишини “ман” (кавурдоки ман овардагӣ) истифодаи шакли мафъул изофӣ мегардад.

Дар мисоли сеюм “нони пухтагӣ” (baked bread) аз объекти “нон” ва амали “пухтагӣ” иборат мебошад. Амали мазкур, гарчанде ки дар шакли фоил аст, марказшитоб мебошад. Аз рӯи қоида, бояд “нони пухташуда” гуфтан зарур аст, ки дар он “пухташуда” шакли мафъули “пухтагӣ” мебошад. Вале ба шарофати форманти соҳибияти “-ат” чунин шакл истифода нагардида, балки ба ҷойи он шакли фоил дар маънои мафъул омадааст.

Бинобар ин, ба хулоса метавон омад, ки сифати феълӣ дар вазифаи муайянкунанда вобаста аз шароитҳои муайяни дистрибутивӣ метавонад дар шакли фоил маънои фоил, мафъул ё миёнаро ифода намояд, ки бо воситаи

истифодаи морфемаҳои соҳибият ё ҷонишини шахсӣ бо бандаки изофии “-и” сохта мешавад.

Сифати феълии I-уми забони англисӣ дар шакли гайриперфектӣ ва перфектӣ дар вазифаи наҳвӣ намудҳои гуногун ва семантикии ҳол истифода шуда метавонанд. Шаклҳои сифати феълии қабليات ва ҳамзамонии феълҳои гузаранда низ чунин вазифаро иҷро мекунанд. Дар мисоли дигар сифати феълии I дар шакли фоил ва мафъул вазифаи наҳвӣ ҳоли замонро ифода мекунад: Then Haris and I, having finished up the few things, left on the table, carted out our luggage on to the door step [182, с. 55]. – Пас Харрису ман баъзе чизҳои дар болои миз боқимондари хӯрда, (тамом карда), бағочамонро ба болои зинапои дар бурда мондем.

Дар ин мисол таркиби сифати феълии “having finished up the few things”, ки дар он Participle 1 “having finished” дар шакли перфект меистад ва вазифаи наҳвӣ ҳоли замонро нисбат ба феъл-хабари “carted out” иҷро мекунад. Он амали марказшитобро ифода мекунад, ки иҷрокунандаи он мубтадои яктаркибаи ҷумлаи мазкур “Haris and I” мебошад. Дар тарҷумаи тоҷикии сифати феълии мазкур ба сифати феълии “хӯрда” муодил мебошад, ки он низ амали марказшитобро ифода мекунад, ки аз тарафи мубтадои “Харрис ва ман” ба иҷро мерасад, яъне дар байни забонҳои муқоисашаванда ҳодисаи изоморфизм ба назар мерасад.

Сифати феълии мазкури забонҳои муқоисашавандаро метавон аз шакли фоил ва шакли мафъул гузаронид: “The few things left on the table having been finished, Haris and I carted out our luggage on to the door step”. – Каме чизҳои дар болои миз боқимонда хӯрда шуда, Харрису ман бағочамонро ба болои зинапои дар бурда мондем.

Дар гунаи фавқуззикр ба ҷойи шакли фоил шакли мафъули сифати феълии мазкур истифода гардидааст: «having been finished», ки ба шакли мафъули сифати феълии қабلياتи забони тоҷикӣ «хӯрда шуда» муодил мебошад, ки он ҳам ба монанди калимашакли «having been finished» амали

марказшитобро ифода мекунад. Дар ҳолати мазкур ичрокунандаи амал, ки бо шакли мафъули сифати феълии забонҳои муқоисашаванда ифода ёфтааст, номаълум боқӣ мемонад. Обьекти ин амал “the few things – каме чизҳо” дар вазифаи мубтадои расмӣ мебошад.

Аз тағйироти мазкур бармеояд, ки дар шакли мафъул пуркунандаи шакли фоил мубтадо гардида, вале мубтадои ҷумла пурра алоқаи худро бо шакли мафъули сифати феълии забонҳои муқоисашаванда меканад. Тамоми сохтор бо хабарӣ ҷумла тибқи муносибати сирконстантӣ алоқаманд шудааст, яъне чун ҳоли замон хизмат мекунад.

Боз як мисоли дигар меорем, ки дар он сифати феълии ғайриперфектии 1 дар шакли мафъул дар вазифаи нахвӣ ҳоли сабаб истифода шудааст: “Being asked to sit down he laid his hat and stick on the table” [173, с. 188]. – Ба нишастан таклиф шуда, ӯ кулоҳу асояшро ба рӯйи миз гузошт.

Дар ин ҷо “being asked” шакли мафъули сифати феълии 1 мебошад. Аммо сифати феълии тоҷикӣ “таклиф шуда” маънои сифати феълии миёнаро медиҳад. Сифатҳои феълии мазкур чунин амалҳоеро ифода мекунанд, ки номуайян боқӣ монда, вале мубтадои ин ҷумлаҳо “he” ва “(ӯ)” ба сифати обьекти амалҳои фавқуззикр” хизмат мекунанд, яъне ин амалҳо марказшитоб мебошанд.

Дар забонҳои муқоисашаванда қолаби номинативӣ мутлақ бо сифати феълӣ (The Nominative Absolute Participial Construction) амал мекунанд, ки дар он сифати феълӣ мубтадо ва дигар аъзои пайравӣ худро дорост. Аммо ин қолаб ҷумлаи мустақилро ташкил намедиҳад, зеро дар ҷумла феъл бояд дар шакли тасрифӣ ояд. Ин гуна қолаб ба сифати ҳол истифода мегардад ва феъл-хабарро муайян месозад. Дар таркиби қолаби мазкур сифати феълии забонҳои муқоисашаванда дар ду тарзи феълӣ истифода шуда метавонанд: The basket having been replaced, and it being found impossible to awaken Mr. Pickwick from his torpor, some discussion took place [175, с. 114]. – Сабад ба

дигар ҷо гузошта шуда ва аз беҳолӣ бедор кардани ҷаноби Пиквик имконнопазир доништа шуда, суҳбатчае баргузор гардид.

Дар ҷумлаи зикргардида “having been replaced” шакли мафъули перфектии сифати феълии I мебошад, ки гӯё мубтадои худро “the basket” дорад, вале он амали мазкурро ба сомон нарасонида, гӯё объекти он мебошад. Дар забони тоҷикӣ шакли мафъули сифати феълии қабليات (гузошта шуда) низ мубтадои ғайрирасмии худро “сабад” дорост. Ибораи мазкур ба саволи “when did some discussion take place – Кай суҳбатчае баргузор гардид?” ҷавоб медиҳад. Бинобар ин, қолаби номинативии мутлақ бо сифати феълӣ (The Nominative Absolute Participial Construction) дар забонҳои муқоисашаванда вазифаи нахвӣ ҳоли замонро нисбат ба феъл-хабари “took place – баргузор гардид” ба иҷро мерасонад.

Дар ҷумлаи мазкур боз як чунин қолаб вучуд дорад: “it being found impossible to awaken Mr. Pickwick from his torpor”, дар ин ҷо “being found”-“доништа шуда”, сифати феълии шакли мафъул буда, ҳамчун объекти он баромад мекунад. Дар ин ҳолат қолаби таҳти назар дар ҳар ду забон вазифаи нахвӣ ҳоли сабабро ба сомон мерасонад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ин ду сифати феълии забонҳои муқоисашаванда амали марказшитоби субъектҳоро ифода мекунанд, ки дар ҷумлаи мазкур хотирнишон нашудаанд, аммо онҳо объекти худро доранд.

Боз як мисоли дигар аз забони тоҷикӣ меорем, ки дар он сифати феълии қабليات қолаби номинативии мутлақро месозад: Нӯшобае оварда шуда, мо ба хӯрдан сар кардем [160, с. 147].

Дар ҷумлаи зикршуда “нӯшобае оварда шуда” қолаби номинативии мутлақ мебошад. Сифати феълие, ки дар шакли мафъул аст, мубтадои худро “нӯшоба” дорад, аммо ин мубтадо пердмети амалкунандаро ифода накарда, балки объекти амали “овардан” мебошад. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки амали бо сифати феълии шакли мафъул ифодашуда, марказшитоб мебошад. Ба забони англисӣ ҷумлаи мазкур ба таври зерин тарҷума карда мешавад: Some

drink having been brought, we began to eat. Чунонки мебинем, дар забони англисӣ низ қолаби номинативии мутлақ истифода шудааст: “Some drink having been brought”, ки дар ин ҳолат сифати феълии I дар шакли мафъул меистад. Он амали марказшитобро ифода мекунад, ки ба объекти “drink”, равона карда шудааст, ки мубтадои расмиро ташкил медиҳад. Тамоми сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда хабари “ба хӯрдан сар кардем – began to eat”-ро муайян месозад. Ин қолаб вазифаи нахвӣи ҳоли замонро иҷро намуда, ба саволи “Мо кай ба хӯрдан сар кардем? – When did we begin to eat?” ҷавоб медиҳад.

Дар забони англисӣ сифати феълии I боз ду қолабро ташкил медиҳад: пурқунанда бо сифати феълӣ ва мубтадо бо сифати феълӣ. Ин гуна қолабҳо дар забони тоҷикӣ вучуд надоранд. Дар таркиби қолабҳои мазкур сифати феълии зикргардида дар ду тарзи феълӣ истифода мегардад. Масалан: Soames saw Bosinney watching her [177, с. 82]. – Соумс Босинниро дид, ки ба ӯ назорат мекард.

Дар ин мисол “watching” амалро ифода мекунад, ки иҷроқунандааш “Bosinney” мебошад, ки нисбат ба феъли “saw” вазифаи пурқунандаро иҷро мекунад. Аз он сабаб, ки амал (watching) аз иҷроқунандаи худ (Bosinney) ҷудонопазир мебошад, пас дар якҷоягӣ “Bosinney watching” чун як аъзои ҷумла – пурқунандаи мураккаб омӯхта мешаванд, ин гуна қолаб “пурқунанда бо сифати феълӣ” (The Objective Participial Construction) номида мешавад. Дар таркиби ин гуна қолаб сифати феълии I дар шакли мафъул корбаст гардида метавонад; Soames saw Bosinney being watched by her.

Дар гунаи мазкури ин ҷумла амали “being watched” – ро Босинни ба иҷро намерасонад, балки ӯ худ объекти ин амал буда, чун мубтадои расмӣи сохтори нахвӣи мазкур истифода мегардад. Амали “being watched” марказшитоб мебошад. Гунаи ғавқуззикри ҷумлаи номбурда ба забони тоҷикӣ чунин тарҷума мегардад: Соумс дид, ки Босинни аз ҷониби ӯ назорат карда мешавад.

Чунонки аз тарҷумаи ду гунаи тадқиқшудаи забони англисӣ бармеояд, гунаи фоили он ба забони тоҷикӣ на бо ёрии шакли сифати феълии қабليات, балки шакли тасрифии феъл дар шакли фоил ифода карда мешавад. Вале шакли мафъули он низ дар шакли тасрифии феъли забони тоҷикӣ дар шакли мафъул ифода мегардад. Муқоиса кунед: *watching* – назорат мекард (фоил), *being watched* – назорат карда мешавад.

Дар мисолҳои навбатии забони англисӣ сифати феълии I дар шаклҳои фоил ва мафъул қорбаст гардидаанд. 1) *He could be seen following her with his eyes* [177, с. 47]. – Бо чашмонаш аз пайи вай назорат кардани ӯро دیدан мумкин буд. 2) *He could be seen being followed with her eyes (by her)* – Бо чашмонаш аз ҷониби ӯ назорат карда шудани вайро دیدан мумкин буд.

Дар мисоли аввал “*following*” сифати феълии I шакли фоил мебошад, ки ба ҷойи мубтадои “*he*” қолаби “мубтадо бо сифати феълӣ” – ро месозад. Калимаҳои “*he*” ва “*following*” мубтадои мураккабро месозанд. Амали бо сифати феълии “*following*” ифодаёфта ба ин мубтадо мутааллиқ мебошад, яъне амали мазкур хусусияти марказшитоӣ дошта, аз “*he*” ба ҷонишини “*her*” равона карда шудааст, ки амали “*following*” – ро пурра месозад. Сифати феълии мазкур ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли фоили масдари *following* – назорат кардан тарҷума мегардад.

Дар мисоли дуюм шакли мафъули сифати феълии I “*being followed*” низ қолаби сифати феълӣ бо мубтадои “*he*” месозад. Аммо дар ин ҷо амали “*being followed*” аз тарафи мубтадои “*he*” ба иҷро расонида нашудааст, яъне сифати феъл амали марказшитобро ифода мекунад. Ба забони тоҷикӣ шакли мафъули сифати феъл бо ёрии масдар ифода карда мешавад, ки дар шакли мафъул истифода мегардад: *being followed* – назорат карда шудан.

Ҳамин тавр, сифати феълии I – уми забони англисӣ ду тарзи феълӣ дар мавридҳои истифодаи он дар вазифаҳои нахвӣ муайянкунанда, ҳол ва инчунин дар қолабҳои “қолаби номинативӣ мутлақ” (*The Nominative Absolute Participial Construction*), “қолаби мубтадо бо сифати феълӣ” (*The*

Subjective Participial Construction) ва “пуркунанда бо сифати феълӣ” (The Objective Participial Construction) дорад.

Дар аксари мавридҳо таркиби чунин қолабҳо бо сифати феълии I ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли фоил ва мафъули сифати феълии қабليات ифода мегардад. Аммо вақте ки сифати феълии I ба таркиби қолаби мубтадо бо сифати феълӣ ва пуркунанда бо сифати феълӣ шомил мегардад, он ба забони тоҷикӣ бо ёрии масдар тарҷума мешавад, ки метавонад вобаста ба самти феълии сифати феълии I – уми забони англисӣ ҳам дар шакли фоил ва ҳам дар шакли мафъул қарор гирад. Дар забонҳои муқоисашаванда қолаби номинативии мутлақи сифати феълӣ вучуд дорад, ки ҳам дар шакли фоил ва ҳам дар шакли мафъул истифода мешавад.

Хулосаи боби сеюм

Дар забони англисӣ чор шакли ғайритасрифӣ феъл мавҷуд аст, ки сеи онҳо хосияти тазоди самти феълиро соҳибанд: сифати феълии I, герундий, масдар. Сифати феълии II ягон ҳел категорияи грамматикӣ ва тарзи феълӣ надорад.

Дар забони тоҷикӣ асосан масдар ва як сифати феълӣ истифода мешаванд, ки се шакли грамматикӣ категорияи мутлақ дошта, онҳоро сифатҳои феълии қабليات, ҳамзамонӣ ва минбаъдиёт меноманд. Дигар қаторҳои сифати феълӣ ба исм ва сифат монандӣ доранд ва аз ин лиҳоз аз тарзи феълӣ ӯрӣ мебошанд. Тазоди тарзи феълӣ танҳо ба сифатҳои феълии қабليات ва ҳамзамонии амал далолат мекунад.

Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ дар доираи шаклҳои ғайритасрифӣ феъл мавҷуд набудани муодилот аз лиҳози ифода ва маъно ба мушоҳида мерасанд, яъне шакли фоилии масдар ва сифати феълии забонҳои муқоисашаванда ва инчунин герундийи забони англисӣ метавонанд маънои мафъулро ифода наоянд. Дар қолабҳои нишондодашудаи мафъули мубтадо бо калимаи ғайриагентивии субстантивӣ баён карда мешавад. Дар таркиби чунин қолабҳо масдар ва герундийи забони англисӣ маънои иловагии модалӣ

доранд. Дар ин ҳолатҳо дар англисшиносӣ оид ба масдари ретроактивӣ сухан мекунанд, ки нисбат ба масдари забони тоҷикӣ ва сифати феълӣ низ дуруст меояд.

Тағйиротҳои тарзи феълӣ дар доираи шаклҳои ғайритасрифӣ феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ду омил вобастагӣ доранд: 1) бо гузаранда будани феъл дар забони тоҷикӣ ва объектӣ будани феъл дар забони англисӣ; 2) бо вазифаи нахвӣи вербалияи ҳар ду забон дар сохтори ҷумла. Чунин тағйиротҳо дар таркиби қолабҳои нахвӣ бо вербалияҳо ё худ дар дохили тамоми ҷумла рух дода метавонанд.

На дар ҳамаи вазифаҳои нахвӣи худ дар ҷумла шаклҳои ғайритасрифӣ феъл дар забонҳои муқоисашаванда қобилияти аз шакли фоил ба шакли мафъул гузаштанро доранд. Масалан, масдари забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар вазифаи мубтадо, қариб ки дар шакли мафъул корбаст намегарданд. Вале масдар амали гузарандаро ифода мекунад ва пуркунандаи худро дорад, яъне аз рӯйи самти ҳаракати худ он марказшитоб мебошад.

Ногузирии сохтани шакли мафъул бо шаклҳои алоҳидаи ғайритасрифӣ феъл дар мавқеи муайяни нахвӣ ва инчунин мавҷудияти муодилии байни шакл ва маъно аксарияти шаклҳои ғайритасрифӣ феъл дар забонҳои муқоисашаванда универсалӣ будани назарияи диатезаҳо ва самтҳои феълиро зери шубҳа мегузоранд, зеро он дар аксар маврид тадқиқ нагардидааст.

Масдар дар забонҳои муқоисашаванда дар ду тарзи феълӣ истифода шуда метавонад, ки бештар дар ҳолати иҷро намудани вазифаи қисми хабар таркибии феълӣ ва пуркунанда ба назар мерасад. Такрорёбии истифодаи шакли мафъули масдари забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ зиёд аст, ки ин бо афзалияти аломатҳои субстантивӣ нисбат ба аломатҳои феъли масдари забони модарӣ мо алоқамандӣ дорад. Шакли мафъули масдари забони англисӣ, ки дар қолабҳои пуркунанда бо масдар ва мубтадо бо масдар корбаст гардидааст, ба забони тоҷикӣ бо шакли мафъули феъли

тасрифшаванда ифода мегардад. Ҳангоми табдил додани шакли фоили масдар ба шакли мафъул пуркунандаи он мубтадои расмӣ охирин мегардад.

Герундӣ дар забони англисӣ дар шакли мафъул бештари ҳолатҳо ҳангоми иҷро намудани вазифаҳои наҳвӣ пуркунанда ва ҳол истифода мешавад. Ҳангоми табдил додани шакли фоили герундӣ ба шакли мафъул иҷрокунандаи он мавқеи мубтадои расмӣ герундиро ишғол мекунад. Ба забони тоҷикӣ шакли мафъули герундӣ дар бештари мавридҳо бо ёрии шакли мафъули масдар ифода карда мешавад, зеро ҳам герундӣ ва ҳам масдари забони тоҷикӣ якҷанд аломатҳои исмро дороянд, ки масдари забони тоҷикиро аз масдари забони англисӣ фарқ мекунонад ва аз ин лиҳоз, герундӣ ба забони тоҷикӣ ба воситаи масдар тарҷума карда мешавад.

Дар забони англисӣ сифати феълӣ ду самт дорад, ки ҳангоми вазифаҳои наҳвӣ муайянкунанда, ҳол ва қолабҳои “пуркунанда бо сифати феълӣ” (The Objective Participial Construction) ва “мубтадо бо сифати феълӣ” (The Subjective Participial Construction) ва инчунин дар қолаби номинативии мутлақ бо сифати феълӣ (The Nominative Absolute Participial Construction) истифода мегарданд.

Шакли мафъули сифати феълии I дар забони тоҷикӣ асосан дар шакли мафъул ё шакли фоили сифати феълии қабليات ё сифати феълии ҳамзамонӣ муодил мебошад.

Аз сабаби он ки шакли фоили сифати феълии забони тоҷикӣ маънои ҳам самти фоил ва ҳам самти мафъулро медиҳад, барои аз байн бурдани духӯрагии маъноӣ бо сифати феълӣ морфемаи махсуси соҳибият истифода мегардад, ки ба дарки дурусти маънои самти феълии он мувофиқат мекунад.

Сифати феълии I – уми забони англисӣ ҳангоми истифода шудани он дар қолабҳои номинативии мутлақ ба забони тоҷикӣ бо ёрии ҳамин гуна қолабҳо ифода мегардад, ки мубтадои расмӣ худро дорад. Дар вақти истифодаи шакли мафъули сифати феълии I дар таркиби қолабҳои мубтадо

ва пуркунанда бо сифати феълӣ он ба забони тоҷикӣ ба воситаи шакли мафъули масдар баён мегардад.

Дар умум, дар доираи шаклҳои ғайритасрифии феъли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо вучуди хусусиятҳои фарқкунанда доштанишон умумиятҳои зиёд ба назар мерасанд, ки бо сохтори нахвӣи онҳо алоқамандӣ дорад.

ХУЛОСА

Категорияи тарзи феълӣ ҳодисаи бисёрҷабҳаи ҳама гуна забоне мебошад, ки дар он амал мекунад. Он бо луғат, сарф, наҳв ва мантик алоқамандӣ дорад.

Ҳангоми шарҳ додани он ба мафҳумҳои маъноӣ (мантиқӣ)-наҳвӣ ё соф бо тартиби сарфӣ-наҳвӣ тақия мекунад, яъне категорияи мазкур ё бо назарияи диатеза ва тарзи феълӣ ё ба самти амал алоқаманд мешавад.

Категорияи тарзи феълӣ бояд бо истифода аз мафҳумҳои тартиби забонӣ тадқиқ карда шавад, яъне мо бояд бо феъл чун ифодакунандаи амал сарукор гирем, ки ҳангоми омӯзиши дигар категорияҳои грамматикӣ ин ҳиссаи нутқ ба амал оварда мешавад[4-М]. Амал метавонад замон, воситаи чараён гирифтани тартиби амалишавӣ, воқеъ ё ғайривоқеъ будан, самт гирифтани ё нагирифтаниро дошта бошад. Категорияи замон бо замони амал сарукор дорад, воситаи чараён гирифтани он ба намуд тааллуқ дошта, тартиби иҷрошавии он категорияи сиғаро ташкил медиҳад. Аломати охири он самтӣ ё ғайрисамтӣ будани он предмети омӯзиши категорияи тарзи феълӣро ташкил медиҳад. Аз ҳамин сабаб, категорияи мазкур танҳо ба он феълҳое мутааллиқ мебошад, ки самти амалро соҳиб буда, бевосита ва бавосита амалӣ мегарданд. Феълҳое, ки маънои самтро надоранд, берун аз категорияи мазкур қарор мегиранд. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки ҳангоми муайян кардани категорияи тарзи феълӣ бояд ин омилро ба инобат гирифт, яъне категорияи тарзи амалро, ки метавонад аз мубтадо ё аз берун бармеояд. Дар мавриди аввал оид ба самти рост равона будани амал (фоил), вале дар мавриди дуюм оид ба самти чап (мафъул) қарор доштани он сухан меравад. Аз рӯйи ақидаи М.М. Гухман ин гуна ҳолат чун амали марказшитоб ва амали марказгурез маънидод карда мешавад.

Аз таърифҳои мавҷуда ба категорияи тарзи феълӣ бештар фаҳмо ва қобили қабул он аст, ки хусусияти муносибати байни мубтадо ва пуркунандаро ба инобат гирифта ифодаи худро дар шакли феъл меёбад. Вале

бо назардошти он, ки дар аксари мавридҳо пуркунандаи ифодакунандаи иҷрокунандаи амал партофта мешавад, ҳангоми таъриф додани категорияи мазкур хотиррасон кардани он зарур нест. Мо фаразан таърифи зеринро пешниҳод менамоем: категорияи тарзи феълӣ муносибати амалро нисбат ба мубтадое (мубтадои расмӣ дар доираи шаклҳои ғайритасрифӣи феъл) дар назар дорад, ки он иҷрокунандаи амали мазкур ё патсиенс (қабулкунанда)-и онро ифода мекунад.

1. Дар забони тоҷикӣ ду тарзи феълӣ амал мекунад. Дар ин забон самти водоркунӣ ё нафсӣ вучуд надорад, зеро онҳо шакли махсуси грамматикӣ надоранд. Пасванди “-он” на шакли тарзи феълӣ месозад, балки барои сохтани феъли нав бо маънои каузативӣ хизмат мекунад. Феъли каузативӣ бошад, шакли мафъул дошта метавонад: **Ӯ мактуб нависонд. Мактуб нависонда шуд.** Агар “**нависондан**” шакли махсуси тарзи феълӣ мебуд, пас аз он шакли мафъули навъи “**нависонда шуд**”-ро сохтан имконнопазир мебуд[6-M].

Дар забони тоҷикӣ баъзе феълҳои намуди “**занозанӣ кардан**” бо маънои самти мутақобила вучуд доранд, аммо ин маъно на аз лиҳози грамматика, балки аз ҳуди маъноӣ феъл бармеояд, яъне дар ин маврид оид ба маъноӣ луғавӣ суҳан кардан ҷоиз аст.

2. Дар забони англисӣ ду тарзи феълӣ амал мекунад: самти мафъул ва самти фоил. Дар ин маврид оид ба мавҷудияти самти феълии миёна, нафсӣ ва муштарақ суҳан кардан мумкин нест, зеро онҳо воситаҳои махсуси ифодаи грамматикӣ надоранд. Тобишҳои маъноӣи онҳо на бо шакли феъл, балки бо воситаҳои луғавӣ ва матнӣ оварда мешаванд.

3. Дар ҳар ду забон ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки феълҳои гузаранда ё объектӣ дар сохтори ҷумла ягон ҳел пуркунанда надоранд, зеро он то андозае маъноӣ луғавӣи ҳудро тағйир намедихад ва гӯянда меҳаҳад ба мубтадо ягон аломат, ҳосият ё ҳолатро нисбат дода ин хусусиятро махсус қайд кунад. Дар ошкор намудани ин ҳосият ҳамчунин маъноӣ актанти амал нақши муайянро

мебозад, ки аз тарафи ин гуна феъл ифода карда мешавад. Ин гуна феълро аз лиҳози луғавӣ феъли гузаранда, аммо аз лиҳози наҳвӣ монда номидан зарур аст, зеро он дар ин ҳолат дар шакли мафъул истифода шуда наметавонад.

Дар забони англисӣ феъли ғайриобъектӣ дар ҳолатҳои муайяни матнӣ дар шакли мафъул бо каме тағйир додани маъноӣ луғавии худ мавриди истифода қарор гирифта метавонад. Дар ин маврид оид ба мафъулшавии феъл сухан мекунамд, ки ба феълҳои забони тоҷикӣ хос нест.

Аз сабаби он, ки дар забони тоҷикӣ танҳо феълҳои гузаранда ду самти феълиро соҳибанд, дар забони англисӣ ин қобилиятро феълҳои объектӣ ва баъзе феълҳои ғайриобъектӣ дороянд. Шакли мафъули забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ фароғтар аст. Алалхусус, дар забони тоҷикӣ шакли махсуси феълҳо таҳти унвони “каузативӣ” мавҷуданд, ки ба қатори феълҳои гузаранда шомил мешаванд ва аз ҳамин сабаб онҳоро метавон дар ду тарзи феълӣ истифода намуд. Аз ин лиҳоз, шаклҳои каузативии феъл шаклҳои самти бавоситаи феъл нестанд, зеро дар як шакли категориалӣ ду маъноӣ зидди як категория ҳамзамон ҷаъолият карда наметавонанд [4-М].

4. Категорияи тарзи феълӣ, инчунин, бо валентнокии феъл низ алоқамандӣ дорад, ки таҳти ин мафҳум талаботи ин ҳиссаи нутқ ҷиҳати пурра кушода додани маъноӣ он бо воситаи ҷалб намудани актантҳои худ фаҳмида мешавад. Феълҳои бевалентӣ, як, ду ва севалентиро низ чудо мекунамд. Феълҳои бевалентӣ ягон ҳел актант надоранд. Ин гуна феълҳо дар забонҳои муқоисашаванда мавҷуд нестанд. Феълҳои яквалентӣ танҳо як актант доранд, ки вазифаи мубтадоро иҷро мекунамд [4-М]. Ин гуна феълҳо аз категорияи тарзи феълӣ ӯрӣ мебошанд. Феълҳое, ки мубтадо ва ягон намуди пуркунамдаро талабгоранд, феълҳои дуактантӣ номида мешаванд. Ҳамаи феълҳои дуактантии забони англисӣ қодиранд, ки дар ду тарзи феълӣ ба истифода раванд, аммо дар забони тоҷикӣ фақат феълҳои дувалентӣ, ки пуркунамдаи бевоситаро қабул мекунамд, метавонанд дар самтҳои ғоил ва мафъул мавриди истифода қарор гиранд. Феълҳои севалентӣ се актант

доранд: мубтадо, пуркунандаи бевосита, пуркунандаи бавосита. Дар забони англисӣ ин гуна феълҳо дар ду қолаби тарзи феълӣ мавриди истифода қарор мегиранд, яъне шакли фоили ин гуна феълҳо ду таҳвилдиҳандаи шакли мафъул доранд. Дар як ҳолат пуркунандаи бевосита ва дар ҳолати дигар пуркунандаи бавосита мавқеи мубтадоро ишғол мекунад. Дар забони тоҷикӣ ин гуна феълҳо танҳо шакли мафъул доранд, яъне танҳо пуркунандаи бевосита ҷойи мубтадоро мегирад, вале пуркунандаи бавосита ҷойи онро гирифта наметавонад.

5. Парадигмаи категорияи тарзи феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда дар асоси муқобилгузориҳои шакли аналитикӣ ба шакли синтетикӣ бунёд ёфтааст. Аъзои пурқуввати тазод шакли мафъул мебошад, ки дар забони англисӣ аз морфемаи номуназзами "to be + -en" ва дар забони тоҷикӣ "**-а + шудан**" таркиб ёфтаанд. Дар шаклҳои мураккаби намудӣ-замонӣ, ки морфемаи дар боло нишондодашуда ба назар намерасад, шакли аналитикии ҳар ду забонро соҳиб буда метавонад[10-М].

Шакли мафъул дар забони англисӣ як-, ду- ва сеаъзогӣ, аммо дар забони тоҷикӣ як ва дуаъзогӣ буда метавонад. Дар ҳолати якаъзогӣ будани шакли мафъул пуркунандаи бевосита ё бавосита (дар забони англисӣ) вазифаи мубтадоро иҷро мекунад ва дар ҷумла пуркунанда ба назар намерасад. Дар ҳолати дуаъзогӣ будани шакли мафъул пуркунандаи бевосита ё бавоситаи шакли фоил (дар забони англисӣ) ба мубтадои шакли мафъул табдил меёбад ва дар ин ҳол ҷумла пуркунандаи худро дорад, ки он метавонад бавосита ё агентивӣ бошад. Дар ҳолати сеаъзогӣ будани шакли мафъул пуркунандаи бевосита ё бавоситаи (дар забони англисӣ) шакли фоил мубтадои шакли мафъул мегардад ва дар ҷумла пуркунандаи бевосита ё бавосита (дар забони англисӣ) ба назар мерасад, ки пас аз он пуркунандаи агентивӣ меояд.

6. Маънои умумии категорияи тарзи феълӣ самти амал мебошад. Ҳангоми шакли фоил амал аз мубтадо бармеояд ва ба пуркунандаи бавосита

ё бевосита ё худ ба пуркунандаи дигар равона мегардад, яъне амал хусусияти марказгурезро дорад, он аз чап ба рост амал мекунад. Дар шакли мафъул амал ба мубтадо аз берун таъсир мерасонад, яъне он марказшитоб буда, самти он аз чап ба рост аст[6-М].

7. Бояд ду шакли мафъули феълро фарқ намуд: статикӣ ва динамикӣ. Намуди аввал ҳолати мубтадоро ифода карда, намуди дуюм ба натиҷаи амал ишора мекунад, ки аз болои денотати мубтадо амалӣ карда шудааст[5-М].

Дар забонҳои муқоисашаванда омоними шакли мафъул вуҷуд дорад. Омоними он ҳолати мавҷудайи мубтадоро дар назар дошта, вазифаи нахвии хабарии таркибии номиро адо мекунад, вале шакли мафъул ҳолати ба даст овардашудайи мубтадоро ифода карда, ба вазифаи нахвии хабарии содаи феълӣ баромад мекунад.

8. Миқдори шаклҳои замонӣ-намудии шакли мафъул дар забони англисӣ дар сиғаи хабарӣ 10 ададро ташкил медиҳад, вале дар забони тоҷикӣ ин гуна шаклҳо 8-то мебошанд. Миқдори ҷузъҳои маънодори ин шаклҳо то панҷ воҳидро ташкил дода метавонанд [5-М].

9. Шакли мафъули забонҳои муқоисашаванда вазифаи муоширатии худро доранд. Он пуркунандаи рематикиро ба мубтадои тематикӣ табдил медиҳад. Бо шарофати шакли мафъул мубтадои мавзӯӣ ба пуркунандаи агентивии рематикӣ мубаддал меёбад. Шартҳои пресуппозитивии гуфтор метавонанд ин гуна пуркунандаро аз сохтори ҷумла барканор намоянд вақте, ки он барои гуфтори мазкур номубрам мегардад. Дар ҳолати мазкур вазифаи асосии муоширатии шакли мафъул ҷалб намудани диққати ҳамсуҳбат ба натиҷаи амали аз болои қабулкунандаи амал мегардад. Дар забони англисӣ ба шарофати шакли мафъул пуркунандаи рематикӣ бавосита ба мубтадои тематикӣ табдил ёфта метавонад. Ин гуна вазифаи муоширатии шакли мафъули забони англисиро тартиби калима ё ҷумлаҳои номуайяншахси забони тоҷикӣ ба худ гирифта метавонанд. Аз ин лиҳоз, шакли мафъули

забони англисӣ нисбат ба шакли мафъули забони тоҷикӣ вазифаи муоширати васеъ дорад[5-М].

10. Аз миқдори умумии шаклҳои ғайритасрифии феъли забони англисӣ масдар, герундий ва сифати феълии I дорои категорияи тарзи феълӣ мебошанд. Дар забони тоҷикӣ тазоди самти феълиро масдар ва сифати феълӣ бо морфемаи “-а” доро мебошанд, ки се шакли категорияи тартиб доранд ва бинобар ин онҳоро сифати феълии қабليات, ҳамзамонӣ ва минбаъдият меноманд. Дар низоми шаклҳои ғайритасрифии феъл дар забонҳои муқоисашаванда аксар вақт муносибати субъектӣ-объектӣ вуҷуд надорад, ки ифодаи худро дар шакли феъл меёбад. Аз ҳамин сабаб дар ин маврид назарияи диатеза ва тарзи феълӣ дар бисёр ҳолатҳо мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Истифодаи шаклҳои мафъули шаклҳои ғайритасрифии феъл на танҳо ба гузаранда ва объектӣ будани шаклҳои ғайритасрифии феъл, балки ба вазифаҳои нахвӣ онҳо дар ҷумла низ вобаста мебошад.

11. Масдар дар забони англисӣ дар вазифаи мубтадо қариб ҳамеша дар шакли фоил истифода мегардад, аммо дар забони тоҷикӣ он дар ҳамин вазифа дар шакли мафъул меистад ва ин гуна масдар ба забони англисӣ бо шакли мафъули герундий ифода мегардад[1-М].

Дар бисёр мавридҳо масдари забони англисӣ дар ду тарзи феълӣ истифода мегардад, ки дар он вазифаи нахвӣ қисми таркибии хабари феълии модалӣ ва пурқунандаро ба сомон мерасонад. Масдар дар шакли мафъул дар таркиби ин гуна хабар ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли тасрифии феъл ифода мегардад, ки қорбасти он дар шакли мафъул низ ба назар мерасад. Масдар дар забони англисӣ дар таркиби хабар, ки бо феълҳои ифодакунандаи оғоз, давомнокӣ ва анҷоми амал ифода мегардад, ду шакли тарзи феълӣ дошта метавонад. Аммо дар ҳолати мазкур чунин масдар ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли мафъули масдар баён мешавад, вале дар тартиби калимаҳо тағйирот ба вуқӯ меояд. Ҳамин гуна ҳолат бо он масдарҳое низ рух медиҳад, ки пас аз феъли “to want” меистанд [1-М] .

Масдари англисии ба таркиби қолаби масдари объектӣ ё субъектӣ (The Subjective (Objective) -with-the-Infinitive Construction) дохилбуда дорои шакли мафъул буда метавонад, ки ба забони тоҷикӣ бо шаклҳои тасрифии феъл дар самти мафъул баён мешавад. Қолаби масдарӣ бо пешоянди “for” (The For-to-Infinitive Construction) низ қобилияти дар шакли мафъул истифода шуданро дорост, ки бо шаклҳои тасрифии феъли забони тоҷикӣ дар самти мафъул тарҷума мешавад [3-М].

12. Масдари забони англисӣ ҳангоми корбаст гардидан дар вазифаи муайянкунанда шакли мафъулро соҳиб гардида метавонад. Аммо ҳолатҳое низ ба назар мерасанд, ки масдар дар ин вазифа дар шакли фоил истода маънои мафъулро зоҳир мекунад, ки масдари ретроактивӣ номида мешавад. Шакли мафъули масдари забони англисӣ бо шакли тасрифии феъл дар самти мафъул мувофиқ меояд, аммо масдари ретроактивӣ низ ба забони тоҷикӣ бо шакли тасрифии феъл дар самти мафъул ифода мегардад. Дар мавридҳои ҷудогона масдари ретроактивӣ ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли мафъули масдар ифода карда мешавад. Шакли мафъули масдар дар забони англисӣ дар вазифаи нахвӣ ҳол хизмат мекунад ва дар ин вақт чунин шакл ба забони тоҷикӣ бо шакли тасрифии феъл дар самти мафъул иброз дошта мешавад [6-М].

13. Герундий низ вобаста ба вазифаҳои нахвӣ худ дар ду шакли тарзи феълӣ истифода мегардад. Масалан, он қобилияти иҷро намудани мубтадоро дорад. Дар ин вақт он ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли мафъули масдар ифода мегардад, ки ҳамзамон ба сифати мубтадои ҷумла хизмат мекунад. Дар ин асно иҷрокунандаи амал (агенс), ки бо герундийи забони англисӣ ва масдари забони тоҷикӣ ифода мегарданд, номаълум боқӣ мемонанд[2-М]

14. Герундий дар забони англисӣ бо масдари забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад, зеро масдари тоҷикӣ нисбат ба масдари англисӣ бисёртар хосиятҳои исмро таҷассум мекунад. Аммо ин гуна аломат дар масдари забони тоҷикӣ нисбат ба герундий каме пурзӯртар мебошад. Аз ҳамин сабаб шаклҳои самти

феълии герундийи забони англисӣ дар аксари мавридҳо ба забони тоҷикӣ бо ёрии масдар ифода мегарданд. Ин аз он бозгӯ аст, ки дар байни масдари забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тафовути назаррас вучуд дорад. Чунин фаҳмише мавҷуд аст, ки масдари забони тоҷикӣ ба герундийи забони англисӣ бештар майл дорад, ки дар доираи муносибатҳои тарзи феълӣ мушоҳида мешавад [2-М].

15. Дар забони англисӣ танҳо сифати феълии I категорияи тарзи феълиро дорост, вале дар забони тоҷикӣ ин гуна категория ба сифати феълии қабليات, ҳамзамонӣ ва минбаъдиат хос аст. Ин сифатҳои феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда дар ду тарзи феълӣ дар вазифаи нахвии муайянкунанда истифода мегарданд. Сифати феълии қабلياتи забони тоҷикӣ дар шакли мафъул дар аксари мавридҳо ба забони англисӣ бо ёрии сифати феълии II ифода карда мешавад, ки ҳамеша маънои мафъулро дошта, аз маънои фоил ғориғанд. Самти фоили сифати феълии забони тоҷикӣ ба шакли фоили сифати феълии I забони англисӣ муодил мебошад.

16. Шакли самти фоили сифати феълии I – уми забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли фоили сифати феълии ҳамзамонӣ ифода мегардад. Аммо шакли мафъули сифати феълии мазкур ба самти мафъули сифати феълии ҳамзамонии забони тоҷикӣ муодил мебошад.

Сифати феълии қабلياتи забони тоҷикӣ вазифаи муайянкунандаро иҷро намуда, самти фоил се намуди тарзи феълӣ: фоил, мафъул ва миёнаро хувайдо мекунад, ки ба шартҳои концептуалии гуфтор вобаста мебошад. Барои бартараф намудани ин бисёрмаъногӣ забони тоҷикӣ ба морфемаҳои махсуси соҳибият рӯ меоварад, ки ба ин гуна сифати феълӣ илова карда мешавад ё худ бо ин сифати феълӣ ҷонишини шахсӣ истифода шуда ба он бо ёрии бандҳои изофии "-и" алоқаманд мегардад.

17. Сифати феълии I – уми забони англисӣ шакли перфектӣ дорад, ки дар аксари мавридҳо ҳангоми иҷро намудани вазифаи ҳол қорбаст мешавад. Дар ин вазифа чунин шакли сифати феълӣ дар шакли фоил ё мафъул қарор

дошта метавонад. Дар ин вазифаи наҳвӣ шаклҳои самти фоил ва мафъули сифати феълии қабلياتи забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор мегирад. Аз ин лиҳоз, ҳангоми тарҷумаи шакли перфектии сифати феълии I дар шакли фоил дар забони тоҷикӣ шакли фоили сифати феълии қабليات ба қор бурда мешавад. Шакли мафъули ин гуна сифати феълии забони англисӣ ба шакли мафъули сифати феълии қабلياتи забони тоҷикӣ муродиф мебошад.

18. Дар забонҳои муқоисашаванда қолаби номинативии мутлақ бо сифати феълӣ (The Nominative Absolute Participial Construction) амал мекунад, ки дар он ҳар ду тарзи феълӣ вуҷуд доранд. Дар ин ҳолат дар байни забонҳо монандии комил ба назар мерасад, яъне шакли фоили сифати феълии I ба самти фоили сифати феълии қабليات рост меояд, вале шакли мафъули он бо шакли мафъули ин сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ ифода меёбад.

19. Сифати феълии I – уми забони англисӣ ҳангоми истифода шудан бо қолабҳои наҳвӣ Nominative with the Participle ва Objective with the Participle дар ду тарзи феълӣ истифода мешаванд. Дар таркиби қолаби аввал шакли фоили сифати феълии I ба забони тоҷикӣ бо ёрии масдар тарҷума мегардад, вале шакли мафъули он ба масдари забони тоҷикӣ дар самти мафъул муродиф аст. Шакли фоили сифати феълии I дар намуди дуҷумлаи қолаби нишондодашуда ба воситаи шакли тасрифии феъли фоил, инчунин шакли мафъули он низ бо шакли тасрифии феъли забони тоҷикӣ тарҷума мегардад, ки самти мафъул аст.

20. Аз муқоиса ва таҳлилҳои мо бармеояд, ки дараҷаи истифодаи шакли мафъули забони англисӣ дар қиёс бо тоҷикӣ фарохтар аст. Аз ин лиҳоз, шакли мафъули забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути иваз кардани ҷойи мубтадо ва пурқунанда ё бо ёрии ҷумлаҳои номуайяншахс баён карда мешавад. Ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки шакли мафъули забони англисӣ тавассути шакли тасрифии феъли забони тоҷикӣ ифода ёбад. Мавриди зикр аст, ки дар забонҳои муқоисашаванда масдари ретроактивӣ ва сифати феълии ретроактивӣ арзи вуҷуд доранд, ки дар шакли фоил қарор дошта, маънои

самти мафъул ё миёнаро ато менамоянд. Дар байни забонҳо бештар тафовут ба мушоҳида расид, ки ба таърихи ташаккул ва типологияи онҳо алоқаманд аст.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар натиҷаи омӯзиши категорияи тарзи феълӣ дар системаи шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣ феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тавсияҳои зерин ҷиҳати истифодаи амалии онҳо пешниҳод карда мешавад:

1. Бори нахуст категорияи тарзи феълӣ дар системаи шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣ феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар шакли алоҳида таҳқиқ гардид, ки натиҷаи он дар самти омӯзиши забоншиносии муқоисавӣ метавонад истифода гардад;

2. Ҷанбаҳои назариявии категорияи тарзи феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуд, ки он метавонад зимни омӯзиши ин бахши забоншиносии муқоисавӣ мавриди истифода қарор гирад;

3. Натиҷаҳои таҳқиқот дар муайян намудани вижагиҳои мухталифи забоншиносии муқоисаӣ ва зимни тарҷума намудани маводди забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонад мавриди истифода қарор гирад;

4. Маводди бадастомада метавонад дар самти омӯзиши категорияи тарзи феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои доираи васеи хонандагон мавриди амал қарор гирад;

5. Натиҷаҳои таҳқиқот зимни таҳияи маводи илмӣ, илмӣ-методӣ ва фарҳангномаҳои соҳавӣ метавонад мавриди қорбурд қарор гирад;

6. Маводди мазкур метавонад зимни тадриси машғулиятҳои назариявӣ ва амалӣ дар самти забоншиносии муқоисаӣ ва курсҳои махсуси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои донишҷӯёни равияи забоншиносӣ мавриди амал қарор гирад.

I. РҰЙХАТИ АДАБИЁТ

А). Адабиёти илмӣ ва илмӣ-методӣ:

1. Абабкова, М.И. Линейная позиция и коммуникативная нагрузка прямого дополнения в английском языке [Текст]. Дис. канд. филол. наук. 10.02.04 / М.И. Абабкова. -Санкт Петербург, 1998. -215 с.
2. Алексеева, В.А. Некоторые особенности развития пассивных конструкций в английском языке [Текст]/ В.А. Алексеева // Сборник трудов Моск. гос. пед. ин-та иностр. языков им. М.Тореза. Вып. 143. Проблемы английской грамматики. - М.: 1979. -С.213–221.
3. Алексеева, В.А. Развитие страдательного залога в системе неличных форм глагола [Текст] / В.А. Алексеева // Проблемы грамматики английского языка. Сборник науч. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза, 1981, № 173. -С. 179-191.
4. Алексеева, О.В. Функционально-прагматический аспект залоговых пробразований [Текст]: автореф. дис. канд.филол. наук: 10.02.04 / О.В. Алексеева, -Санкт Петербург, 2001. -17 с.
5. Алиева, Н.Ф. Выражение объектных отношений глагола как универсальное свойство языков [Текст] / Н.Ф. Алиева // Языковые универсалии и лингвистическая типология. -М.: «Наука», 1969. -С. 129-134.
6. Альтман, И. В. Исследование семантики трёхчленных конструкций [Текст]. – В сб.: Проблемы структурной лингвистики. - М.: «Наука», 1978. -С. 215-233.
7. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. -М.: Советская энциклопедия, 1966. -607с.
8. Байрамова, Л.М. К вопросу о страдательном залоге в английском и азербайджанском языках [Текст] / Л.М. Байрамова // Науч. труды Азербайдж. пед. ин-та рус.яз и литер., 1979, сер. 12, № 3. -С. 86–90.
9. Бархударов, Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархударов. -М.: Высшая школа, 1975. – 156 с.

10. Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархударов. - М.: Высшая школа, 1966. - 200 с.
11. Бархударов, Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархударов, Д.А.Штелинг. -М.: «Высшая школа», 1973. –424с.
12. Басова, Р.В. О залогах английского языка [Текст] / Р.В. Басова // -В сб.: Проблемы английской филологии. - Иркутск, 1967. - С. 19–36.
13. Басова, Р.В. Категория страдательного залога в современном английском языке [Текст]: Автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.04 / Басова Раиса Васильевна. -Л., 1971. -27с.
14. Беляева, М.А. Грамматика английского языка [Текст] / М.А. Беляева. - М.: Изд. Литературы на иностранных языках, 1959. -340с.
15. Бирюлин, Л.А. Проблемы универсальной теории залога (о специфике форм с возвратным и взаимным значением) [Текст] / Л.А. Бирюлин // Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания. Тезисы докладов. - М., 1974. -С. 86-87
16. Богданов, В.В. Залог и семантика предложения [Текст] / В.В. Богданов // Проблемы теории грамматического залога. - Л.: Наука, 1978. –С. 37–43.
17. Бодягина, О.Л. Полифакторный подход к выбору актанта на роль подлежащего (на материале английского языка) [Текст]: дис. канд. филол. наук:10.02.04. / О.Л. Бодягина. -Барнаул, 2003. -207с.
18. Болдырева, М.М. Сочетание to be + причастие II со значением результативного состояния в современном английском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / М.М. Болдырева. -М.: 1971. - 24 с.
19. Бондарко, А.В. К определению понятия «залоговость». Активность и пассивность [Текст] / А.В. Бондарко // Терия функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. -Санкт Петербург, 1991. - С. 125-141.

20. Бондарко, А.В. Теория значения и трактовка категории залога [Текст]. В кн.: Проблемы теории грамматического залога. -Л.: «Наука», 1978. -С. 43-49.
21. Бондарко, А.В. К теории поля в грамматике. Залог и залоговость [Текст] / А.В. Бондарко // Вопр. языкознания. 1972, № 3. -С. 20-35.
22. Бреус, Е.В. Опыт функционального анализа синтаксических элементов в позиции прямого дополнения (на материале современного английского языка) [Текст]: дис.. канд. филол. наук: 10.02.04. / Б.Е. Васильевич. -М., 1967. -240с.
23. Брусевич, Е.С. Страдательный залог в современном английском языке [Текст]: дис.. канд. филол. наук: 10.02. 04. / Е.С. Брусевич. -Л., 1948. - 214с.
24. Виноградов, А.А. Русский язык [Текст] / А.А. Виноградов. -М.: «Высшая школа», 1972. -614с.
25. Винокурова, А.А. Пассивные конструкции в современном английском языке [Текст]: Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / А.А. Винокурова. -М.. 1973. -31с.
26. Винокурова, Л.П. Грамматика английского языка [Текст] / Л.П. Винокурова. -Л.: Учпедиз, 1954. -344с.
27. Воронина, Г.Б. Роль агента в пассивной конструкции. (На материале совр. немецк. яз. в сопоставлении с совр. англ. и швед. яз.) [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Г.Б. Воронина. -М., 1973. -21с.
28. Воронцова, Г.Н. Очерки по грамматике английского языка [Текст] / Г.Н. Воронцова. -М.: Изд. Литературы на иностранных языках, 1960. -398с.
29. Гак, В.Г. Валентность [Текст] / В.Г. Гак // Лингвистический энциклопедический словарь. -М.: «Советская энциклопедия», 1990. -С.79-80.
30. Гордон, Е.Н. Значение предложного сочетания с by в пассивной конструкции при причастии прошедшего времени в современном

английском языке [Текст] / Е.Н. Гордон // Уч. зап.МГПИИЯ, том 7, 1955. -С. 63-78.

31. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик Ҷ.1. Фонетика ва морфология. Монография [Матн]. -Душанбе: Дониш, 1985. -356 с.; Ҷ.2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Монография. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
32. Гречко, В.К. Поле пассивности в функциональном стиле / В.К. Гречко // Проблемы теории грамматического залога [Текст]. – Л.: Наука, 1978. – С.229-234.
33. Гухман, М.М. Развитие залоговых противопоставлений в германских языках [Текст] / М.М. Гухман. -М.: 1964. - 242с.
34. Гухман, М.М. Развитие залоговых противопоставлений в древних германских языках [Текст]: дис. докт. филол. наук: 10.02.04 / М.М. Гухман. -М., 1955. –С. 189–211.
35. Диатезы и залого. Тезисы конференции «Структурно-типологические методы в синтаксисе разносистемных языков» [Текст]. - Л.: Наука, 1975. – 141 с.
36. Дмитриева, М.А. Становление и развитие аналитического пассива в английском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / М.А. Дмитриева. -М.; 1965. -20с.
37. Докторович, И.С. Грамматическое содержание структуры «BE+ED» в современном английском языке [Текст]: автореф. дис. канд.филол.наук: 10.02.04. / Докторович И.С. -Одесса, 1977. -26с.
38. Долинина, И.Б. Рефлексив и средний залог в английском языке и проблема «гиперлексемы» [Текст] // Проблемы теории грамматического залога / И.Б. Долинина. - М.: Наука, 1978. -С.162–171.
39. Долинина, И.Б. Структура пассивных предложений с трёхактантными глаголами в английском языке [Текст] // Структура предложения и

- словосочетания в индоевропейских языках [Текст] / И.Б. Долинина. -Л., 1979. -С.57–76.
40. Долинина, И.Б. Пассивные диатезы английских глагольных лексем. //Залоговые конструкции в разноструктурных языках [Текст] / И.Б. Долинина. -Л., 1981. – С.46–81.
41. Долинина, И.Б. Категориальное значение залоговых исходных форм английского глагола / И.Б. Долинина [Текст] // Семантические аспекты слова и предложения (Проблемы деривации). -Пермь: Изд-во Пермь. ун-та, 1980. -С. 114–122.
42. Долинина, И.Б. Об одном типе пассивных преобразований [Текст] // Диатезы и залого. Тезисы конференции «Структурно-типологические методы в синтаксисе разносистемных языков» / И.Б. Долинина. -Л., 1975 -С.31–32.
43. Долинина, И.Б., Храковский В.С. Роль залога в организации контекста. V Всесоюз. симп. по кибернетике [Текст] / И.Б. Долинина. -Тбилиси, 1970. - С.12–19.
44. Долинина, И.Б. Переходности-непереходности категория. // Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / И.Б. Долинина. - М.: «Советская энциклопедия», 1990. -С. 370–371.
45. Дрожащих, А.В. Семантика и функция английских пассивных конструкций в текстах научных документов [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / А.В. Дрожащих. -Санкт-Петербург, 1991. –16с.
46. Ерагулов, А. Особенности страдательного залога в английском и казахском языках [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук / А. Ерагулов. - Фрунзе, 1974. –34с.
47. Есперсен, О. Философия грамматики [Текст] / О.М. Есперсен. -Л., 1958. - 404с.
48. Жигадло, В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык [Текст]. М.: Изд. литературы на иностранных языках, 1956. –350 с.

49. Завражина, Е.П. Пассивные конструкции с агентивным дополнением в английском языке [Текст]: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Е.П. Завражина. – Л., 1989. –167 с.
50. Иванова И.П., Чахоян Л.П., Беляева Т.М. История английского языка [Текст]. - СПб.: Изд. «Лань», 2001. - 512 с.
51. Ильиш, Б.А. Современный английский язык [Текст] / Б.А. Ильиш. Изд. 2. -М.:Изд. литературы на иностранных языках, 1948. - 348 с.
52. Ильиш, Б.А. Развитие способов выражения смыслового предиката в английском языке [Текст] / Вопросы германского языкознания / Б.А. Ильиш. -М., 1961. -С.29-36.
53. Исаченко, А.В. Грамматический строй русского в сопоставлении со словацким. Морфология [Текст] / А.В. Исаченко. ч. I. - Братислава, 1960. - 398 с.
54. Кадымбеков, Н.А. Сравнительно-типологический анализ страдательного залога в современных английском и азербайджанском языках [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук / Н.А. Кадымбеков. -Баку, 1973. - 25 с.
55. Категория залога. Материалы конференции. -Л.: «Наука», 1970. –186с.
56. Кацнельсон, С.Д. О грамматической категории [Текст] / С.Д. Кацнельсон // Вестник ЛГУ, 1948, № 2. -С.12-18.
57. Кибардина, С.М. Функции субъекта и объекта в аспекте теории валентности [Текст] // Теория функциональной грамматики / С.М. Кибардина. -Санкт Петербург, «Наука», 1992. - С.98-105.
58. Килинава Э.В. К вопросу о делимитации пассива в современном английском языке [Текст] / Э.В. Килинава. В. кн.: Структура словаря и вопросы словообразования германских и романских языков. -Ставрополь. Изд. Ставроп. гос. пед. ин-та, 1978. -С. 82-92.
59. Килинава, Э.В. Пассивные диатезы в современном английском литературном диалоге [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Э.В. Килинава. -Тбилиси, 1981. -22с.

60. Клубков, П.А. Семантика и синтаксис двучленных заголовых конструкций [Текст]: дис.канд.филол. наук: 10.02.04 / П.А. Клубков. - Душанбе, 1979. - 188 с.
61. Ключина, А.М. Средства выражения пассивности в английском языке в синхронии и диахронии [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / А.М. Ключина. – Самара, 2012. -21с.
62. Ковалева, Л.М. О возможности сведения некоторых семантических актантов в класс аллоединиц [Текст] / Л.М. Ковалева // Проблемы теории грамматического залога. -Л.: Наука, 1978. - С. 108-113.
63. Корнеева, Е.А. Пособие по морфологии английского языка [Текст] / Е.А. Корнеева Н.А.Кобрина, К.А. Гузеева, М.И. Оссовская. -М.: Высшая школа, 1974. -232 с.
64. Кузнечик, Т.А. Речевое функционирование трёхчленного пассива в современном английском языке [Текст] / Т.А. Кузнечик // Сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М.Тореза, вып. 104. -М., 1976. -С.21-26.
65. Кузнечик, Т.А. Агенс пассивных конструкций в современном английском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Т.А. Кузнечик. -М.: 1978. -22с.
66. Кузнечик, Т.А. Двучленный пассив в современном английском языке // Вопросы романо-германского языкознания [Текст] / Т.А. Кузнечик. - Саратов, 1977, вып. 5. -С. 74-85.
67. Кулдашев, А. Особенности функционирования пассива с «get» в современном английском языке Великобритании, США и Австрии [Текст] /А.Кулдашев // Вопросы диалектологии и истории немецкого языка. – Омск: Изд. Омск. пед. ин-та, 1980. – С. 158-160.
68. Куликовская, Т.В. Фразовая лексема пассивного значения в современном английском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Т.В. Куликовская. - Киев, 1976. – 28 с.

69. Лапоногова, Т.Ф. Английский пассив [Текст]: дис. канд. филол. наук: 10.02.04. Т.Ф. Лапоногова. -Киев, 1947. – 289 с.
70. Левицкий, Ю.А. Пассив в системе глагольных форм [Текст] // Проблемы теории грамматического залога. -Л.: Наука, 1978. - С. 226-229.
71. Левицкая, А.Н. Предложные словосочетания с агентивным и инструментальным значениями в современном английском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. -Л., 1981. -23с.
72. Лейкина, Б.М. К проблеме соотношения залога и коммуникативного членения [Текст] // Проблемы теории грамматического залога. – Л., Наука, 1978. - С.129-137.
73. Лихачёва, И.К. Проблема отграниченной формы страдательного залога от составного сказуемого, выраженного сочетанием глагола to be+ причастие II в современном английском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / И.К. Лихачёва. -Л., 1955. –16с.
74. Малова, Н.С. Одноактантные конструкции, соотносительные с переходными конструкциями в современном английском языке [Текст]: дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Н.С. Малова. -Санкт Петербург, 1997. - 186с.
75. Матезиус, В.О. так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок [Текст] / В.О. Матезиус. - М.; 1967. - С. 236-249.
76. Масумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Н. Масумӣ, ҷ. II. -Душанбе: «Ирфон», 1980. -350с.
77. Медведева, Л.М. Части речи и залог [Текст] / Л.М. Медведева. -Киев: Высшая школа, 1983. -145с.
78. Медведева, Л.М. Залоговое значение в кардинальных частях речи. Проблема межкатегориального взаимодействия (на материале английского языка) [Текст]: автореф. дис. док. филол. наук: 10.02.04 / Л.М. Медведева. -Киев, 1983. – 43 с.

79. Мельчук, И.А. К теории грамматического залога (определение, исчисление) [Текст] / И.А.Мельчук, А.А. Холодович // Народы Азии и Африки. 1970, №4. - С. 48-56.
80. Мошенникова, С.В. Дискурсивно-прагматический потенциал категориальных и некатегориальных форм выражения пассивной перспективы высказывания и текста в современном английском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / С.В. Мошенникова. - Санкт Петербург, 2001. – 17 с.
81. Мурсалов, Ф.С. Пассивные конструкции в современном английском и азербайджанском языках [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Фаик Сади-оглы Мурсалов. Баку, 1984. – 27 с.
82. Мухин, А.М. О грамматической категории залога в современном английском языке [Текст] // Науч. док. высш. школы. Филологические науки / А.М. Мухин. 1975, № 3. -С. 69–78.
83. Недляков, В.П. Типология рацессивных конструкций. Рефлексивные конструкции [Текст] // Диатезы и залоги. Тезисы конференции «Структурно- типологические методы в синтаксисе разносистемных языков» / В.П. Недляков. -Л.: «Наука», 1975. -С.83–84.
84. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки[Текст]. -М.: Наука, 1982. – 572 с.
85. Падучева, Е.В. О семантике синтаксиса [Текст] / Е.В. Падучева. - М., 1974. – 292 с.
86. Паневова, Я. Критерии для установления облигаторных партиципантов глагола [Текст] / Я. Паневова // Проблемы теории грамматического залога. -Л.: Наука, 1978. - С.61-64.
87. Перцов, Н.В. О грамматических категориях английского глагола [Текст] / Н.В. Перцов. -М.: Ин-т рус. яз. АН СССР, 1976. - С. 62.
88. Попова, О.Д. К вопросу о семантической характеристике предложного дополнения трёхчленной пассивной конструкции [Текст] / О.Д. Попова,

- З.Г. Складанюк // Исследования структуры английского языка. Межвузовский сборник. - Ижевск, 1978. - С.97-103.
89. Почепцов, Г.Г. Прагматика предложения и залог [Текст] // Проблемы теории грамматического залога / Г.Г. Почепцов. -Л.: Наука, 1978. - С.98-102.
90. Почепцов, Г.Г. Синтагматика английского слова [Текст] / Г.Г.Почепцов. - Киев, 1976. – 169 с.
91. Проблемы теории грамматического залога [Текст]. - Л.: Наука, 1978. - 288с.
92. Пушина, Н.И. Типы залоговых конструкций неличных форм глагола в современном английском языке: автореф [Текст]. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Н.И. Пушина. - Л., 1981. –22 с.
93. Расторгуева, В.С. Очерки грамматики таджикского языка. Глагол [Текст] // Таджикско-русский словарь / В.С. Расторгуева. -Сталинабад, «Изд. АН Таджикской ССР», 1954. - С.551–563.
94. Расторгуева, В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола [Текст] / В.С. Расторгуева, А.А. Керимова. -М.: «Наука», 1964. -290с.
95. Расулова, Г.Н. Семантико-грамматическая характеристика глагола в таджикском и английском языках [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Г.Н. Расулова. - Душанбе, 2016. – 25 с.
96. Резников, А.Л. Новоанглийский пассив (функционально-грамматическое исследование) [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук:10.02.04 / А.Л. Резников. -Л., 1984. –18с.
97. Розенфельд, А.З. Очерки грамматики таджикского языка, том 4 [Текст] / А.З. Розенфельд. - Сталинабад: «Издательство АН Таджикской ССР», 1954. -70с.
98. Ружичка, Р. Несколько соображений о теоретических понятиях «залога» и «диатеза» [Текст] // Проблемы теории грамматического залога / Р. Ружичка. -Л.: Наука, 1978. - С.16–22.

99. Русская грамматика [Текст]. Том 1. - М.: Наука, 1982. -784с.
100. Сергеев, А.В. Специфика проявления переходности и непереходности в лексике и синтаксисе современного английского языка (на материале глаголов звучания и их производных) [Текст]: дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Сергеев, А.В. Баку, 1988. – 222 с.
101. Сильницкий, Г.Г. Глагольная валентность и залог [Текст] / Г.Г. Сильницкий // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залоги. - Л.: Наука, 1974. – С. 54–73.
102. Сипакова, И.Н. Именованье ситуации изменения состояния предмета активными и инактивными конструкциями (на материале английского и русского языков) [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / И.Н. Сипакова. -Саратов, 1987. -19с.
103. Складанюк, З.Г. Пассивные конструкции и их функционирование в стилях английской научной, газетной и разговорной речи [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / З.Г. Складанюк. -Л., 1980. -23 с.
104. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. - М.: Изд. литературы на иностранных языках, 1959. – 440 с.
105. Соловей, Н.В. Пассивная перспектива английского предложения [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Н.В. Соловей. -Киев, 1988. - 17с.
106. Сталье, Т.Е. Роль инфинитива и инфинитивных конструкций в создании функциональной перспективы предложения (на материале современного английского языка) [Текст]: дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Т.Е. Сталье. -Л., 1983. – 209 с.
107. Суворова, С.П. Некоторые особенности страдательного залога в английском языке [Текст] // Некоторые вопросы усвоения грамматики иностранного языка. С.П. Суворова. - М., 1955. – С. 65–75.

108. Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса. Перевод с французского [Текст] / Л. Теньер. -М., 1988. –186 с.
109. Тертус, Л.Ф. Развитие пассивной конструкции к началу образования английского литературного языка [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Л.Ф. Тертус. - Днепропетровск, 1946. – 24 с.
110. Типология пассивных конструкций. Диатезы и залоги [Текст]. -Л.: Наука, 1974. – 248 с.
111. Тошев, А.Ю. Сравнительно-сопоставительный анализ страдательного залога в таджикском, английском и русском языках[Текст]: дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Айниддин Юлдошевич Тошев. - Душанбе, 2012. – 167с.
112. Уздинская, Е.Н. Синтаксическая валентность глаголов современного английского языка [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Е.Н. Уздинская. – Калининград, 1972. – 27 с.
113. Усмонов, К. К вопросу о грамматическом значении категории залога // Совершенствование обучения языкам в условиях перестройки высшей школы / К. Усмонов. -Душанбе: «Дониш», 1990. -С. 47–52.
114. Усмонов, К. Грамматикаи назарии забони англисӣ [Матн] / К. Усмонов. Душанбе-Худжанд: Нури маърифат, 2011. – 236 с.
115. Усмонов, К. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / К. Усмонов. - Хучанд: Нури маърифат, 2016. - 214 с.
116. Усмонов, К., Ибрагимова Р. Категория залога в системе причастий английского и таджикского языков // Уч. зап. Российско-Таджикского (славянского) уни-та, вып. III. / Р. Ибрагимова, К.Усмонов. – Душанбе, 2009. – С.48-54.
117. Хайдаров, Х.Х. Личные формы пассива в английском языке и их соответствия в узбекском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.20. / Х.Х. Хайдаров. -М.: 1962. - 17 с.

118. Холодович, А.А. Залог (определение и исчисление) [Текст]/ А.А.Холодович / Категория залога (материалы конференции). -Л., 1973. - С.13–27.
119. Храковский, В.С. Конструкции пассивного залога (определение и исчисление) [Текст] / В.С. Храковский // Категория залога. Материалы конференции. -Л.: Наука, 1970. – С.3-14.
120. Храковский, В.С. Диатезы [Текст] / В.С. Храковский // Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1990. – 135 с.
121. Храковский, В.С. Исчисление диатез / Диатезы и залоги [Текст] / В.С. Храковский // Тезисы конференций «Структурно-типологические методы в синтаксисе разносистемных языков». -Л.: Наука, 1975. – С. 3–5.
122. Храковский, В.С. Пассивные конструкции [Текст] / В.С. Храковский // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залоги. -Л.: Наука, 1974. - С.5–45.
123. Храковский, В.С. Диатезы и референтность [Текст] / В.С. Храковский // Залоговые конструкции в разноструктурных языках. -Л.: Наука, 1981. - С.8–17.
124. Храковский, В.С. Пассивные конструкции [Текст] / В.С. Храковский // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. - Санкт-Петербург, 1991. - С.141–178
125. Храковский, В.С. Некоторые проблемы синтаксической типологии (типы семантической деривации в синтаксисе в связи с залогом, возвратностью и взаимностью) [Текст] // Acta University Carolinae. Philologica, 5, Linguistica Generalia, 1, 1974. -С.38–46.
126. Храковский, В.С. Проблемы синонимии и конверсности пассивных и активных конструкций [Текст] / В.С. Храковский // Универсалии и типологические исследования. -Л., 1974. -С.12–18.

127. Храковский, В.С. Залог и рефлексив [Текст] / В.С. Храковский // Проблемы теории грамматического залога. -Л.: Наука, 1978. – С.50–61.
128. Циммерман, И. Синтаксическая функция актантов, залог и переходность / И.Циммерман // Проблемы теории грамматического залога. – Л.: Наука, 1978. – С.71-79.
129. Черкас, И.А. Функционально-семантическое поле залоговости в современном английском языке [Текст]: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / И.А. Черкас. -Пятигорск, 1992. -213с.
130. Шапиро, М.С. Пассивная конструкция в современном английском языке [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04./ М.С. Шапиро, -Л., 1947. -23с.
131. Шаханов, Я.Е. Глубинные обоснования пассивных модификаций двухобъектных глаголов «give», «buy», «envy» [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / Я.Е. Шаханов. -Одесса, 1978. -20с.
132. Шевякова, В.Е. Актуальное членение предложения [Текст] / В.Е. Шевякова. -М.: Наука, 1976. – 136 с.
133. Шевякова, В.Е. Современный английский язык [Текст] / В.Е. Шевякова. - М.: Наука, 1980. – 380 с.
134. Шубная, Э.Г. Залоговое значение инактивных конструкций в современном английском языке[Текст]: дисс. канд. филол. наук: 10.02.04 / Э.Г. Шубная. -Л., 1973. –178 с.
135. Якобсон, Р. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / Р. Якобсон // Принципы типологического анализа языков различного строя. - М., 1972. – С. 98–112.
136. Чамшедов, П. Типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Чамшедов. - Душанбе, 1978. – 126с.
137. Alsina, Alex. The role of argument in grammar [Text] / A. Alsina. -Stanford, CA: SCLI. 1996.-96p.

138. American Heritage Dictionary of the English Language, 3rd ed [Text]. - Boston: Houghton Mifflin, 1992. –284p.
139. Blokh, M.Y. A Course in Theoretical English Grammar [Text] / M.Y. Blokh. -M.: Higher School Publishing House, 1983. – 384p.
140. Brown, E.K. Transformational Generative Grammar [Text] / E.K. Brown. In: Kristen Malkjer (ed.), The Linguistic Encyclopedia. -London: Rotledge, 1991. -P. 482–497.
141. Firbas, J. Non-thematic subjects in contemporary English [Text] / J. Firbas. - Travaux linguistiques de Prague, 1966, vol. 2. –P. 18–27.
142. Ganshina, M.A., Vasilevskaya, N.M. English Grammar [Text] / M.A. Ganshina, N.M. Vasilevskaya. -M.: Higher School Publishing House, 1964. – 544p.
143. Grady, T. The Medio-Passive Voice in Modern English [Text] / T. Grady. - Word, 1966, vol. 21, no. 2. –p.92–99.
144. Grimshaw, J. Argument Structure [Text] / J. Grimshaw. -Cambridge, MA: MIT Press.
145. Ilyish B.A. The Structure of Modern English [Text] / Ilyish B.A. -L.: “Prosveshchenye”, 1971. – 368 p.
146. Jacobs, R.A. English Syntax [Text] / R.A. Jacobs. -Oxford University Press, 1955. – 378p.
147. Jespersen, O.A. Modern English Grammar, pt. 5, vol. 4 [Text] / O.Jespersen. - Copenhagen, 1940. – 384p.
148. Jespersen, O.A. Modern English Grammar on Historical Principles [Text] / O. Jespersen. Part. IV. -Heidelberg, 1931. –418p.
149. Khaimovich, Rogovskaya, B.I. A Course in English [Text]. - M.: “Vishaya shkola”, 1967. –298p.
150. Poustma, H.A. Grammar of Late Modern English [Text] / H.A. Poustma. Part II. -Groningen, 1926. – 384p.

151. Radford, A. Syntactic Theory and the Structure of English: A minimalist approach [Text] / A. Radford. -Cambridge University Press, 1997. – 118p.
152. Sweet, H. A New English Grammar Logical and Historical. P.I [Text] / H. Sweet. -Oxford: Cearendon Press, 1892 –418p.
153. Ultan, R. Some General Characteristics in Interrogative systems [Text] / R. Ultan. – WPLU 1,1969. –p. 97–106.

Б) Сарчашмаҳои бадеӣ:

154. Айнӣ, С. Куллийёт [Матн] / С. Айнӣ ҷ.3. -Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 622с.
155. Войнич, Э.Л. Ғурмағас [Матн] / Э.Л. Войнич. - Душанбе: Маориф, 1982.- 320 с.
156. Иқромӣ, Ҷ. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Ҷ. Иқромӣ. ҷ. 4. - Душанбе: Адиб, 1973. – 306 с.
157. Иқромӣ, Ҷ. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Ҷ. Иқромӣ. ҷ. 3. -Душанбе: Адиб, 1989. – 380с.
158. Карим, Ҳ. Окшуда. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Ҳ. Карим. - Душанбе: Ирфон, 1965. – 368 с.
159. Кӯҳзод, Ё. Сукути қуллаҳо [Матн] // Ё. Кӯҳзод. -Душанбе: Адиб, 1986. – 218 с.
160. Муҳаммадиев, Ф. Куллийёт [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. ҷ.2. - Душанбе: Адиб, 1990. – 444с.
161. Ниёзӣ, Ф. Ҳар беша гумон мабар, ки холист / Ф. Ниёзӣ. -Душанбе: Ирфон, 1957. – 526 с.
162. Ниёзӣ, Ф. Вафо. Китоби дуҷум [Матн] / Ф. Ниёзӣ. - Сталинобод: «Нашриёти давлатии Тоҷикистон», 1958. – 448 с.
163. Содик, Ҳ. Қадри ҷавҳар заргар донад [Матн] / Ҳ. Содик. - Душанбе: Ирфон, 1987. – 336 с.
164. Стивенсон, Р.Л. Ҷазираи ҷавохирот [Матн] / Р.Л. Стивенсон. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952. – 260 с.

165. Толис, П. Ҳикояҳои дах сол [Матн] / П. Толис. -Душанбе: Ирфон, 1980. – 184 с.
166. Турсун, С. Камони Рустам [Матн] / С. Турсун. -Душанбе: Маориф, 1982. – 174 с.
167. Улуғзода, С. Пири ҳакимони машриқзамин [Матн] / С. Улуғзода. - Душанбе: Маориф, 1980. – 198 с.
168. Ҷалил, Р. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Р. Ҷалил. ҷ. I. -Душанбе: Адиб, 1987. – 304 с.
169. Ҷалил, Р. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Р. Ҷалил. ҷ. II. -Душанбе: Адиб, 1988. – 466 с.
170. Ҷалил, Р. Шӯроб [Матн] / Р. Ҷалил. - Душанбе: Ирфон, 1984. – 427 с.
171. Abrahams, P. The Path of Thunder / P. Abrahams. -М.: Higher School Publishing House, 1971. – 336p.
172. Brontë, Ch. Jane Ere [Text] / Ch. Brontë. -М.: Higher school publisher house, 1953 –218p.
173. Cusack, D. Say no to Death [Text] / D. Cusack. -Kiev: Dnipro Publishers, 1976. – 382p.
174. Deutscher, I. Stalin. A political biography [Text] / I. Deutscher. -N.Y., 1960. – 610p.
175. Dickens, Ch. Martin Chuzzlewit / Ch. Dickens. -М.: Foreign Languages Publishing House, 1950. – 256p.
- 175a. Dickens, Ch. American notes [Text] / Ch. Dickens. -М.: Foreign Languages publishing house, 1950. –256p.
176. Galsworthy, J. A. Modern Comedy. Book 2 [Text] / J. Galsworthy. -М.: Progress Publishers, 1976. – 280p.
177. Galsworthy, J. A. Modern Comedy. Book 3 [Text] / J. Galsworthy. -М.: Progress Publishers, 1976. – 304p.
178. Haggard H. King Solomon's Mines [Text] / H. Haggard. -М.: Progress Publishers, 1972. – 224p.

179. Hardy, Th. Far From the Madding Crowd [Text] / Th. Hardy. -Lnd.: pan Books LTD, 1967. – 398p.
180. Hemingway, E. A Farewell to Arms [Text] / E. Hemingway. -L.: Prosveshenye, 1971. – 264p.
181. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary [Text] / A.S. Hornby. - Oxford University Press, 1989. – 1578p.
182. Jerome, K.J. Three Men in a Boat [Text] / J.K. Jerome. -M.: Foreign Languages Publishing House, 1959. – 228p.
183. London, J. Martin Eden [Text] / J. London. -M.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – 384p.
184. Morrison, S.E. The Oxford History of the American people [Text] / S.E. Morrison. -New York – Oxford, 1965. –718p.
185. Shaw, B. Pygmalion [Text] / B. Shaw. -M.: Higher School Publishing House, 1972. – 140p.
186. Stevenson, R.L. Treasure Ireland. Third Edition [Text] / R.L. Stevenson. -M.: Foreign Languages Publishing House, 1963. –280p.
187. Thackeray, W. The History of Henry Esmond [Text] / W. Thackeray. Esg. - M.: Foreign Languages Publishing House, 1954. – 596p.
188. Voynich, E.L. The Gadfly [Text] / E.L. Voynich. -M.: Foreign Languages Publishing House, 1954. – 332p.
189. Waugh, E. Prose. Memories. Essays [Text] / E.Waugh. -M.: Progress Publishers, 1980. – 448p.

II. ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

A). Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-M]. Юсупова, М.И. К вопросу о синонимии некоторых форм инфинитивов в английском языке и их эквиваленты в таджикском языке [Текст] / М.И.. Юсупова, **М.Б. Эшонкулова**, // Успехи гуманитарных наук. Серия гуманитарных наук. – Белгород, 2019. – № 8 (56). – С. 204-208. ISSN: 2618-7175

[2-M]. Эшонкулова, М.Б. Воситаи имплитситии ифодаи муносибатҳои сабаб ва натиҷа дар қолабҳои масдарӣ ва герундиалӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.Б. Эшонкулова // Ахбори ДДХБСТ. Бахши илмҳои филологӣ. -Хучанд, 2020. – №2 (83). – С. 91-96. ISSN 2413-2004

[3-M]. Эшонкулова, М.Б. Хусусиятҳои таркибӣ-луғавии қолабҳои масдарӣ дар забони англисӣ ва муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ [Матн] / М.Б. Эшонкулова // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2022. - №1 (254). - С.205-210. ISSN 2076-2569

[4-M]. Эшонкулова М.Б. Роҷеъ ба алоқаи категорияи тарз бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвӣ феълҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / М.Б. Эшонкулова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. – №2(54). – С.136-142. ISSN 2226-9355

[6-M]. Эшонкулова, М.Б. Значения и функции залоговых форм глаголов таджикского и английского языков / М.Б. Эшонкулова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе, 2024. - №2. – С.125-133. ISSN: 2413-516X

[5-M]. Eshonkulova, M.B. Comparative analysis beset with tense forms of passive voice in English and Tajik languages [Text] / M.B. Eshonkulova // Bulletin of the Tajik National University. Series of Philology. - Dushanbe, 2024. №3. - С. 157-162. ISSN: 2413-516X

Б). Мақолаҳо дар дигар маҷаллаю маҷмуаҳои илмӣ:

[7-М]. Эшонқулова, М.Б. Масдар ва қолаби масдари объектӣ дар забони англисӣ [Матн] / М.Б. Эшонқулова // Саодати рӯзгор: маҷмуаи маводи конфронси илмӣ. - Хучанд, 2019. - С. 414-419

[8-М]. Эшонқулова, М.Б. Хусусиятҳои феълии масдар дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / М.Б. Эшонқулова // Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ: маҷмуаи маводи конфронси илмӣ-амалӣ. - Хучанд, 2020. - С. 277-283.

[9-М]. Эшонқулова, М.Б. Роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои созмонию семантикии исмҳои феълӣ дар забони англисӣ [Матн] / М.Б. Эшонқулова // Муаммоҳои таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои олии касбӣ. – Хучанд, 2021. –С.275 – 278.

[10-М]. Эшонқулова, М.Б. Категорияи тарз дар сифатҳои феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.Б. Эшонқулова // Усулҳои инноватсионӣ дар илми муосир: маҷмуаи маводи CLXXV–ум конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ. – М., 2024. - № 19. – С. 95-99.